

BÁCSORSZÁG

VAJDASÁGI HONISMERETI SZEMLE

• 2013/3. (66. szám)

Alapító: Grafoprodukt Kft., 24000 Szabadka, József Attila u. 26., tel./fax: 024/555-032,
Kiadó: Bácsországi Vajdasági Honismereti Társaság
Elnök: Szabó Lajos
Szerkesztőség és levélcím: Grafoprodukt Kft., 24000 Szabadka, József Attila u. 26., tel./fax: 024/555-032
 e-mail: bacsorszag@open.telekom.rs
 www.bacsorszag.rs
Szerkesztőbizottság:
 Ricz Péter (elnök), Dr. Czekus Géza, Fábiani Borbála PhD, Dr. Mészáros Zoltán, Özveggy Károly, Silling Léda
Szerkesztette: Dévavári Beszédes Valéria
Számítógépes tördelés: Göncöl Róbert
Korrekto: Kulhanek Edina
Tagsági díj egy évre: 1000 dinár
Számlaszám: 160-135364-26
Nyomda: Grafoprodukt Kft., Szabadka
Igazgató: Özveggy Károly

Minden jog fenntartva!

A szerkesztőség beleegyezése nélkül a Bácsországi megjelent cikkek nem közzékelhetők!

A címlapon: Szajkó István plakátterve az 1985-ös csantavéri szemlére, valamint egy, Pominóczky Fülöp szerzetes által lejegyzett népdal 1520-ból. (Bence Szabolcsi: A Concise History of Hungarian Music / 1 A ditty or ... mek. oszk.hu/02100/02172/html/28.html, 2013. 08.07.)
A belső borítón: A bácskertes, a rumai, a gombosi és a doroszlói együttesek a Gyöngyösbokrétán Nagykikindán, illetve Gomboson. Gergely József és Molnár Edvárd felvétele.
A hátsó belső borítón: A zenekar négy tagja Magyar-kanizsán; Itt kezdődik a falu: Magyarszentmihály. Molnár Edvárd felvétele
A hátsó borítón: A megújított temerini tájház utcai homlokzata, illetve a hátsóház. Antal István felvétele

CIP - Katalogizacija u publikaciji
 Biblioteka Matice srpske, Novi Sad
 930.85(497.113)

BÁCSORSZÁG : vajdasági honismereti szemle /
 Főszerkesztő: Silling Léda. - 1995, 1- . - Szabadka
 Bácsországi Vajdasági Honismereti Társaság, 1995-. - 30 cm
 Tromeseño
 ISSN 1450-6831
 COBISS.SR-ID 135176711

Készült a

T A R T A L O M

Vukman Péter Lazar Brankov emigrálása és magyarországi emigrációs szervező tevékenysége (1948–1949)	2	Gál Zoltán A cimbalom atyjának neveztek	70
Szöke Anna A Gyöngyösbokrétáról sokadszor	13	Pekár Tibor Lányi Ernő Szabadkán	75
Szabó Kocsis Zsuzsanna Bodor Anikó emlékére	15	Zsoldos Ferenc A turul szerepe a magyar történelemben	79
Bodor Anikó Az 1998-ban megrendezett péterréveit Durindórol általában	19	Szilárdfy Zoltán Egy alig ismert Pozzo-jegyzet kultusztörténeti jelentősége	82
Sífli Zoltán Hangvarázsló	21	Ricz Péter Aki tisztelte a másságot, és hitt a mindenkőri igazságban	83
Szöke Anna Odatesszük magunkat	24	KÖNYVAJÁNLÓ Bogdán József A Kosztolányi család közelében	84
Szerda András „Vityillók voltak! Ezt írj föl, nehogy elfelejtsd!”	26	KÖNYVESPOLC Nagyillés Anikó Adalékok az egyház identitásmegetartó szerepéhez a Bácskában	86
Beszédes Valéria Népviselő, magyar ruha, szemantika	35	KÖNYVESPOLC Hicsik Dóra Amelyből minden ember tanulhat	87
Sebők Valéria A fonott csipke felfedezése	38	KÖNYVESPOLC Mészáros Zoltán A Vajdaság a háborús viharok elülte után	89
Fábiani Borbála Egy gombosi vízimolnár emlékei	41	KÖNYVESPOLC Negyela László Márk Az Álföldbe kiáltó szó	90
Fekete J. József „Itt élni és meghalni”	44	KÖNYVESPOLC Jenei D. Tamara Miről vallanak a földrajzi nevek?	91
Horváth Futó Hargita A lokalitás kontextusai	53	Gerlovics Szilveszter Egy évezred magyar pénzei Péter (1038–1041, 1044–1046)	92
Hicsik Dóra Kosztolányi-talány	56	KULTURÁLIS ÖRÖKSÉGÜNK Bodor Anikó – Németh István Magyarszentmihályi fúvószenekar	94
Káich Katalin A 18. századi iskolai színjátszásról	58	Beszédes Valéria A temerini tájház	95
Husnyák Andrea Szakállas festő helyett műépítész	60		
Kunkin Zsuzsanna Egy régi színházi lapról és az írófejedelemlről	62		
Czekus Géza Fás szárú növények Szabadka városközpontjában	64		

Honismereti pályázatunkra négy tanulmány érkezett be. Köszönjük a beküldött pályamunkákat. A szerkesztőbizottság döntése alapján a díjazott írók a következők: Pecze Róza *Cserög várai és a hegyi várba vezető út* és Dr. Polgárdy Géza *Vojnicki Oszkár vadász és utazó emlékezete*. Ezeket a tanulmányokat 2014 folyamán közöljük. Süge András kismonográfiáját Szenttamás szokásvilágáról a Bácsországi Könyvek sorozatban szeretnénk megjelentetni a következő esztendőben. Délvidéki S. Attila színvonalas tanulmányának a szellemiségét sajnos nem vállalhatja a szerkesztőség.

A szerbiai oktatási, tudományügyi és technológiai fejlesztési minisztérium elfogadta azt az ajánlást, amely szerint a tudományos folyóiratokban a hivatkozások közlésére az ún. Harvard-rendszer (szerző-évszám) alkalmazása ajánlott. (Figyelembe vettük a minisztérium javaslatát, mivel az idén a szerbiai művelődési minisztérium is támogatja folyóiratunkat.)

Honismereti szemlénkben megpróbálunk eleget tenni ennek a felhívásnak, így a számunkban megjelent írók közül némelyekben már az „új” hivatkozási rendszert alkalmaztuk, a többiben pedig még a „rég”-t.

Folyóiratunkban természetesen továbbra is helyet kapnak a tudományos értekezéseknek, az ismeretterjesztő íróknak és azoknak a tanulmányoknak is, amelyek elsősorban a bácskai és bánági honismereti műhelyekben készülnek. Időnként, ha azok kapcsolódnak a honismerethez, szépirodalmi szövegeknek is helyet fogunk adni. Továbbra is közölni kívánjuk a külföldi szerzők írásait, melyek Szerbia és Vajdaság, illetve tágabb térségünk pontosabb megismerését szolgálják.

2014-ben a sorsfordító nagy háborúra emlékezünk, ezzel a témával a Bácsországi is szeretne foglalkozni, munkatársainktól erre vonatkozó tanulmányokat is várunk.

Felhívjuk olvasóink figyelmét, hogy a Magyar Mérnök Együttműködési Egyesület 2013. szeptember 6-á és szeptember 8-á között *A mai magyar építőipar helyzetfeltárása* címmel nyári szabadegyetemet rendez majd Baján. Bővebb felvilágosítás az info@mme.hu e-mail címen kapható.

A Bácsországi folyóirat szerkesztőségét a Magyar Honismereti Társaság nyári akadémiáján, Székesfehérváron Dévavári Beszédes Valéria, Hegyi Borbála és Szabó Lajos képviselte. Köszönjük a lehetőséget.

Végezetül köszönetet mondunk a zentai székhelyű Vajdasági Magyar Művelődési Intézetnek, a szabadkai Pannon Televízióknak, valamint a szabadkai Népkörnek a Gyöngyösbokrétára vonatkozó adataink pontosításában nyújtott önzetlen segítségükért. Halálal tartozunk valamennyi támogatóknak és természetesen a munkatársainknak, hogy írásaikkal megtisztelték folyóiratunkat.

Honismereti szemlénk következő, téli száma december első hetében lát majd napvilágot, és a többi között Msgr. Huzsvár László nyugalmazott nagybecskereki megyés püspök intelmei is megjelennek benne *Kapaszkodjunk egymásba!* címmel.

Kérjük a szerzőket, hogy az írásokat kizárólag a Bácsországi e-mail címére küldjék: bacsorszag@open.telekom.rs

A szerkesztő

Lazar Brankov emigrálása és magyarországi emigrációs szervező tevékenysége (1948–1949)*

Vukman Péter, Szeged

Lazar Brankov (1912–2011) szerb származású jugoszláv diplomata, követségi ügyvivő neve leginkább a Rajk-perrel összefüggésben vált ismertté. Az 1949. szeptember 16-án kezdődő perben ugyanis rá hárult a feladat, hogy alátámassza a fennálló magyar hatalom megdöntésére szőtt konspirációs tervet. Személye kiválóan alkalmas volt a jugoszláv kémtévékenység és az államellenes összeesküvés vádjának igazolására. Az 1912. július 17-én Óbecsén (Stari Bečej) született Brankov már fiatalon megismerkedett a kommunista eszmével, a második világháború ideje alatt csatlakozott a partizánmozgalomhoz, és 1943-ban a bácska–baranyai partizánalakulatok politikai biztosává nevezték ki. 1945-ben a magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság mellé delegált jugoszláv jóvátételi misszió tagja, majd a katonai misszió vezetője, és az 1947-es párizsi békeszerződés aláírása után a jugoszláv követség ügyvivője lett. Vezető diplomataként számos fontos kérdésben járt el, és bejáratos volt a legmagasabb politikai körökbe is. 1949 nyarán letartóztatták, majd a Rajk-per (a korabeli szóhasználatban: Rajk–Brankov-per) harmadrendű vádlottjaként 1949. szeptember 24-én életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték. 1956 áprilisában elnöki kegyelemmel szabadult, majd novemberben Nyugatra disszidált, véglegesen Franciaországban telepedett le.²

Tanulmányomban ennek az eseménydús életpályának egy rövid, de mozgalmas szakaszát, a politikai emigrációban eltöltött bő fél év (1948. október – 1949. június) legfontosabb eseményeit kísérelem meg felvázolni primer források alapján. Írásom első felében részletesen megvizsgálom Brankov emigrálásának körülményeit, kitérek a vonatkozó források ellentmondásosságára, és bebizonyítom, hogy az a Rajk-perben elhangzott vád, amely szerint Brankov Aleksandar Ranković jugoszláv belügyminiszter uta-

sítására emigrált volna, magától Rákosi Mátyástól származott. A második nagyobb szerkezeti egységben azt elemzem, hogy Brankov milyen szerepet töltött be az ún. kominformista emigráció megszervezésében Magyarországon. Ezzel összefüggésben utalok az emigránsok társadalmi összetételére és életkörülményeire is. Végül röviden felvázolom Brankov letartóztatásának körülményeit és azt, hogy mindez milyen hatást gyakorolt a politikai emigránsok mindennapjaira.

Tanulmányom megírása során elsősorban az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában végeztem alapkutatásokat. Az úgynevezett Zárt irattár levéltári anyagában a „Lazar Brankov” és a „Lazar Brankov és Zsivko Boarov” névvel nyitott két vizsgálati dosszién kívül további 120 dossziében található Brankovra vonatkozó irat. Mint ismeretes, a Zárt irattárban a jellegénél és tartalmánál fogva különösen fontos, a Rákosi-korszak koncepciók pereivel (Rajk-per, Sólyom-ügy, SZDP-ügy, Szűcs-ügy, Péter Gábor ügye, egyedi ügyek) és azok felülvizsgálatával, valamint az 1956-os forradalom vezetőinek peranyagával foglalkozó, megmaradt iratok találhatóak. Mivel ezeket a pereket a korabeli vezetőség is törvénytörténeki tartotta, a szigorúan titkos, bizalmasan kezelt iratoktól is elkülönítve, külön irattárban őrizték őket.³ Levéltári kutatásaim során több nehézséggel is szembe kellett nézmem. Mivel a koncepciók ügyek 1949 és 1953 között keletkezett iratainak nagy részét 1957 és 1965 között megsemmisítették, a legtöbb esetben csak a felülvizsgálati iratokra támaszkodhattam. Egyes kivételes esetekben az alapeljáráshoz kapcsolódó (valódi vagy koholt) bizonyítékokról, iratokról készült fotókópiák is fennmaradtak, és a felülvizsgálat során keletkezett kihallgatási jegyzőkönyvekben, periratokban néhol szó szerinti utalás történik az eredeti iratokra. Kutatásom másik nehézségét az

jelentette, hogy a Rajk-perhez hasonlóan a felülvizsgálat is előre meghatározott koncepcióval zajlott,⁴ ezért az iratok feldolgozásakor kellő óvatossággal kellett eljárnom.

Tanulmányomban a Magyar Országos Levéltárban folytatott kutatómunkám eredményeit is beépítettem. A levéltárban őrzött dokumentumok közül különösen hasznosnak bizonyultak a Magyar Dolgozók Pártjának iratai. Brankov emigrálásának körülményeire, az azt kísérő jegyzékváltásra a külügyminisztérium iratai között fedeztem fel releváns forrásokat. A magyarországi jugoszláv politikai emigráció vezetőjeként kifejtett Tito-ellenes propagandatevékenységéről a Magyar Távirati Iroda úgynevezett „könyomatos” napi jelentéseiben is találtam adatokat.

Lazar Brankov emigrálása

Lazar Brankov abban az évben (1948. október 25-én) emigrált Magyarországra, amikor a szovjet–jugoszláv diplomáciai kapcsolatok a mélypontra jutottak. Mint ismeretes, Sztálin 1948. február 10-ére Moszkvába rendelte a jugoszláv és a bolgár kommunista vezetőket. A hangos szóváltásokkal tarkított megbeszélésen a szovjet képviselők hevesen bírálták a formálódó jugoszláv–bolgár föderációs terveket, a regionális, kelet-európai föderációs elképzeléseket (konkrétan a brit–amerikai érdekszférába tartozó Görögország tervezett bevonását), valamint azt, hogy a Szovjetunió előzetes hozzájárulása nélkül Tito jugoszláv csapatokat kívánt küldeni Dél-Albániába, megelőzendő egy esetleges görög támadást.⁵ Az éleződő amerikai–szovjet hidegháborús feszültség közepette a szovjet vezetőség a továbbiakban már nem tolerálta a meglehetősen expanzív vonásokat mutató, a Balkán-félszigetet majdhogynem saját érdekszférájuknak felfogó, önálló és a Szovjetunió külpolitikai érdekeit is sérítő jugoszláv lépéseket. Habár a történe-

Lazar Brankov a Rajk-per nyilvános tárgyalásán

szek máig vitatják, hogy Sztálin kezdettől fogva törekedett-e a kelet-európai térség szovjetizálására, vagy a német kérdéshez hasonlóan több lehetőség közül mérlegelt, 1948 elejére egyértelműen Kelet-Európa szovjetizálása mellett döntött.⁶ Erre utalhat az is, hogy néhány nappal a jugoszlávok Moszkvába rendelése után (Tito talán megsejtett valamit, és személyesen nem jelent meg a szovjet fővárosban) történt a puccszerű prágai kommunista hatalomátvétel (1948. február 25.).⁷ Habár Sztálin az ülésen főként a bolgár küldöttséget kritizálta, a jugoszlávok jól tudták, ők a bírálatok igazi célpontjai. Sztálin azonban elszámította magát, Tito megregulázására nem volt elég a kisujját megmozdítania. A találkozó után gyorsan és drámai módon eskalálódott a szovjet–jugoszláv „mini-hidegháborús” konfliktus. A két kommunista párt közti levélváltás (1948 tavaszán) még a színpalak mögött zajlott, a Kommunista és Munkáspártok Tájékoztató Irodája (Kominform) 1948. június 28-ai határozata pedig a nyilvánosság számára is egyértelművé tette Tito és a jugoszláv vezetőség kiátkozását.⁸ A határozatot követő modern „eretneküldözés” része volt a gazdasági blokádnak és éleződő propagandakampánynak, a növekvő számú határcsúszások, valamint a katonai támadás lebegtetése. További nyomásgyakorlásként Magyarországon, Albániában és Bulgáriában titóista kirakatpereket rendeztek.⁹

A magyar politikai vezetőség számára Brankov átállása újabb propagandalehetőséget jelentett. Ez egyértelműen

nyilvánvalóvá válik abból az állásfoglalásból, amelyet emigrálása után Brankov és a követség vele együtt emigráló hat munkatársa (Dušan Vidović őrnagy, a katonai küldöttség helyettes vezetője, Ozren Krstonošić, a TANJUG jugoszláv hírügynökség budapesti irodájának vezetője, felesége, Pavka Krstonišić, továbbá Branislav Doroslovački alkonzul, felesége, Ksenia Doroslovački és Balassa Klára) tett közzé. Miután a követségi dolgozók nyilatkozatuk bevezető részében leszögezték, hogy „végre meggyőződünk [arról], hogy a Jugoszláv Kommunista Párt központi vezetőségének Tito, Kardelj, Gyilas és Rankovicsból álló klikkje szovjetellenes politikájával visszavonhatatlanul a nemzetközi munkásmozgalom elárulásának útjára és ennél fogva népünk és országunk érdekeinek elárulásának útjára is lépett”. A Tájékoztató Iroda 1948. június 28-ai, bukaresti, a Jugoszláv Kommunista Pártot kizáró határozatának szellemében hitet tettek amellett, hogy „híven a nemzetköziség hagyományaihoz, Jugoszlávia hősi kommunista pártjának tagjai rendelkeznek azzal az erővel, hogy Jugoszláviát visszavezessék a világ kommunista pártjainak testvéri közösségébe”.¹⁰

Brankov emigrálása valóságos jegyzékhaborút indított el Magyarország és Jugoszlávia között. 1948. október 26. és november 10. között a jugoszláv külügyminisztérium nyolc jegyzéket intézett a magyar külügyminisztériumhoz, és két esetben kapott választ rájuk.¹¹ A követségi tanácsos ügyével összefüggésben a magyar külügyminisztérium október 26-án

és október 28-án kelt 676. és 774. számú jegyzékében a jugoszláv követség kilenc munkatársát utasította ki az országból.¹² A jugoszláv vezetőség Brankov emigrálását megpróbálta úgy tálalni, mintha egy lopás kapcsán, hűtlen kezelés miatt indított eljárás következtében emigrált volna. A *Borbában* és a *Politikában* megjelent cikkek szerint Brankov 30 ezer forinttal és 508 dollárral, valamint két követségi autóval hagyta el a budapesti jugoszláv követség épületét.¹³ A jugoszláv külügyminisztérium 1948. november 10-én kelt szóbeli jegyzékének mellékleteként másnap bizonyítékként át is adta a Brankov részére kiállított igazolvány másolatát, mely igazolta, hogy a Brankov által eltulajdonított Mercedes típusú személygépkocsi a jugoszláv követség tulajdonát képezte. Szintén másolattal igazolták, hogy a néhány órával szökése előtt aláírt átvételi elismervénnyel Brankov 10 ezer forintot vett fel a követség pénztárából, továbbá nyugta nélkül 28 ezer forintot és 508 amerikai dollárt tulajdonított el. Beck János miniszteri osztálytanácsos a belgrádi magyar követnek december 3-án írt levelében elismerte, hogy a bizonyítékok szabályszerűek, az ügyre azonban csak jugoszláv sürgetés esetén kívántak visszatérni.¹⁴

Meglepődve fogadták Brankov emigrálásának hírért a Budapesten élő jugoszlávok is, „meglepetésüknek és csodálatuknak adtak kifejezést amiatt, hogy pont BRANKOV LÁZÁR [kiemelés az eredeti iratban – V. P.] tanácsos volt az, aki szembehelyezkedett Tito politikájával”. Mivel róla végképp nem feltételezték az emigrálást, olyan vélemények is elhangzottak, hogy „nem-e csak provokáció az egész és Brankov ezt belgrádi utasításra tette”, valamint az, hogy „Brankov kényszerítette a többieket arra, hogy helyezkedjenek szembe Tito politikájával”.¹⁵ Ez utóbbihoz hasonló megfogalmazások a jugoszláv sajtóban is napvilágot láttak. A *Borba* november 6-ai számában külön cikkben elemezte a Budapestről hazatérő Nina Spasojevicnek, a jugoszláv küldöttség egyik munkatársának a beszámolóját. A nő elmondása szerint Kelebiáról, a határról kísérték vissza a „rendőrügynökök Laza Brankov áruló villájába”. Itt először szép szóval próbálták győzködni, hogy álljon át, majd aztán, hogy így nem értek el eredményt, „Brankov, Krsztonosics és a harmadik áruló Vidovics megváltoztatták a hangnemet és fenyegetni” kezdték. Spasojevic

Lazar Brankov a Rajk-per nyilvános tárgyalásán

menekülni próbált, majd dulakodás alakult ki közöttük. „Brankov és Krsztonosics felhúztak a lépcsőn, de én tiltakoztam és birkóztam velük. Így mindhárman legurultunk a lépcsőn a kapuig, én pedig állandóan segítségért kiáltottam. Brankov és Krsztonosics ismét megkísérelték, hogy a szobába vigyenek, mivel azonban én továbbra is kiabáltam és tiltakoztam, fojtogatni kezdtek, Krsztonosics nyakamat szorította, Brankov pedig zsebkendővel be akarta tömni a számat. Fejemet verték, hogy elveszítsem az eszméletemet és megakadályozzák a kiabálást.”¹⁶ A Spasojevic-incidens valóságtartalmának azonban ellentmondani látszik Szántó Zoltán belgrádi magyar követ 1948. november 3-ai szigorúan bizalmas jelentése. Vlado Popović jugoszláv külügyminiszter-helyetttel folytatott megbeszélésén ugyanis Popović egy „nagyon ismert magyar orvos”, Fodor Imre egyetemi magántanár látéletét mutatta meg a magyar követnek, ez azonban Szántó fordításában azt tartalmazta, hogy az „orvos Nina Szpaszojevicson semmiféle sérülés nyomait nem találta.”¹⁷

Az emigrálás körülményei

Emigrálása körülményeiről, okairól Lazar Brankov később számos meglehetősen zavaros és egymásnak ellentmondó vallomást tett. Egyszer azt állította, hogy saját elhatározásából, másszor pedig azt, hogy Ranković utasítására emigrált, és olyan vallomása is volt, melyben e két magyarázat együttesen szerepelt.

1954. szeptember 14-ei feljegyzésében például azt írja, hogy Ranković utasítására emigrált, azért, mert Jugoszlávia számára „legfontosabb [volt] azt tudni, hogy milyen szándékai és tervei vannak a Szovjetunióval Jugoszláviával kapcsolatban”.¹⁸ Mindezt részletesebben az 1955. március 3-ai vallomásában fejtette ki. Eszerint 1948. október első napjaiban, amikor jelentéstételre Belgrádba utazott, a jugoszláv belügyminiszter közölte, hogy „igen nagyszámú emigráció van kialakulóban a népi demokratikus országokban”. Ezért „rendkívül fontosnak” tartotta, hogy megismerjék az emigráció tevékenységét, különösen azt, hogy a „T. I. [Tájékoztató Iroda] milyen módon irányítja az emigráció munkáját”. Emiatt azt is szükségesnek tartotta, hogy az „emigráció vezetésében egy olyan személy legyen, aki ismeri az emigráció tevékenységét”, és aki „tudja róla tájékoztatni a jugoszláv kormányt”. Később azonban – legalábbis fenti vallomása szerint – mégis elfogta a kétely. Így arra az elhatározásra jutott, hogy önszántából fog emigrálni. Kihallgatója előtt elhatározását azzal indokolta, hogy „ha visszatartottam volna RANKOVICS [kiemelés az eredeti iratban – V. P.] megbízását, akkor azonnal letartóztattak volna, míg viszont a másik esetben, hogy ha végrehajtom az utasítást, lebukásom esetén hasonló sors várt volna rám”.¹⁹

Brankov 1954–1955 során tett vallomásai nagy hasonlóságot mutatnak azokkal a vallomásokkal, melyeket a 1949. szeptember 16-án kezdődő Rajk-perben

a budapesti népbíróság különtanácsa előtt tett (a Vas- és Fémmunkások Szakszervezetének székházában). Eszerint 1948 októberében, belgrádi útja során Aleksandar Ranković jugoszláv belügyminiszter utasította, hogy „menjek vissza Budapestre, hagyjam el a követséget és adjak egy nyilatkozatot, amelyben elítélem Tito politikáját és mint politikai emigráns maradok Magyarországon.” Visszatérve a magyar fővárosba tétovázni kezdett, és két hétig nem hajtotta végre a kapott utasítást. Majd Ranković a törvényen kívül helyezésével és családtagjai letartóztatásával fenyegette meg, ezért Brankov nem látott más kiutat, és megtette a kívánt lépést: „Végül mégis elhatároztam, hogy végrehajtom ezt az utasítást. Hittem Titónak, nekem nehéz volt szakítani Titóval és tudtam, hogy nincs más út, mint végrehajtani azt az utasítást, amit nem helyeslek. Ezek után megtettem ezt a nyilatkozatot Rankovics utasítására, amelyben megmondtam, hogy szakítok Tito politikájával és kezdtem az utasításokat, bár akaratom ellenére, teljesíteni.”²⁰

A fentiek ellenére valószínűsítem, hogy Brankov saját meggyőződéséből (és esetleg szovjet jóváhagyással) emigrált; az a forgatókönyv, amely szerint ez a jugoszláv kormány utasítására történt volna, magától Rákosi Mátyástól származott. Ma már nehéz megértenünk, a második világháborút követő időszakban azonban az olyan meggyőződéses kommunistáknak, mint amilyen Brankov is volt, nagy dilemmát, akár erkölcsi meghasonlást is okozhatott a szovjet–jugoszláv konfliktus. Számukra a kommunizmus hit kérdése volt, így fel sem merült, hogy addigi lépéseikkel a Szovjetunió által elvártaktól eltérően járnának el, ahogyan az sem, hogy nem a sztálini út az egyedüli helyes, „üdvözítő út”. Érthetően aggodalommal tölthette el őket az, hogy a Szovjetunió a Tájékoztató Iroda bukaresti ülésén kiközösítette a Jugoszláv Kommunista Pártot a nemzetközi munkásmozgalomból. Nem lehet, hogy mégis Sztálinnak van igaza? – tették fel sokan a kérdést magukban.²¹ Talán ezt a dilemmát ismerte fel Pödör László, amikor 1948. augusztus 27-én Henri Gauquié francia nagykövetnél (1946–1950) összefutott az egykori jugoszláv követségi tanácsossal. A külügyminiszteri osztálytanácsos a kialakult helyzet miatt Brankovot meglehetősen feszült hangulatban találta, beszélgetésük során azonban az a benyomás alakult ki

róla, hogy „meglepő őszinteséggel” beszélt. A jugoszláv diplomata elismerte, hogy a JKP valóban sok „nacionalista elemet” engedett be sorai közé, és azt is, hogy az ötéves tervük sok tekintetben irreális volt. Pödör végül úgy látta, hogy Brankov „rendkívül szeretné, ha módjában állna újból a magyar hivatalos és pártszervekkel való érintkezés”.²² Itt jegyzem meg, hogy az 1954-es felülvizsgálat során, az emigrálása körülményeit firtató kérdésekre Brankov legelőször (1954. szeptember 1-jén) arról írt a Belügyminisztérium Vizsgálati Főosztályán, hogy már a JKP V. kongresszusának idején (1948. július 21–28.) meghozta döntését. 1948. augusztusának elején pedig az SZKP KB-hoz intézett levelében „elítéltem Tito politikáját és kijelentettem, hogy mint kommunista, feltétel nélkül rendelkezésére bocsájtom magamat a Tito elleni harc céljából”.²³ Mindez alátámasztani látszik a külügyminisztériumi osztálytanácsos fenti feljegyzését, sőt arra is utal, hogy Brankov dilemmájáról a szovjet vezetőséget is értesítette. Sőt, ugyanakkor arról is írt, hogy emigrálása szovjet utasításra történt: „1948. október közepén a budapesti szovjet követség titkára közölte velem a döntést. Előbb megkérdezte, hogy mit kívánok, visszamenni vagy emigrálni. Azt válaszoltam, hogy nekem mindegy, használjanak engem úgy, ahogy az a legjobban szolgálni fogja az ügyet [értsd: Tito elleni propaganda]. Erre azt mondta, hogy [a] döntés értelmében emigrálnom kell.”²⁴

Ritka dokumentumként maradt fenn a Történeti Levéltárban az a korabeli irat, amelyben az ÁVH egyik embere a Brankovval együtt emigráló Ozren Krstonošićtyel 1949. november 7-én folytatott megbeszéléséről jelentett. A Jókai Eszpresszóban (a kávézó pontos helye nem derül ki a forrásból) folytatott beszélgetés során Krstonošić említést tett arról, hogy emigrálása előtt „Brankov állandóan tárgyalt Rákosi Mátyással, Kádár Jánossal, Farkas Mihállal és a többi MDP vezetőségi tagokkal, akik őket a legmesszebbmenően támogatták”.²⁵ Brankov későbbi, ellentmondásos vallomásaira magyarázatul szolgálhat, hogy a börtönének alatt végig magánzárákában raboskodott, más elítéltekkel nem találkozhatott, látogatót sem fogadhatott. A politikai életben bekövetkező fejleményekről nem kapott tájékoztatást, így azzal sem lehetett tisztában, hogy Sztálin halála után (1953. március) megváltozott

a politikai légkör az országban. A felülvizsgálat során kihallgatói több esetben is megjegyezték, hogy (egyébként az 1949-es időszakhoz hasonlóan) álláspontját szinte naponta változtatta, és elegendő volt néhány adat megadása ahhoz, hogy bárkire terhelő vallomást tegyen.²⁶

Feltételezésemet, azonkívül, hogy Rákosi élen járt a szocialista tábor Jugoszlávia-ellenes lépéseinek kiélezésében,²⁷ további három konkrét forrással is alátámasztom. Kihallgatásakor (1956. október 20.) Péter Gábor, az ÁVO, majd az ÁVH 1945–1952 közti vezetője arról is vallott, hogy Rákosi már 1949. júliusában sürgette Fjodor Bjelkint,²⁸ hogy szerezzen a fentiekéről szóló egyértelmű vallomást, de a szovjet altábornagy „nem volt hajlandó eleget tenni Rákosi ilyen irányú kívánságának”. Sőt, miközben Péter Gábor erről a szovjet tiszttel tárgyalt, Rákosi telefonon fel is hívta az ÁVH vezetőjét, és értetlenkedésének adott hangot, „hogy Bjelkin miért vonakodik ettől és miért nem akarta vállalni a szerepet”.²⁹ A Magyar Dolgozók Pártja első emberének közvetlen szerepét támasztja alá az a szigorúan titkos tájékoztató jelentés is, amelyet a Magyar Szocialista Munkáspárt a magyarországi „személyi kultusz” idején elkövetett törvénysértésekkel kapcsolatosan a Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottsága részére küldött 1962. augusztus 17-én. A jelentéshez Fjodor Bjelkin és Makarov 1949-es közléseiből mellékelt kivonatból egyértelműen kiderül, Brankov emigrálásának forgatókönyvét Rákosi találta ki: „[...] Brankov ügyével kapcsolatban Rákosi elvtárs a következő gondolatot fejtette ki. Brankovnak azt kell mondania, hogy ő Magyarországon maradt és »szakított« a jugoszláv kormányral, nem őszintén, hanem Tito és Rankovics megbízásából, azzal a céllal, hogy mélyen beépüljön és további aknamunkát folytasson Magyarországon.” Mi több, „Rákosi elvtárs olyan utasítást adott a magyar nyomozóknak, hogy kapjanak meg Brankovtól [egy olyan] vallomást, mely szerint ő régi rendőrségi provokátor és személyesen részt vett Rákosi elleni terrorakció előkészítésében”.³⁰ További megválaszolandó kérdést vet fel Pavle Ručinski (Rucsinszki Pál) 1950. április 7-ei kihallgatásán tett vallomása. A kihallgatáson, mely során részletes vallomást tett Brankovval való kapcsolatáról, Rucsinszki megemlítette, hogy 1948. novemberében felkereste Szántó magyar követet, és felhívta a figyelmét

arra, hogy meglehetősen gyanúsnak tartja Brankov emigrálásának körülményeit. Mi több, konkrétan azt gyanította, hogy „Brankov egyenesen Tito megbízásából fordult szembe Jugoszlávia politikájával”. Mint fentebb láthattuk, más jugoszláv állampolgárok is hasonló következtetésekre jutottak. Rucsinszki vallomásának az ad külön hangsúlyt, hogy a fentiekhez hozzátette: „Szántó fontosnak találta bejelentésemet és másnap elküldte hozzám az Államvédelmi Hatóság egyik tisztjét, akinek ezzel kapcsolatosan mindent elmondottam.”³¹ Amennyiben igaznak fogadjuk el vallomását, adódik a kérdés, nem Rucsinszki állítása szolgált-e alapul Rákosi számára? Vagy csak visszavetítve, a Rajk-per ismeretében tette meg kijelentéseit? A kérdésekre kutatásom jelen állásában nem tudok egyértelmű választ adni. Az azonban már most látszik, hogy Brankov emigrálási szándékáról Rákosi Mátyás, Gerő Ernő és Farkas Mihály is tudott, azt örömmel vették, és mindhárom a menedékjog megadása mellett foglaltak állást, majd Farkas utasította Péter Gábort Brankov lakás- és anyagi problémáinak megoldására.³²

A jugoszláv kominformista emigráció létszáma és társadalmi összetétele

Emigrálása után Brankovot és a követség többi, vele együtt emigráló munkatársát a belügyi hatóságok Budapest II. kerületében, a hűvösvölgyi Szalonka úton, egymás mellett álló villákban helyezték el. Brankov a Szalonka út 6. szám alatti két villában rendezkedett be. A Történeti Levéltárban a Balassa Kláráról (egyes források szerint Brankov állítólagos menyasszonya) nyitott vizsgálati dossziében maradt fenn egy 1950. április 29-ei keltetésű, Brankov holmijáról készített részletes leltár. A jegyzék szerint a Szalonka út 6/A szám alatti villa egy földszinti és két emeleti szobából, fürdőszobából és gardróból állt. A szomszédos, 6/B szám alatti villában öt helyiség volt: előszoba, konyha, ebédlő, szalon és egy további szoba. Minden bizonnyal nem kellett szűkölködniük, hiszen a leltár tételesen több bársonyszéket, fotelt, asztalt, valamint négy nagyméretű perzsaszőnyeget is megnevez. A fogadószoba berendezését ezenkívül egy aranyozott, márványfedelű ovális asztal (110 × 80 cm), egy további gömbölyű, aranyozott márványasztal, valamint összesen 6 darab, ara-

nyozott, virágos huzattal borított fotel és szék alkotta.³³

A Magyarországra érkező politikai emigránsok létszámára, társadalmi összetételére és életkörülményeire vonatkozó részletes adatokkal az emigráció megszerveződésének e korai szakaszára vonatkozóan nem rendelkezem. Egy, a Magyar Dolgozók Pártja Titkársága számára 1949. február 24-én készített jelentés 28 politikai emigránst tesz említést. Mindez arra utalhat, hogy 1948 őszén még viszonylag kevesen, és főként diplomaták választották az emigráns létet. Az iratból egyébként kiderül, hogy az emigránsok mindegyikét lakáshoz juttatták, részben Budapest környékén. Ellátásukra (ruhára, bútorra, ágyneműre, bérjellegű juttatásként, illetve keresetkiegészítésként) összesen 55 300 forintot utaltak ki. Brankov számára fizetésként fél évre havi 3 ezer forintot irányoztak elő.³⁴ Az emigráció létszámára vonatkozó részletes kimutatást legkorábban csak 1950-ból találtam. Pero Popivoda, a jugoszláv légierő egykori főparancsnok-helyettese, a moszkvai jugoszláv politikai emigráció vezetője 1950. január 27-én a Magyar Dolgozók Pártja Központi Bizottságának és személy szerint Rákosi Mátyásnak címzett levelében a magyarországi látogatásán szerzett tapasztalataival összefüggésben 77 emigránst és további 14 fős diplomáciai csoportról tesz említést.³⁵ Néhány hónappal később, 1950 májusában Rákosi Mátyás számára részletes, az előző egy évre (1949 májusa – 1950 májusa) vonatkozó kimutatást készítettek. Eszerint lényegesen több, összesen 221 jugoszláv élt politikai emigránsként Magyarországon, közülük 107-en a fővárosban. A Budapesten élő emigránsok közül 102 fő kapcsolódott hivatalosan is az emigráció vezetőségéhez. A jelentés a továbbiakban e csoport társadalmi összetételét részletezte. Nagy többségük (92 fő) férfi, a nemzetiségi hovatartozást tekintve az emigránsok fele szerb volt (52 fő).³⁶ Foglalkozásukat tekintve 35-en munkások és 28-an parasztok, a többségüket azonban az értelmiségiek alkották, számuk valamennyivel meghaladta a munkásokét (38 fő). Az emigránsok valamennyivel több mint a fele párttag (57 fő), további hárman tagjelöltek, 17-en pedig valamilyen ifjúsági szervezet tagjaként tevékenykedtek. A párttagok közül 21-en munkások, 16-an parasztok, és 23-an értelmiségi foglalkozást űztek.³⁷ Összehasonlításul,

a jugoszláv levéltári források ennél jóval magasabb számban határozzák meg a Magyarországon élő politikai emigránsok számát. Az UDB 1964-ben készített, a jugoszláv szakirodalomban általánosan elfogadott kimutatása összesen 4928 politikai emigránst tartott számon a Szovjetunióban és a kelet-európai országokban. Közülük 455-en Magyarországon találtak menedéket.³⁸

A létszámbeli eltérések ellenére elmondhatjuk, hogy eredetét tekintve a jugoszláv politikai emigráció – függetlenül attól, hogy melyik országban szerveződött meg – három nagyobb csoportból tevődött össze. Mivel nem volt lehetőség tömeges és szisztematikus menekülésre Jugoszláviából, az emigránsok nagy többsége már a konfliktus kitörésekor az adott országban tartózkodott. Egyrészt a különféle katonai és egyéb főiskolákon tanuló diákokként, másrészt diplomataként és a jugoszláv külképviseletek munkatársaként. A harmadik csoportot az illegális határátlépők alkották, közülük azonban többen nem meggyőződéses sztálinisták, hanem valamilyen köztörvényes bűncselekményt elkövetők voltak. Magyarország esetében a jugoszláv kimutatás szerint a 145 illegális határátlépő közül 56 ilyen egyén volt.³⁹ Lazar Brankov emigrálását ebből a szempontból nem tekinthetjük különlegesnek. Jelentősége abban rejlik, hogy a hozzá hasonló magas rangú diplomaták inkább Nyugatról, semmint a Szovjetunió érdekszférájába tartozó országokból emigráltak. Példaként említem meg, hogy 1948. július 27-én Slobodan Lala Ivanović, a washingtoni jugoszláv nagykövetség sajtóattaséja emigrált, ezt augusztusban a teheráni jugoszláv követség első titkárának lemondása követte. Szeptemberben az oslói nagykövetség több munkatársa, Momčilo Ješić követségi sajtótitkár, Zora Ješić követségi másodtitkár és Ljubomir Karinja könyvtáros emigrált. Mivel a Norvégiába akkreditált jugoszláv katonai attasé már korábban lemondott, Moskovljević nagykövet gyakorlatilag beosztottak nélkül maradt. Hasonló helyzet állt elő az ottawai jugoszláv követségen is, ahol október elején Pavle Lukin követségi tanácsos mondott le hat munkatársával együtt.⁴⁰ Habár a 2012-ben megjelent tanulmányában Ondrzej Vojtjrhovski cseh történész úgy véli, hogy a keleti tömb országaiból Brankovhoz hasonló magas rangú diplomata nem emigrált,⁴¹ Radonja Golubović Bukarestbe akkreditált jugoszláv nagykö-

vet Titót és a jugoszláv vezetőséget bíráló lemondó nyilatkozatát már július 31-én közölte a *Scanteia*, a román kommunista párt napilapja. Ehhez hasonló eset majd csak Brankov emigrálása után, 1948 novemberében történik, ekkor Haji Panzov követségi tanácsos mondott le Szófiában.⁴² Az ő esetükben azonban nem rendelkezem olyan adattal, amely arra utalna, hogy döntésükről előzetesen tájékoztatták volna az SZKP vezetőségét, vagy az az utóbbi utasításra történt volna.

Brankov nyilvános szereplései

Az államszocialista országok párt- és államvezetősége minden esetben törekedett arra, hogy a magas rangú jugoszláv diplomaták, katonatisztek, pártkáderek átállását minél hangosabban exponálja, és felhasználja a Tito és a jugoszláv vezetőség elleni propaganda- és rágalomhadjárat során. Nem volt ez másként Brankov esetében sem. Emigrálása körülményeiről részletes interjú adott november 8-án a Magyar Rádió munkatársának,⁴³ majd három nappal később a Magyar–Jugoszláv Társaság (MJT) lapjának,⁴⁴ a *Déli Csillagnak* nyilatkozott a „Tito-csoport bűnös elhajlásáról.” Nyilatkozatát a társaság rendezvényén külön fel is olvasták. Ebben rámutatott arra, hogy a „Tito-klika a jugoszláv nép érdekeit elárulva, ma Jugoszlávia és Magyarország baráti együttműködését rombolja s arra törekszik, hogy a jugoszláv népben sovinszta szenvedélyeket lángra robbantva gyűlölködést szítson a szomszédos népi demokráciák iránt”. Hangsúlyozta továbbá, hogy „Tito a felszabadító háborúban azért vált naggyá, mert benne a jugoszláv nép azt az embert látta, aki a Szovjetunió vezetőinek bizalmát bírja”. Tito azonban visszaélt ezzel a bizalommal: „Titónak a dicsőség a fejébe szállt s ez történt a hozzá legközelebb álló munkatársaival is.”⁴⁵

A budapesti jugoszláv követség egykori titkárának emigrálását a magyar politikai vezetőség arra is fel kívánta használni, hogy a magyarországi délszláv kisebbség körében agitációs tevékenységet folytasson, és terjessze a Jugoszláviával kapcsolatos hivatalos álláspontot. Ennek megfelelően Brankov részt vett a Magyarországi Délszlávok Demokratikus Szövetségének november 14-ei bajai ülésén, és Ljubica Mirković, a Délszláv Nőszövetség titkára és a Brankovval együtt emigráló Dušan Vidović egykori katonai attasé mellett „szűnni nem akaró lelkes tapssal és megisméltó élőjelzés-

sel” kísért beszédet mondott. Miután ismertette emigrálásakor tett nyilatkozatát, és rituálisan elítélte a jugoszláv politikát, „intő szóval” fordult a jelenlévők felé: „Egyetlen út áll előttünk – mondotta – a sztálini út. Ezen az úton vezeti Rákosi Mátyás a magyar dolgozók millióit. Az az erő, amely megsemmisített minden ellene törő erőt, meg fogja semmisíteni Titóékat is.” A beszédek után, a szokásos koreográfiának megfelelően, a kongresszus a határozat elfogadásával zárult, amelyben ismételt elítélték a titói politikát.⁴⁶

A rádió- és lapinterjúk, a délszláv kisebbségi szervezetekben elmondott beszédeken kívül Brankov állami rendezvényeken is megfordult. Bizonyíthatóan jelen volt a Jugoszlávia nemzeti ünnepének alkalmából 1948. november 28-án, a Madách Színházban tartott ünnepségen. Az ünnepség délelőtt 11 órakor vette kezdetét, a felkonferálást Hován András, az MDDSZ főtitkára végezte, az ünnepi beszédeket Losonczy Géza országgyűlési képviselő, a Magyar–Jugoszláv Társaság főtitkára és Lazar Brankov mondta. Miután áttekintette a világháborús eseményeket, a volt jugoszláv diplomata szónoklatában éles kontrasztot állított a Szovjetunió világháborús érdemei, háború utáni elért eredményei és a jugoszláv helyzet között. Beszédét pedig az ünnep hangulatához méltóan és a propagandacélokhoz megfelelően pozitív kicsengéssel zárta: „De a fájdalom és az elkeseredés nem fog sokáig tartani és nem szabad sokáig tartania – emelte fel szavát. – Jugoszlávia dolgozó népe, ha nehezen is, végül megiscsak eljut ahhoz a felismeréshez, hogy vezetősége, amelyben annyira hit, elárulta. Abban a pillanatban porba hullanak majd Tito csoportjának tervei és megsemmisülnek azok a gátak, amelyeket Jugoszlávia dolgozó népe, a Szovjetunió és a népi demokráciák államainak népei közé emeltek.”⁴⁷

Brankov november 28-ai beszéde után a Magyar Távirati Iroda mintegy három hónappal később, 1949. február 19-én számolt be egy olyan újabb rendezvényről, amelyen a szónokok között Brankov neve is szerepelt. A délszláv nemzetiségi tanítók előző napi pécsi értekezletén újfent összegezte a Jugoszláviában folyó „munkásáruló” politikát, rituálisan megbélyegezte „Tito és társainak mesterkedését”, majd hangot adott annak a meggyőződésének, hogy „uralmukat el

Brankov és Tito találkozása Belgrádban 1947-ben

fogja söpörni az igazi jugoszláv hazafiak felháborodása.”⁴⁸

Brankov emigrációs szervező tevékenysége

Emigrációs szervező tevékenységével Brankov fontosabb feladatokat is ellátott, mint a propagandacélokhoz kiválóan megfelelő, jól ismert szövegek ismételtetése a különféle állami és társadalmi rendezvényeken. Emigrálása után azonnal hozzálátott az ezzel kapcsolatos feladatok végrehajtásának. Prágában, az ottani emigráns csoporttal folytatott megbeszélései után,⁴⁹ négy pontos munkatervet terjesztett be a Magyar Dolgozók Pártja elé, a Titkárság november 24-ei ülésén vitatta meg azt. Beadványában Brankov javasolta, hogy a *Nova Borba* címmel Prágában megjelenő emigráns lap⁵⁰ szerkesztőségét helyezték át Budapestre, miközben a nyomdai és a technikai munkákat továbbra is a csehszlovák fővárosban végeznék. Ezzel összefüggésben kérték, hogy megkönnyítendő a lap jugoszláviai terjesztését, Szegeden, Pécsen és Nagykanizsán létesítsenek egy-egy technikai bázist. A beadvány harmadik pontjában Brankov azt is javasolta, hogy a Magyarországi Délszlávok Demokratikus Szövetségét (MDDSZ) és lapját, a *Naše Novinét* jobban használják fel a Tito-ellenes munka során. E cél érdekében szükségesnek vélték mind a lap szerkesztésének, mind a szervezet vezetésének megváltoztatását. Mivel a Magyar–Jugoszláv Társaság lapja, a *Déli Csillag* 1948 novemberében a II. évfolyam 11. számával megszűnt,⁵¹ politikai emigráns lapot pedig csak az 1950-es évek elején jelentettek meg Magyarországon (egyéb-ként a szovjet táborban egyedülként két szlovén lapot, a *Za ljusko zmagót* és a

Slovenski borec), az MDDSZ lapja különösen felértékelődött az emigránsok szemében. Végül, de nem utolsósorban Brankov azt is javasolta, hogy emeljék fel a budapesti rádió szerb nyelvű adását napi egyszeri 8 perces adásról napi kétszeri, 15 perces műsorra.⁵²

A javaslatot Révai József terjesztette a Titkárság elé. Mind a négy esetben a kérések teljesítését javasolta, igaz, az első pont esetén, tekintettel annak elsőrendű politikai fontosságára, csak az *ideiglenes* szerkesztőbizottság létesítését támogatta. Javasolta, hogy az *állandó* szerkesztőség felállítása előtt, kérjék ki a többi szocialista ország véleményét és hozzájárulását.⁵³ A Titkárság végül úgy foglalt állást, hogy végleges döntését csak a megfelelő információk beszerzése után fogja meghozni.⁵⁴ Az utolsó két pontban, amelyek esetében további információra nem volt szükség, a Politikai Bizottság másnap ülése hozta meg a végleges döntést: elfogadta a Brankov által javasoltakat.⁵⁵

A kapcsolódó feladatok végrehajtásában Brankov elsősorban a budapesti jugoszláv követség (vele együtt) disszidált munkatársaira támaszkodhatott, különösen Ozren Krstonošićra és Branislav Doroslovačkira. Brankovhoz hasonlóan mindketten obecsei származásúak voltak, és neki köszönhették, hogy 1946–1947 telén a jugoszláv követségen kaptak munkát.⁵⁶ A volt követségi első titkár fenti beadványának köszönhetően Krstonošićet tanácsadóként bevonták a rádió délszláv műsorainak szerkesztési munkálataiba, Branislav Doroslovački pedig a szerb nyelvű műsorok bemondója lett. 1949. január 12-én *A jugoszláv kommunisták magyarországi csoportjának helyzetéről és munkájáról* címmel az MDP Titkársága számára készített rövid tájékoztatásban Brankov utalt arra, hogy a szerbhorvát nyelvű adásokkal⁵⁷ összefüggő háttér-munkálatok, az adásterv összeállítása nem voltak zökkenőmentesek. Nehezményezte továbbá, hogy Krstonošićet nem vonták be a műsorok összeállításába, gyakran előzetesen nem is értesítették arról, hogy mi fog adásba kerülni. A túl tarka és szórakoztató műsor helyett pedig javasolta, hogy a moszkvai rádió adásaihoz hasonlóan, inkább az emigráns sajtó cikkeit, elméleti írásait olvassák be. Javasolta azt is, hogy a második világháború alatt sugárzó Szabad Jugoszlávia Rádió adásaihoz hasonlóan, a műsorok előtt rövid, lelkesítő szöveget olvassanak be,

MTI BELFÖLDI HÍREK

B 18. kiadás 1948 október 27 15 óra 40 perc

A budapesti jugoszláv követség, katonai és kereskedelmi küldöttség és a Tanjug tagjainak állásfoglalása a Tito-klika ellen

§/Ánó xó A budapesti jugoszláv követség, katonai küldöttség, kereskedelmi küldöttség és a Jugoszláv Távíráti Iroda /Tanjug/ budapesti képviselőtömbének aláírott tagjai a mai napon a következő nyilatkozatot adták ki:

"Mi, a budapesti követség, katonai küldöttség, kereskedelmi küldöttség és a TANJUG /Jugoszláv Távíráti Iroda/ budapesti képviselőtömbének tagjai, mint a világosan meggyőződtek, hogy a Jugoszláv Kommunista Párt központi vezetőségének Tito, Kardelj, Gyilasz és Rankovicsból álló kliktje szovjetellenes politikájával visszavonhatatlanul a nemzetközi munkásmozgalom elárulásának útjára és onnálfogva a mi népünk és országunk érdekeinek elárulása útjára is lépett, kijelentjük a következőket:

1./ A Tájékoztató Iroda határozata után minden reményünk abban volt, hogy a jugoszláv JukP kongresszusa kivetelő utat fog találni abból a súlyos helyzetből, amelybe a Tito-klika sodorta mind az országot, mint a Pártot. El kell ismernünk, hogy számunkra ez a kongresszus nagy csalódást okozott. A reménynek egy szikrája mégis jelentkezett az V. Kongresszus határozati javaslatának azzal a pontjával kapcsolatban, amely az újonnan megválasztott vezetőségnek kötelezőségét teszi: mindent megvesszen el, hogy meggyőzés jöjjön létre a Szovjetunió Kommunista /bolsevik/ Pártjával és a többi testvérpárttal. A Kongresszust követő események azonban megmutatták, hogy az V. Kongresszusnak ez a határozata semmi egyéb nem volt, mint a párttagok megtévesztésére irányuló aljas manőver. Tito, Kardelj, Gyilasz és Rankovics mindent elkövettek, hogy a JukP-t és a jugoszláv népet mind öncselemben szembeállítsák a Szovjetunióval és a népi demokráciákkal. Alattomosan és hitványul harcolva az ellen, hogy a párt kíméletlen bolsevik önkritikával megzabalduljon hibáitól, azt hitték, hogy ilyen módon még egy bizonyos ideig menteni tudják bűnüket. Ilyen helyzetben úgy éreztük, hogy tovább nem szabad hallgatnunk és ezért felhívjuk összes kommunista elvtársainkat, minden hazafit, hogy ingadozás nélkül kezdjenek döntő harcot a munkásozódály árulói és azok ellen, akik megalkassák a testvéri Szovjetuniót, szabadságunk és függetlenségünk egyetlen biztosítékát. A mi szögnyelünk elvtársak, hogy a mi népi pártunk élén még mindig a nemzetközi munkásmozgalom árulói vannak. Minden ingadozás és érzéktelenség részünkről csak megnövesztetja meggyőződést, hogy a mi népünk szenvedéseit.

2./ A nemzetközi munkásmozgalom árulásának útján következőtösen haladva a Tito, Kardelj, Gyilasz és Rankovics-klikt külföldön élő jugoszláv kommunisták elé azt a feladatot állították, hogy dolgozzunk frakciók létrehozására annak az országnak kommunista pártjában, amely országban tartózkodunk. Ebből a célból tőlünk, külföldön élő jugoszláv kommunistáktól azt követelték, hogy minden országban hozunk létre illegális szervezeteket az áruló propaganda anyagának terjesztésére és az önképző politikájuk népszerűsítésére. /Poljt.köv./ TL

Brankov nyilatkozata emigrálásakor. MTI Napi hírek, 1948. október 27. Forrás: MTI „könyvatos” hírek. <http://mol.arcanum.hu/mti/opt/a100929.htm?v=pdf&a=start>. Az utolsó letöltés ideje: 2013. július 21.

amelybe belefoglalnák „Tito árulásának alapvető megállapításait”.⁵⁸

A rádióműsorokon kívül a kominformista propaganda terjesztésének másik fontos eszközét a különféle röplapok, röpiratok és brosúrák jugoszláv területen illegális módon történő terjesztése jelentette. A röplapok közé bekerült az emigráns lapok egy-egy száma is. November 21-ei indítványában Brankov szorgalmazta is, hogy a *Nova Borba* három számát 500-500 példányban ilyen formában terjesszék Jugoszláviában,⁵⁹ és indítványozta, hogy a Magyarországon élő délszlávok körében is több feladatot végezzenek el. Fontosnak tartotta, hogy összeköttetést létesítsenek a budapesti jugoszláv követség tagjaival, a fővárosban élő jugoszláv állampolgárokkal (Brankov számukat több mint 600 főre becsülte), valamint azt, hogy fejlesszék aktivitásukat a titóista propaganda bástyájának tartott délszláv kisebbség körében. Ebből a szempontból a kisebbségi tanítók szerepét vélte különösen fontosnak. Már

az emigrációs lét keretének alaposabb elmélyítése felé mutatott Brankovnak az a többszöri kérése, hogy kapják meg a Magyarországra érkező jugoszláv állampolgárok nyilvántartását.⁶⁰

Brankov január 12-ei összefoglalója a február 10-én Rákosi Mátyáshoz írt levelével együtt február 16-án került az MDP Titkárság elé. Levelében Brankov beszámolt Pero Popivodával és Radonja Golubović volt bukaresti jugoszláv nagykövettel folytatott megbeszéléseiről, melyek január 15. és február 7. között Bukarestben zajlottak. A magyar pártvezetőség tájékoztatásul közölte, hogy a megbeszélések során mind a jugoszláviai, mind az emigránsok helyzetét áttekintették, és határozatot hoztak a Szovjetunióban, valamint a szovjet tömb országában élő emigránsok szervezeti megerősítéséről. Ennek érdekében egy általános konferencia keretében akcióbizottság (vezetőtestület) felállításáról döntöttek. A bizottság feladatául elsősorban az agitációs és propagandatevékenység meg-

szervezését, a *Nova Borba* színvonalának emelését és a rádióállomásokkal kapcsolatos problémák megoldását jelölték meg. Brankov ismételten sürgette, hogy bocsássák rendelkezésre az emigránsok névsorát, a lista alapján 4-5 fős kollektívákat kívánt szervezni. A kollektívák feladata a kötelezően bevezetendő együtt töltött órákon kívül az együtt tanulás (ez alatt feltehetően a marxi-lenini-sztálini ideológia alapos elsajátítása értendő) lett volna. Élükre egy-egy megbízható vezetőt állítottak volna, ők Brankovval és Dušan Vidovićyal tartották volna a kapcsolatot. Brankov úgy vélte, ezáltal elkerülhető az is, hogy a jugoszláv kémek beépüljenek az emigránsok közé. Egy későbbi fázisban a közös emigránsklub létrehozását is elképzelhetőnek vélte. Egészen konkrétan az MJT Andrassy úton levő helyiségére (ekkoriban Sztálin út 77.) gondolt. Ehhez azonban a szervezet irányítását is át kellett venniük, ezt rendkívüli közgyűlésen, „parlamentáris” úton (idézőjelek az eredeti iratban!) tartotta elképzelhetőnek.⁶¹ A javaslatokat megtárgyalva a Titkárság úgy döntött, hogy Brankovot kinevezik a magyar rádió délszláv adásainak politikai tanácsadó-jává. Támogatták a 3-5 tagból álló kinevezett vezetőség megalakítását, és hozzájárultak ahhoz, hogy Brankovék „alkotmányos úton” átvegyék az irányítást a Magyar-Jugoszláv Klubban.⁶² Kikötötték azonban azt, hogy a rádióműsorokkal kapcsolatos elvi kérdéseket Brankovnak előzetesen meg kell tárgyalnia Farkas Mihállyal, valamint a Titkárság elé kellett terjeszteni a kollektívák javasolt vezetőinek névsorát a megfelelő jellemzéssel együtt.⁶³

Az emigránsok mindennapjai

A Tito-ellenes politikai feladatok végzésén kívül az emigránsok saját életüket élték. Mindennapjaik a kollektív szellemiségének megfelelően teltek. Együtt étkeztek, együtt indultak sétálni, együtt mentek a városba, moziba, színházba, kulturális rendezvényekre. Ilyenkor az ÁVH-sok is elkísérték őket. Berán Iván és az állambiztonsági szervek négy másik embere már emigrálásukkor csatlakozott hozzájuk, Berán Brankovot prágai és bukaresti útján is elkísérte. Az ÁVH-s tiszteket csak 1949 tavaszán egy rövid időre, Brankov kérésére rendelték vissza.⁶⁴ Úgy vélem, mindez egyszerre szolgálta a biztonságukat (tartani lehetett ugyanis egy esetleges merényletkísérlettel) és megfigyelésüket, kontroll alatt tartásu-

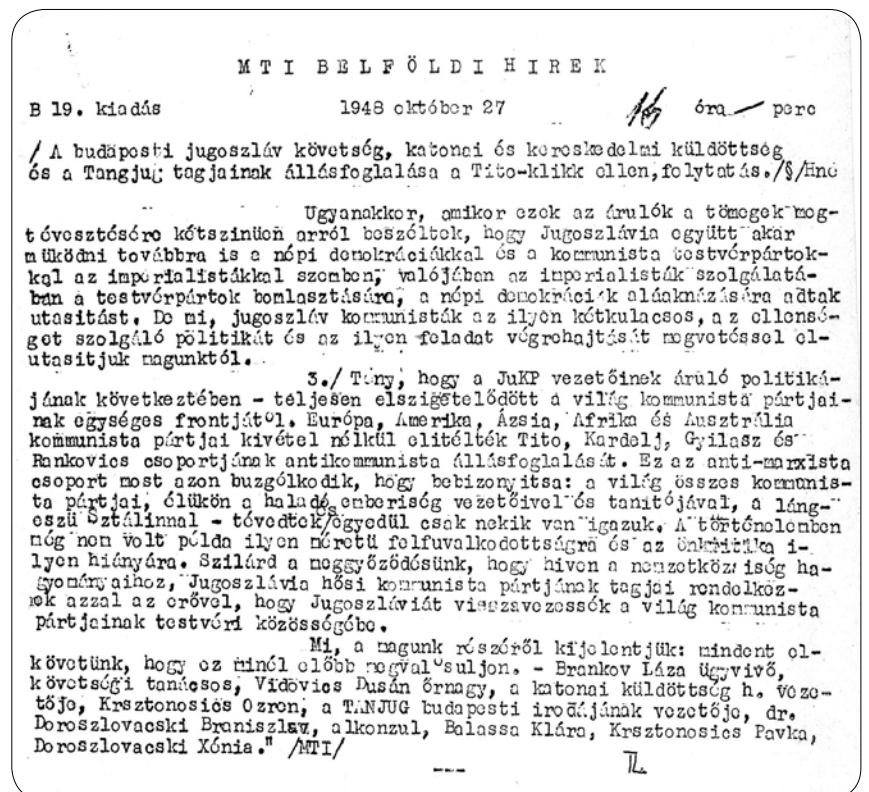
kat is. Ozren Krstonošić 1954 nyarán Brankovról írt részletes karakterisztikájában egyetlen olyan alkalomra sem emlékezett, hogy az emigránsok vezetője nélkülük vagy az ávosok nélkül ment volna valahova. Brankovot békésnek, higgadtanak és kiegyensúlyozottnak látta. Nőügyeiről sem tudott, bár arról igen, hogy Balassa Klára szerelmes volt az egykori követségi első titkárhoz. Csak Brankov Moszkvába utazása után tudta meg, hogy (állítólag) szexuális kapcsolat volt közöttük. Felesége szerint azonban Brankov nem Balassa Klárának, hanem egy szerb származású hölgynek, Marija Stevanovićnak udvarolt.⁶⁵ Negatív kép alakult ki a kollektíva vezetőjének személyes életéről Branislav Doroslovačkiban: szintén 1954 augusztusában írt feljegyzésében megközelíthetetlennek, tartózkodónak és távolsgártartónak látta Brankovot, olyannak, aki „továbbra is igyekezett a diplomata kéréget megőrizni magán”, ugyanakkor „egy komoly forradalmár és kommunista magaslátán nem volt”. Doroslovački azt is nehezményezte, hogy Brankov nem szabott gátat az ármánykodások terjedésének, sőt, Vidovićen keresztül maga is szította azokat.⁶⁶

Brankov emigrációban kifejtett tevékenységének bemutatása kapcsán végezetül egy apró, de érdekes elemre kívánom felhívni a figyelmet. Gellért Kis Gábor a *História* 1987/3. számában *Szerelmi gyilkosságból politikai gyilkosság? A Rajk-per* címmel megjelent írásában idézi Stevanović Milutint, a jugoszláv kereskedelmi delegáció egykori munkatársát, az emigráns kolónia tagját, aki az emigránsok villájában egy vaskos könyvet talált. Habár első ránézésre egy szindarabnak vélte, jobban beleolvasva egyértelművé vált előtte, hogy az valójában egy bírósági tárgyalás szövege volt, a két szereplője pedig Krstonošić és Brankov. A betoldások, megjegyzések alapján Stevanović számára egyértelművé vált, hogy a szöveget maga Brankov írta egy olyan perhez, amelyben Miloš Mojić meggyilkolása által szerette volna igazolni a magyar pártvezetőség elleni titóista összeesküvést, és tisztára mosni személyét a gyilkosságra történő felbujtás vádjáról.⁶⁷ Mint ismeretes, Miloš Mojićot 1948. július 10-én Živko Boarov lőtte le, feltehetően szerelemféléstől. Rákosi először ebből a gyilkosságból kívánt egy monstre jugoszlávellenes pert kreálni, ettől azonban végül elállt, mert korai volt az időzítés, és meglehetősen zavaros az ügy. A Rajk-per so-

rán azonban a Brankov elleni vádiratban a felbujtás vádja is szerepelt, ezt Brankov a tárgyalás során egyébként végig tagadta. Brankov és a szintén óbecsei születésű Boarov kapcsolata meglehetősen zavaros volt. A börtönök alatt Boarov többször tett terhelő vallomást Brankov ellen (bár az iratokból az nem derül ki, hogy ezt önszántából vagy az állambiztonsági szervek pressziójának a hatására tette-e). A Boarov 1954. augusztus 19-ei saját kezű feljegyzéséről készített gépelt átiratban Boarov említést tesz arról, hogy röviddel Brankov emigrálása után Péter Gábor irodájában személyesen találkoztak. Négy-szemközti megbeszélésük során Brankov megnyugtatta Boarovot, hogy nem fogják kiadni Jugoszláviának, és saját állása alapján valószínűsítette, hogy Boarov ügyében nem lesz bírósági tárgyalás.⁶⁸ Ognjenovic Milán, az MDDSZ szervezeti titkára azonban 1954 szeptemberében arról írt, hogy 1949. március végén vagy április elején Brankov közölte vele, hogy hamarosan megtartják Boarov perét, és hogy az valójában „Tito elleni per” lesz. Az anyaggyűtéssel a pártközpont Brankovot bízta meg, aki tanúként kívánta szerepeltetni Ognjenovicot. A magyarországi politikai emigráció vezetőjének állítását állítólag másnap telefonon Szalai András is megerősítette.⁶⁹

Brankov letartóztatása

A tervezett jugoszlávellenes perben azonban mégsem Zsivko Boarov, hanem végül maga Lazar Brankov került a vádlottak padjára. Letartóztatásának körülményei legalább annyira zavarosak voltak, mint fél évvel korábban emigrálásáé. Úgy tűnik, hogy a magyar hatóságok legkésőbb 1949 tavaszán megkezdték a terhelő adatok gyűjtését, és a letartóztatását is tervezték. Péter Gábor vallomása szerint 1949 kora nyarán Farkas Mihály a honvédelmi minisztériumból telefonon kereste Puskin szovjet nagykövetet, és „erélyesen sürgette Brankov letartóztatását”, a szovjet nagykövet azonban nem volt hajlandó a kérés teljesítésére.⁷⁰ Habár a Brankov letartóztatása mögött meghúzódó okokat nem tudta megmagyarázni, 1955-ös kihallgatása során Berán Iván, az Államvédelmi Hatóság tisztje azt vallotta, hogy „Péter Gábor utasított 1949 tavaszán, hogy késlekedés nélkül tartóztassam le Brankovot, miután elhagyja a megbeszélést – a Popivodával való megbeszélést”. Mielőtt azonban ez megtörtént volna, Péter Gábor telefonon az akció leállítására utasította.⁷¹ Mivel Pero Popivoda, a Szovjetunióban élő jugoszláv politikai emigránsok vezetője 1949. június elején látogatott Magyarországra

Brankov nyilatkozata emigrálásakor. MTI Napi hírek, 1948. október 27. Forrás: MTI, „kőnyomatos” hírek. <http://mol.arcanum.hu/mti/opt/a100929.htm?v=pdf&a=start>. Az utolsó letöltés ideje: 2013. július 21.

ra,⁷² valószínűleg Brankovval is ekkor találkozhatott. A Magyarországon élő jugoszláv politikai emigránsok vezetőjét végül Moszkvában tartóztatták le 1949. június 21-én. Látogatására hivatalosan Popivoda meghívására került sor, valójában azonban konspiratív módon csalták a szovjet fővárosba.⁷³ Első kihallgatásaira is itt zajlott július 8-án és 16-án. Rákosi Mátyás többször sürgette a szovjet vezetőiséget, hogy Brankovot szállítsák vissza Magyarországra. Mint ahogyan az a fentiekben is látszik, Brankov letartóztatása számos megválaszolandó kérdést felvet. Miért elleneztek először a szovjet vezetők a letartóztatását? Miért kellett ehhez konspiratíván a szovjet fővárosba csalni? Miért pont rá osztották a jugoszláv szál képviselőt Rajk László koncepció perében?

Az azonban nyilvánvaló, hogy letartóztatása és elítélése az emigráció életére is bomlasztóan hatott. Legszembetűnőbben Balassa Klára írt erről, amikor kétségbeesésében 1950. március végén két levelet is küldött a jugoszláv követségnek. A levelekben, azonkívül, hogy felajánlotta szolgálatait a jugoszláv kormány számára, az emigráció mindennapjairól is beszámolt. Leveléből egyértelműen kitűnik, hogy a kolónia tagjai körében a félelem és a kölcsönös vádaskodás légköre vált uralkodóvá. A fegyelem teljesen szétesett, mindenki félt, és a gyanakodva tekintett a másikra. Általánossá vált, hogy a mindennapi problémák és a gyanakvás, vádaskodások elől a szórakozásban próbáltak menedéket lenni. Végül, mivel állandósultak a „legromdább személyes veszekedések”, a hatóságok a szétköltöztesítésükről döntöttek.⁷⁴

A magyarországi jugoszláv politikai emigráció élete a későbbiekben sem volt mentes a nehézségektől. A kolónia számos tagját a Rajk- és egyéb perekkel összefüggésben letartóztatták, internálták, vagy börtönbüntetésre ítélték. Az emigráció legmagasabb köreiből is állandóak voltak a súrlódások, ami megnehezítette a politikai tevékenység végrehajtását is. Maga Lazar Brankov 1956 nyarán a Rajk-per vádlottjai közül egyedül, előnői kegyelemmel szabadult. Ekkorra azonban már jelentősen megváltoztak a szovjet–jugoszláv és ennek megfelelően a magyar–jugoszláv kapcsolatok is.⁷⁵ A kapcsolatok javításának egyik előfeltétele volt, hogy az emigráció beszüntesse a Tito-ellenes politikai tevékenységét.⁷⁶ Az emigránsoknak 1956 nyarán már azzal

kellett szembenézniük, hogy visszaköltözzenek-e Jugoszláviába, vagy véglegesen letelepedjenek abban az országban, ahol mintegy 10 éve éltek. ○

Jegyzetek

¹ A tanulmány megírásához a K 101 629. számú OTKA-projektum nyújtott segítséget.

² Lazar Brankov politikai pályájára vonatkozóan lásd: Vukman Péter: „Tito és Rankovics bizalmi emberei”: Rajk László és Lazar Brankov. In: A Sajtó Enikő (szerk.): *Magyarország és a Balkán a XX. században. Tanulmányok*. Szeged, JATEPress, 2011, 197–213. és Vukman Péter: „Tito legszívósabb ügynöke”. Lazar Brankov Magyarországon (1945–1956). In: Bárdi Nándor–Tóth Ágnes (szerk.): *Egyén és közösség. Tanulmányok*. Zenta, Vajdasági Művelődési Intézet, 2012, 291–313.

³ Tóth Eszter: Zárt irattár a zárt irattárban. In: *Trezor 3. Az Átmenet évkönyve 2003*. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára, 2004, 235. A tanulmány a levéltár honlapján is elérhető: http://www.abtl.hu/kutato terem/cikkek/toth_zart. A letöltés ideje: 2013. június 8.

⁴ A felülvizsgálatokat jórészt ugyanazok irányították, mint akik korábban magukat a törvénytörő pereket kezdeményezték. Sőt, a felülvizsgálati eljárás előkészítését a Belügyminisztérium Vizsgálati Főosztályára bízták, amely a korábbi törvénytörő eljárások legfőbb operatív szerve is volt. Baráth Magdolna találoa a „kecskére bízták a káposztát” hasonlattal érzékelteti mindezt. Erre vonatkozóan lásd: Baráth Magdolna: Az ÁVH és az 1950-es évek rehabilitációs eljárásai. In: Gyarmati György (szerk.): *Államvédelem a Rákosi-korszakban. Tanulmányok és dokumentumok a politikai rendőrség második világháború utáni tevékenységéről*. Budapest, Történelmi Hivatal, 2000, 187–202.

⁵ Az 1948. február 10-éi moszkvai találkozóra lásd: Dilas, Milovan: *Találkozások Sztálinnal*. Budapest, Magvető, 1989, 157–170., Kardelj, Edvard: *Visszaemlékezések*. Újvidék, Forum, 1981, 127–137. A találkozóról készített jugoszláv feljegyzés szövege magyarul olvasható: Vukman Péter: *Sztálin és Tito moszkvai titkos találkozójáról*. 1948. február 10. Documenta Historica 64. Szeged, JATEPress, 2004

⁶ A hidegháború eredetéről magyarul lásd: Békés Csaba: A hidegháború eredete. In: Uő: *Európából Európába. Magyarország konfliktusok keresztüliében, 1945–1990*. Budapest, Gondolat, 2004, 37–52.

⁷ Az összefüggésre lásd: Rajak, Svetozar: *Yugoslavia and the Soviet Union in the Early Cold War. Reconciliation, comradeship, confrontation, 1953–1957*. London–New York, Routledge, 2011, 14.

⁸ A levélváltás és a Tájékoztató Iroda határozatának a szövege magyarul olvasható: *A Jugoszláv Kommunista Szövetség a nemzetközi munkásmozgalomban 1948 és 1968 között*. Újvidék, Forum, 201–268. A Tájékoztató Irodának a szovjet–jugoszláv konfliktusban játszott szerepére lásd: Gibianszkij, Leonid: *Az 1948-as szovjet–jugoszláv konfliktus és a Kominform. Múltunk*, 1994/4., 111–144.

⁹ Titóista perek közé a szakirodalom hagyományosan a bolgár Trajko Kosztov, az albán Koci Dzdze és a magyar Rajk László perét sorolja. Berend T. Iván: *Telrelőitén. Szocialista modernizációs kísérlet Közép- és Kelet-Európában 1944–1990*. Budapest, Vince, 1999, 89–97. A Rajk-perről legutóbb: Gyarmati György: *A Rákosi-korszak. Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon, 1945–1956*. Budapest, ÁBTL–Rubicon, 2011, 148–159.

¹⁰ Magyar Távirati Iroda, „könyomatos” napi jelentések. (A továbbiakban: MTT) Napi hírküldés, 1948. október 27., 18–19. A Távirati Iroda jelentései elérhetőek: <http://mol.arcanum.hu/mti/opt/a100929.htm?v=pdf&a=start>. Az utolsó letöltés ideje: 2013. június 12.

¹¹ Magyar Országos Levéltár. (A továbbiakban: MOL). XIX-J-1-k-Jugoszlávia-1/a-0218/1948. (1.d.); MOL XIX-J-1-k-Jugoszlávia-3/i-0224/1948. (1.d.) és ugyanott: 0269/1948., valamint MOL XIX-J-1-j-Jugoszlávia-3/c-796/pol/res/1948. (3.d.). A korabeli jugoszláv források mindössze három jugoszláv (október 27., november 7. és november 10.), valamint két magyar válaszigyzékről (október 28. és december 3.) tesznek említést. *White Book on Aggressive Activities by the Governments of the USSR, Poland, Czechoslovakia, Hungary, Rumania, Bulgaria and Albania towards Yugoslavia*. Beograd, Ministry of Foreign Affairs of the Federal People's Republic of Yugoslavia, 1951, 117., 8. lj.

¹² A kiutasítottak név szerint: Vaso Jovanović követségi titkár, ügyvivő; Djurica Jojkic és Dušan Devedžic követségi titkárok; Alojz Zokelj katonai attasé; Stevan Sinanović, a jóvátételi delegáció vezetője; Mihajlo Ljubic helyettes kereskedelmi attasé; Lazar Torbica és Ivan Berenja követségi alkalmazottak, továbbá Karel Gerclj, a jóvátételi küldöttség technikai alkalmazottja volt. 1948. augusztus 6. és 1950. február 1. között összesen 40 jugoszláv diplomatát, követségi alkalmazottat utasítottak ki Magyarországról. *White Book*: i. m. 465., 12. függelék.

¹³ MOL XIX-J-1-k-Jugoszlávia-3/i-022/1948. (1.d.) és Sajtószemle, 1948. október 27. MOL XIX-J-4-b-15/b-1947-48. (3.d.), 108.

¹⁴ MOL XIX-J-1-k-Jugoszlávia-3/i-0269/1948. (1.d.) és MOL XIX-J-1-j-Jugoszlávia-3/c-269/pol/1948. (3.d.)

¹⁵ Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára, Budapest. (A továbbiakban: ÁBTL) A-2127/24., 25–26.

¹⁶ Sajtószemle, 1948. november 6. MOL XIX-J-4-b-15/b-1947-1948. (3.d.), 92–93. Pár nappal később a Borba újabb kéthasábos cikket közölt az esetről „A magyar kormány ellenséges eljárásait a tények igazolják” címmel. Uo. 86.

¹⁷ MOL XIX-J-1-k-Jugoszlávia-4/bc-113.pol/1948. (6.d.)

¹⁸ ÁBTL 2.1. I/109-a, 275–276.

¹⁹ Uo. 387.

²⁰ Rajk László és társai a népbizóság előtt. 40 év távlatából... Az ún. „Kék Könyv” hasonmás kiadása. A bevezetőt írta: Zinner Tibor. Budapest, Magyar Eszperantó Szövetség, 1989, 115–116.

²¹ A Tájékoztató Iroda támogatói, korabeli szerb szóhasználattal az *ibevicik* valós veszélyt jelentettek Tito és a jugoszláv vezetőség számára. Számuk különösen a szerb és a montenegrói párttagság körében volt jelentős. A Tájékoztató Iroda hívei számos szabotázsakciót hajtottak végre, sőt Montenegróban felkelés is volt. Az ismert kominformisták száma 1948–1955 között 55 663 főre tehető. Banac, Ivo: *With Stalin Against Tito. Cominformist Splits in Yugoslav Communism*. Ithaca-London, Cornell University Press, 1988, 150., table 2. (A horvát kiadásban ugyanaz: Banac, Ivo: *Sa stalinom protiv Tita. Informbirovski rascjepi u jugoslavenskom komunističkom pokretu*. Zagreb, Globus, 1990, 148., tabela 2.)

²² ÁBTL V-254. 28. szám alatti boríték, 3. irat.

²³ ÁBTL 2.1. I/109-a (V-143403/1), 224–225.

²⁴ ÁBTL 2.1. I/109-a, 225.

²⁵ ÁBTL 2.1. IV/27., 74.

²⁶ ÁBTL 2.1. I/109-a, 73. és 333., valamint ÁBTL 2.1. I/1-d. 385 és 2.1. I/1-e, 291.

²⁷ A Rajk-per kapcsán az is előfordult, hogy Sztálinnak fékezőleg kellett fellépnie Rákosival szemben. Kapcsolatukat szemléletesen adja vissza Rainer M. János a „kezdeményező” Rákosi, „fékező” Sztálin metaforával. Erre vonatkozóan lásd: Rainer M. János: *Sztálin és Rákosi, Sztálin és Magyarország, 1949–1953. Évkönyv*, 1998, Budapest, 1956-os Intézet, 1998, 91–100.

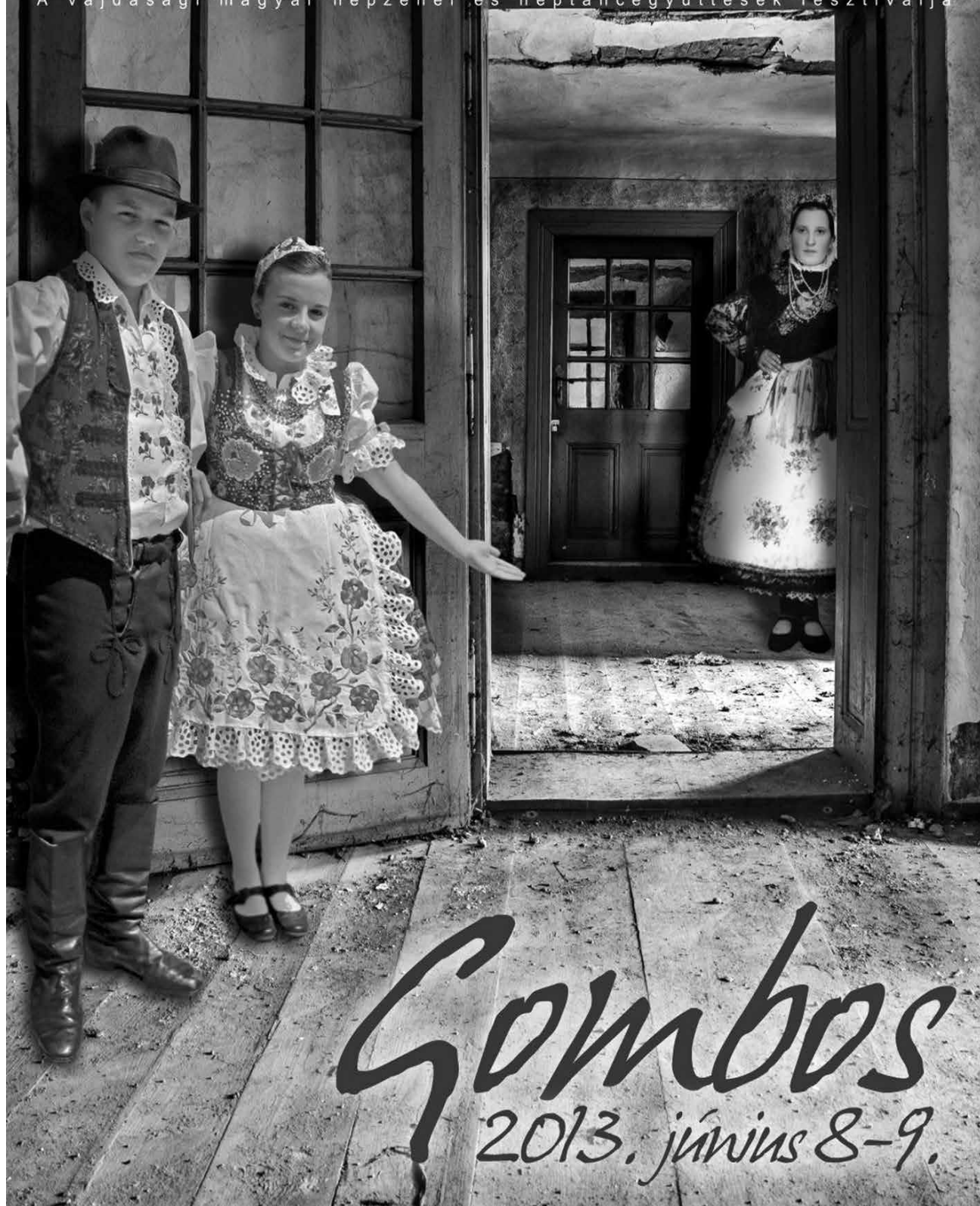
²⁸ Bjelkin, Fjodor. Keresztneve helyesen: Mihail Iljics; szovjet altábornagy, a kelet-európai szovjet elhárítás vezetője, a Rajk-per egyik fő alakítója. 1951-ben cionista összeesküvés vádjával letartóztatták. Habár 1953-ban szabadult, 1954-ben tábornoki rangjától

XXXVII. Durindó L. Gyöngyösbokréta

A vajdasági magyar népzenei és néptáncgyűltesek fesztiválja

Gombos
2013. június 8-9.

A Gyöngyösbokrétáról sokadszor

Szöke Anna, Kishegyes

A Gyöngyösbokrétát különféle képpen meg lehet közelíteni, és írni róla. A szakember a hitelességet keresi benne; a művészember a koreográfiát értékeli; a politikus kampányfogást lát benne; a nemzetieskedő minden alkalommal elmondja: megmaradunk, itt maradunk; az istenadta nép – mely egyelőre még az, aminek megszületett – pedig csak élvezzi a vidámságot, a szépséget és a tarkaságot.

Régen minden népréteg tudta, melyik tánc típusa a sajátja. A palotást, melyet a királyi és a fejedelmi udvarokban táncoltak, nem tartotta sajátjának a jobbágyság, később az alsóbb népréteg sem. Mindenki tudta, hova tartozik. Ettől függetlenül ünnepélyességét mind a mai napig megőrizte, ezt láthatjuk a szalagavatók alkalmával, előkelő bálók megnyitásokor. Színpadi szempontok szerint be tanult táncprodukcióról van szó.

A néptánc népcsoportok jellegzetes tánc, s mindannyiszor elhangzik: minden nemzetnek vannak saját táncai, miénk a néptánc. A magyar néptánc! A *Magyar néprajzi lexikonban* nem szerepel a néptánc mint szócikk. Említést tesz a táncról, mint fogalomról, s ennek keretében a táncelemzés szócikknel már olvashatunk a néptáncról.

„A magyar tánc iránti fokozódó érdeklődést a 18. sz. végétől követhetjük nyomon.” (ORTUTAY 1992)

A magyar tánc típus két stílusréteget különít el, az ún. régi táncrétegbe sorolja azokat a táncokat, amelyek a 18. század második felénél korábbi eredet és kialakulás nyomait maig magukon viselik. Az újabb stílusrétegbe viszont azok a táncok tartoznak, amelyek kialakulása és elterjedése a 18. századtól követhető nyomon.

Tájegységeink sajátos tánc kultúrával rendelkeznek. Az ősi táncjellegű peremvidékek őrizték meg (Székelyföld, Palócföld, Órség, Csángóföld), rájuk kevésbé hatottak a táncszerű divathullámok.

A magyar táncdialektusok:

I. A nyugati vagy dunai táncdialektus

Vajdaság délnyugati része, Doroszló, Bezdán, Gombos, Apatin ebben a csoportban találja meg önmagát. Kalocsa vidéki táncok és a Kiskunság, Solt és Tápó vidéke, a kunszentmiklósi kun legényes (a kun betelepültekre jellemző).

II. A középső vagy tiszai táncdialektusok között is találunk ránk vonatkozó tánc típusokat, ilyen a dél-alföldi és a matyó, és a nagykunsági leszármazottak is őriznek még néhány jellemző vonást.

A Gyöngyösbokrétá résztvevői Magyararkizsán (fotó: Gergely László)

III. Ide az erdélyi vagy másként keleti táncdialektus tartozik. Mi ezeket a táncokat csak koreográfiai segítségével sajátíthatjuk el.

Fontosnak tartottam e három nagy táncdialektus-csoportot bemutatni – bár csak érintőlegesen –, mert mi, vajdaságiak is igen szép szezletet képezünk az egyetemes magyar néptáncban belül. Igaz, már nem eredeti, természetes közegben tanulják meg fiataljaink a magyar népművészetnek ezt az ágát, a jól képzett szakemberek, koreográfusok azonban visszaadják vidékünk táncait. Sőt, igen gyakran távolabbi vidékekre is elkalauzolják néptáncosainkat a táncn keresztül. Lásd például a kalotaszegi táncokat, és említhetnénk még a több száz tánc típus közül bármelyiket. A laikus, hozzá nem értő ember ezek közül keveset jegyez meg. Ő csak azt látja, milyen a táncosok viselete, külön figyelmet szentel a szólótáncosfiúknak, bár azt is csak rövid ideig, mert a táncmotívumokat nem ismeri, így csak a legény ügyességét tudja konstatálni. Külön nagy tapsal jutalmazza a ropogós, pattogós táncot, a fúvószenekar kíséretét. Mondhatnánk, azért, mert népünk szereti a vidámságot, szereti a színes kavalkádot. S talán azért is, mert lélekben ez áll hozzánk a legközelebb.

A néptáncmozgalom Vajdaságra is áttért, az 1980-as években már több településen is megjelenik, így például Óbecsén, Topolyán és Temerinben is, közel sem kapott azonban akkora publicitást, mint a rendszerváltozás után. A népszerűsége messze elmaradt a valós értékétől, az emberek többségére úgy hatott, mint egy idegen kultúra. És ez az idő-

szak az, amikor teret hódít a muskátlizene, a lakodalmos hangvételű szórakozás. A rockosított muskátlizene, a lakodalmos dallama, szövege ekkor már közelebb állt a széles néprétegekhez, mint az ősi népdalok dallamvilága. A második világháború után tájaink közkedvelt volt a cigányzene, a mulatós nóták és a magyar nóták. Egyszóval a műzene. Ennek okát különféle külső tényezőkben kell keresnünk.

A vajdasági magyar társadalomnak a kultúrája nagyban eltért az erdélyi vagy a felvidéki emberek kultúrájától. Változásának oka a megváltozott gazdasági, társadalmi körülmények, amelyek magukkal hozták a gyorsabb módosulást. Kultúránk egy idő után alkalmazkodni kezdett a jóléti társadalomhoz, ami értékeltőlódást eredményezett. Ilyen normatívák közepette idegen „testként” fogadta a vajdasági magyar társadalom a magyar néptáncmozgalmat és a népdaléneklést, különösen a szólóéneklést. Ennek (hazánkban) még nem jött el az ideje, nem tudatosodott még az emberekben a nemzetet megtartó leglényegesebb elem, saját ősi kultúrája.

Értékelőlódás következett be a népszokások terén. Az avantgardizmus végigpört Vajdaságon, és a nyolcvanas évek néptáncmozgalma sokak szemében valamilyen szubkultúra kialakulását jelentette. A vajdasági magyar társadalmon belül a fiatalok körében valóban különcöknek számítottak azok a csoportosulások, amelyek megteremtették maguk számára a körülményeket, hogy néptáncot tanuljanak, oktassanak vagy műveljenek. A gyöngyösbokrétások között csoportosulási szolidaritás jött létre, tagjaik csoporton

A magyarkanizai Hetrefitty néptáncgyűttes tagjai viszik a fesztivál zászlóját, 2012, Magyarkaniza (fotó: Gergely József)

belül és kívül együttműködtek, mai szakki-fejlesztéssel élve, interakcióban álltak egymással. A gyöngyösbokrétások mások voltak! Minden fellépőcsoport jól strukturált értékekkel rendelkezett, mely hagyományokból épült fel. Identitásjegyeik megegyeztek.

Az első vajdasági Gyöngyösbokréta

„1936. június 14-e volt a nagy nap, amikor Bogojevó kilépett az ismeretlenség homályából, és gyönyörű, színpompás magyar népviseletével, dalaival, táncaival, népszokásaival és magyaros vendégszeretettel elkápráztatta Jugoszlávia magyarságát. A megrendezés híre eljutott Jugoszlávia minden magyarlakta vidékére, és messze vidékről jöttek, hogy részt vehessenek a jugoszláviai magyarság e nagy ünnepén. Sokan könnyeztek a sok szépség; a látottak és érzelmek hatása alatt. A lelkek megteltek határtalan szeretettel.” (KENDE 1936)

„A bogojevói Gyöngyösbokréta szép sikere szolgált mintául, buzdításul más községek gyöngyösbokrétáinak a megszervezésére, megalakítására. Bogojevó község neve így a legelső között van a jugoszláviai magyar népi kultúra ápolás tekintetében.” (FARKAS-LICHTNECKERT 1999: 80.)

„A mi Gyöngyösbokrétánknak csak akkor van becsületes értelme és igazi értéke, ha a faluval való törődésünk nemcsak az életük szebbik részére szorítkozik.” (KENDE 1936)

A közösség értékeinek és normáinak megismerése katalizátorként hatott a néptáncjal való azonosulásra.

Majd következett a második világháború utáni időszak, az ún. új Jugoszláviában. A köznyelvben sokáig így élt a két időszak országmeghatározó jelzője: a régi Jugoszláviában (az első világháborút követő, Trianon utáni időszakot nevezték így).

Minimalizálták a rendezvény jelentőségét, így elkerülhetővé vált a közfigyelem ráirányítása nemzeti hovatarozására. Az újságcikkek közhelyeket pufogtattak: ennyi és ennyi fellépő, ezek és ezek támogatták, az ezer színben ragyogó falusi nép megmutatta, mit tud, és így tovább.

A testvériség-egység politikai alapja ezt követelte meg a sajtótól. A közösségi reakcióktól nem a nemzeti öntudat erősítését várták el, hanem a tudatot, mely szerint a vajdasági magyarok mekkora szabadságot élveznek Jugoszláviában. Elhallgatták a nemzeti értékeket képviselő Gyöngyösbokréta alapvető célját. Nagyobb elszigetelődést mégsem tudtak elérni, azt azonban igen, hogy a vajdasági magyar (domináns) társadalom szélesebb köreiben is elterjedjen. A szervezőknek és a fellépőknek különösebb szankcióktól nem kellett tartaniuk, hiszen nem zavarták meg a „nagyobb kultúra” alapvető értékeihez való ragaszkodást. Ettől függetlenül a Gyöngyösbokréta az évek folyamán nem veszített megkülönböztető és érték-megtartó jellegéből.

Az ifjúság egy bátor és hagyományainkat ismerő csoportja elindította a táncmozgalmat a fentebb említett településeken, erősen asszociálva az etnikai hagyományok bizonyos aspektusaira. Mára már népi kultúránk megtartásának főáramvonalai ők, befolyásolják (és nem erőszakosan) a magyar nemzet domináns értékeit, központi

szerepet játszanak a személyes és a kollektív identitás kialakításában.

Ha válaszolnunk kellene arra, hogy lehetséges-e a magyar néptánc szélesebb körű elterjedése a vajdasági magyarok körében, azt kellene mondanunk, hogy igen.

Ha a magyar táncszétség nem öröklődött volna, táncvilágunk talán nyomtalanul eltűnt volna. Ennek alapja pedig a magyar lélek. S ebből következik a tény, mely szerint nemzeti értékeink egyik legnagyobb kincse a magyar néptánc.

Akik ezt művelni tudják és akarják, tartásukkal, lelki világukkal messze kimagaslanak nemzetársaik közül.

Visszapillantás a kezdetekre

A Gyöngyösbokréta-mozgalmat atyja Paulini Béla újságíró volt, aki az anyaországban az 1920-as évek táján helységekről helységekre járva kezdett hozzá a tánc csoportok megalakításához. A Gyöngyösbokréta megszervezése, elnevezése és rendezése az ő nevéhez fűződik. A vidéket járva, toborozta, lelkesítette a falusi népet a táncra, s mint maga is hangoztatta, „a Gyöngyösbokréta mentette meg a magyar táncot”. 1931 és 1944 között, Szent István-ünnep hetében, Budapest közönsége minden évben vendégül láthatta a Gyöngyösbokrétát. ○

Irodalom

FARKAS Frigyesné-LICHTNECKERT Margit (szerk.) 1999: *Bokréta*. Jugoszláviai magyar műkedvelők almanachja. 1939–1940., Reprint kiadás, Sydney

KENDE Ferenc 1936: A Gyöngyösbokrétánk mérlege. *Kalangya* 6–7., 353–468. http://www.vmf.org.rs/FR/Gy_D_1936.html. Letöltés dátuma: 2013. július 4.

ORTUTAY Gyula (főszerk.) 1992: *Magyar néprajzi lexikon*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 5. kötet
PALÁDI KOVÁCS Attila (szerk.) 1990: *Magyar néprajz VI. Népzene, néptánc, népi játék*, Akadémiai Kiadó

A bácskossuthfalvi Ady Endre Művelődési Egyesület Vadvirág néptáncgyűttese, 2012, Magyarkaniza (fotó: Gergely József)

Bodor Anikó emlékére

(1941. június 15. – 2010. július 9.)

Szabó Kocsis Zsuzsanna, Topolya–Kecskemét

Megtisztelő feladat egy olyan színes egyéniség, sokoldalú és fáradhatatlan szakember életéről, valamint munkásságáról írni, akire nemcsak oktatóként, kiváló kutatóként, hanem példaképként és gondoskodó barátként is gondolok. Írásomat leginkább az otthonában töltött délutánok, a hosszú beszélgetések emléke, a vele készített rádióinterjúk inspirálták, melyek által számtalanszor hallgatom vissza érces hanghordozását. Humorral vegyes egyszerűséggel fogalmaz és üzen, tanít, ahogy azt mindig is tette.

Bodor Anikó a Kárpát-medence méltán elismert folkloristája, népzenekutatója. A vajdasági művelődési élet, ezen belül a vajdasági táncmozgalom kiemelkedő tagja. Sokunk népzenei, néptáncosi pályájának meghatározó egyénisége. Szeretettel és tisztelettel gondolunk rá. Hiányoljuk folyamatos, biztosságot nyújtó jelenlétét azokról a rendezvényekről, amelyek elválaszthatatlanul kötődnek a nevéhez, amelyeken felnőttünk, amelyek segítettek egyéniségünk kiforrásában, zenészi, énekesi, táncosi hivatástudatunk kialakulásában, nemzeti identitástudatunk megerősödésében. Kifogyhatatlan segítőkészségével, alázatos, mégis határozott magatartásával pótolhatatlanná tette magát és azt a tudást, amelyet közvetített.

A tanítvány

A vajdasági Tisza mente szülötte. 1941. június 15-én látta meg a napvilágot Zentán. Itt kezdte meg tanulmányait is, majd 1960-ban érettségizett a Zentai Gimnáziumban. 1969-ig jogot tanult Újvidéken és Zágrábban. Egy, az Újvidéki Rádió által készített interjúból kiderül, hogy egy családi látogatás révén Svédországba került, majd Stockholmban és Uppsalában zene-tudományi, művészettörténeti és magyar nyelvi tanulmányokat folytatott 1966 és 1972 között. Elmondása szerint izgalmasnak találta a finnugor zenei rokonság kutatását. A témában feldolgozatlanul heverő anyagok vizsgálatából született meg a lapp népi dallamokkal foglalkozó szakdolgozata. Hazatérte után Szlovéniában honosította a diplomáját. Ekkor fordult komolyabban a népdalok felé.

Etnomuzikológiai szakirányon tanult tovább Belgrádban 1976 és 1980 között. „Ott gyártottak muzikológusokat” – mondta. 1984-ben megszerezte a népzene-tudományi magiszteri fokozatot. Dolgozott általános iskolai zenei nevelőtanárként Bezdánban (1965), az Újvidéki Rádió és Televízió munkatársaként (1972–1973), a zentai alsófokú zeneiskola tanáraként (1975–1995) és a zentai Városi Múzeum munkatársaként is. Életpályájának középpontjában mégis mindig a népzene kutatás állt. Legfontosabb feladatának a vajdasági népzene, népdalkincs gyűjtését és továbbörökítését tartotta.

Munkáját leginkább a sokat és fejből idézett „nagy mester”, Kodály Zoltán motiválta. Hozzá hasonlóan, Bodor Anikó is azt vallotta, hogy a „nép évezredekén keresztül őrizte nemzeti hagyományunk folytonosságát. Most rajtunk a sor, a tűznek nem szabad kialudni. A mi feladatunk, hogy birtokba vegyük, amit őseink ránk hagytak”. Kodály hívta fel a figyelmet arra is, hogy a magyar népzene-tudománynak szinte alig van adata a déli végek népzenejéről. A felhívásra egy, Bodor Anikó által ugyancsak méltán tisztelt és értékelt kutató válaszolt, Kiss Lajos, aki azonnal megindította a néprajzi munka zenei részét.

Bodor Anikó (Zenta, 1941 – Zenta, 2010)

Kiss Lajos (1900–1982) és a vajdasági magyar népzene kutatás (BODOR 2003)

A zombori születésű Kiss Lajost, Bodor Anikó megfogalmazása szerint: „a magyar népzene kutatás kivételes gyűjtőszemlével megáldott egyéniségének tartotta.” Rajeczky Benjamin szerint „előcáfolata volt annak a tévhitnek, hogy az anyaggyűjtés kora lejárt”. (RAJECZKY 1983: 149.) Pályafutása során mintegy 20 000 népdalt gyűjtött. A bölcsész tudományok doktora és a zene-tudományok kandidátusa volt. Tanulmányait Budapesten végezte, pályáját azonban otthon kezdte el. Zomborban a zeneiskola, Újvidéken a konzervatórium igazgatójaként, Belgrádban pedig a Jugoszláv Akadémiai Énekkar karnagyaként tevékenykedett. A háború után a győri Zenekonzervatórium és Filharmónia karnagya, majd az MTA Népzene-kuta-

Kiss Lajos népzene-kutató (Zombor, 1900 – Budapest, 1982)

tó Csoportjának főmunkatársa. A Magyar Népzene Tára *Lakodalom* (III/A, B) és *Síratók* (V.) köteteinek szerkesztője. Az ő érdeme a magyar nyelvterület déli részének népzenei feltárása is. A délvidéki magyarság sokat köszönhet munkásságának, hiszen hagyatéka nélkül nem ismerhetnénk ilyen mélységéig a Délvidék tarka eredetű népségeinek népdalkincsét. (BODOR 2003) Kutatási területei a déli nyelvterületen Szlovéniára, Horvátországra és Szerbia Vajdaság tartományára terjedtek ki.

Bejárta a szlovéniai Murántúl falvait, a horvátországi magyar szórványokat, Szlavóniát és Drávaszöveget, a bácskai Duna mente falvait (gyűjtött Gomboson), Bácskát, Bánátot, az Al-Duna vidékét. 1938 és 1944 között készült lejegyzéseit az újvidéki *Kalangya* című folyóiratban publikálta *Délvidéki gyermekjáték-dalainkról* címmel. (KISS 1941) 1943-ban jelent meg *Délvidéki daloskönyve*, mely 108 magyar népdalt tartalmaz. Kiss Lajos gyűjtései megjelentek A Magyar Népzene Tára sorozat valamennyi kötetében és az ún. Virágfüzetek népszerűsítő sorozatokban is, melyek közül a *Rozmaring* címűt maga Kiss Lajos adta közre saját gyűjtéseiből. (KISS 1952) 1974-ben a zentai múzeum kiadta a *Horgosi népdalok* c. kötetét. (BODOR 2003) 1969-ig fáradhatatlanul gyűjtött. Hozzávetőlegesen mintegy 3000-4000 népdalt tárt fel a széthullás előtti Jugoszlávia lakosságának dallamkincséből. Bodor Anikó Újvidéken töltött évei alatt szoros kapcsolatot ápolt a Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézetével (továbbiakban Hungarológiai Intézet). Ő gondozta Kiss Lajos kéziratait, amikor 1982-ben megjelent A Jugoszláviai Magyar Népzene Tára sorozat első kötete, *Gombos és Doroszló népzeneje*. Kiss Lajos halála után Bodor Anikó közreműködésével és szerkesztésével további kötetek láttak napvilágot, Az *al-dunai székelyek népdalai* 1984-ben, A *drávaszögei magyarok dalai* 1989-ben és a *Szlovéniai szigetmagyarság népdalai* I. kötete 1990-ben. Szlavónia Kiss Lajos gyűjtőterületeinek legkedvesebbike volt. Innen származik a legtöbb lejegyzés. A Hungarológiai Intézet megszűntével további kötetek nem jelentek meg. Kiss Lajos szenvedélyes kutatómunkája igazolta azt a megállapítást, hogy: „Bebizonyult, hogy a Délvidék népzeneje semmiben sem áll a többi magyar vidéké mögött. Sőt, mivel azokkal Dunántúltól Erdélyig szerves kapcsolatban áll: amint a Duna és a Tisza egybegyűjti hazánk összes folyóvizet, ugyanúgy szinte gyűjtőmedencéje

A felsőhegyi Népdalbarátok Klubjának az énekcsoportja és citerazenekara, 2011, Csonoplya (fotó: Molnár Edvárd)

a Délvidék népzeneje népzeneik összes zenei dialektusainak.” (KISS 1943)

Valóban a török hódoltság után újratelepített vajdasági magyarság tarka eredetének köszönhető, hogy a nagy népzenei dialektusok közül nálunk három is jelen van: a dunántúli, az alföldi és az erdélyi. A Duna menti hagyományörző falvak régi népzenejében a dunántúli dialektus számos vonása lehető fel, bár az eredetében palóc Kupuszina felvidéki sajátosságokat és nyelvjárást őriz. Az Al-Duna vidékére telepített bukovinai székelyek magyar szórványként őrzik az erdélyi dialektus jellegzetességeit. Vajdaság magyarságának többi része Magyarország megyéiből települt mai helyére (szinte mindegyikből érkeztek lakosok) – egységesen az alföldi dialektusba tartozik.

Bodor Anikó példaértékűnek tartotta Kiss Lajos kutatási módszereit, mely a különféle dallamváltozatok más-más énekestől való lejegyzésén, illetve egy énekes más-más időpontban mondott dallamváltozatainak a rögzítésén alapult.

Kiss Lajos helyszíni lejegyzéseit, gyűjtőfüzeteit, felvételeit az MTA Zene-tudományi Intézet Népzenei Osztálya őrzi és gondozza.

A kutató és kötet szerkesztő

Bodor Anikó igyekezett a Vajdaság egészének népzenei hagyományát feltérképezni, rögzíteni és publikálni. Számos kötete jelent meg, mint pl. a *Hallottatok-e hírét?* vagy a *Tiszából a Dunába folyik a víz*. Az 1990-es évek derekán alapított Vajdasági Magyar Népzenei Archívum segítségével mód nyílt a vajdasági magyar népdalok nagyobb méretű közzétételére és gondozására. Az archívum célja a gyűjtések és típusok egyben és számon

tartása. Mindez kb. 10 000 dallam műfaji, szöveg és dallam szerinti rendszerezését jelenti. Összefoglaló munkaként 1997 és 2003 között megszületett az ötkötetes tematikus sorozatra tervezett *Vajdasági magyar népdalok I–III.* kötete, eredeti népzenei felvételekkel kiegészítve.¹ 2008-ban kézbe vehettük a *IV. kötetet – Énekes népi gyermekjátékok* címmel. Ez utóbbi hangzóanyaga halála után, születésének 70. évfordulójára, 2011-ben látott napvilágot. Az V. kötet szerkesztése, mely az ünnepek dallamaival, vallásos népi énekek témakörével foglalkozik majd, még várat magára. Bodor Anikó, a *Vajdasági magyar népdalok* első kötete előszavában megállapítja, hogy régóta szükségesek azok a kiadványok és összefoglaló munkák, melyek általános képet nyújtanak a Vajdaságban élő magyarság romlatlan népdalkincséről. A cél a vajdasági népzenei hagyomány értékeinek megismerése és megismertetése volt, valamint az újjáéledő népzenei mozgalmak részére forrásanyag biztosítása erről a területről. Ezekhez a törekvéshez még több mint fél-száz tanulmánnyal, cikkekkel és népzenei kiadvánnyal (könyv, kotta, lemez) járult hozzá. Szerkesztésében készült el a *Daloló vajdasági fiatalok* és a *Vajdasági élő magyar népzene* című népzenei lemez-sorozat. A KÖTA minősítés vajdasági indítását, kiterjesztését is neki köszönhetjük.

Munkássága összefoglalásakor méltán állíthatjuk, alapos és minden területre kiterjedő tevékenységet folytatott. Kutatásai mélyrehatók, lefedik Vajdaság egészét. Dallamismerete sokszor megdöbbentő volt egy-egy értékelése alkalmával. Rengeteg dalváltozatot és -szöveget tudott, adatközlőire, azok egyéniségére, énekesjegyeikre egytől egyig

pontosan emlékezett. Anekdotákból kifoghatatlan volt. A rádióinterjúban megfogalmazott állítása szerint: „A '70-es években nagyon sok élő népdal és énekes volt. Egyedül csoportosan férfi és nő szólólisták is. A 60-70 évesek voltak akkor a legparádésabb énekesek, akkorára értek meg. Régebbi hagyományt ismertek, mint a negyven évesek abba' az időbe. Ma már negyvenévesek sincsenek, akik akár új stílusú népdalokat is képesek lennének énekelni, szólóban.”² Úgy tartotta, hogy a kutatnivalóból sohasem fogyhatunk ki. Minél mélyebbre ásunk, annál inkább érezzük, hogy keveset tudunk. „Legfeljebb nehézségek vannak a gyűjtéssel. Már nem mehetünk úgy terepre, mint valamikor. Ugyanazért a kis eredményért többször el kell menni, hogy eszébe jusson az illetőnek. Kincseket most is találunk, csak azok a kincsek töredékei. Össze kell rakni a törmelékekből.”³

„A tanítómester” – Bodor Anikó tudománypopularizáló munkája

A tudományos tevékenységén kívül nagy hangsúlyt fektetett a népdal és a népzene népszerűsítésére, megszerettetésére és ápolására is. Hitte, hogy az éneklés „istenadta” tehetsége az embernek. Ugyanúgy, ahogy a beszéd, a járás képessége velünk született adottság, az éneklés is az. Nem lehet mindenki kiemelkedő énekes vagy zenész, de kell hogy legyen zenei alapműveltsége, melyet kiskorban érdemes a gyermekekbe plántálni. Ismételten Kodályt idézte sok esetben: „... ha nem ültetjük el a zenei szépség magvát a legszegényebb korban, később hiába próbálkozunk vele; ellepte a lelkeket a gyom.” (KODÁLY 1984: 494.) Úgy gondolta, hogy minél több népi gyermekjattal találkoznak a kicsik az óvodában, annál jobb, általános iskolában pedig az általános zenei műveltség kialakítására kell törekedni, nem „zenész versenylovak” képzésére. „A gyermek mindent elfogad, issza az ismeretet, pláne, ha kedvet csinálunk neki. Issza a jót is, a rosszat is. Kodály mondta, hogy csak a legjobb művészi alkotás jó a gyerekeknek. Az értelme és érzelme akkor nyiladozik. Ha jó szellemi táplálékon neveledik később immunis lesz a giccse, a rosszra. Kiskortól kezdve kell kapnia.”⁴ Fontosnak tartotta a pedagógusok képzését, „népzenei felvértesését” ezen a területen. „Ami nekem van, azt át tudom adni, de ami nem az anyyém, azt nem tudom odaadni, akármilyen jó szívem van. (...) Fel kell ismerni az értékeket. Azt a hagyatékot, amit ránk hagytak az őseink, hogy birtokba tudjuk

venni. Ha nem vesszük birtokba, elveszik. Az ember természetes adottságait nem szabad csak úgy háttérbe szorítani, mert elkorcsosodik. Lelkileg is. Lélektanilag sem fog olyan jól működni egy ember, ha nem tud énekelni. Ha mérges, ne ordítson, ha szomorú, vagy ha örül... Temérdek olyan lelki állapota van, amiben a zene nagyon sokat tud segíteni, pláne, ha az ember maga is tud énekelni. Nem kell neki semmi más, csak a hang mint eszköz. De ha nem tud semmit, nem tud ilyen módon oldódni.”⁵

„Minden gyermek zenetehetséggel születik, de ha nem jut hozzá, hogy zeneösztonét idejében foglalkoztassa, az a fejlesztés híján eltompul, s ennek következménye, hogy az emberek többsége zenétlenül megy végig életén, s még jó, ha nem sejtí, mit veszített.” (KODÁLY 1982: 94.) Bodor Anikó különös gonddal figyelt a körülötte élő, mozgó népzenei kedvelő fiatalokra. Állítása szerint, amikor megfogalmazódott és kiviteleződött a Szóly Síp Szóly általános iskolásoknak rendezett népzenei vetélkedő és a KMV – Középkorok Művészeti Vetélkedőjének népzenei vonala, kiderült, hogy nem tudunk népdalokat énekelni, és nem ismerjük őket. A probléma megoldása egyfajta „missziót” indított el a Vajdaságban. Táborok szerveződtek, továbbképzéseket rendeztek. „Amíg nincs baja a hagyománynak, amíg nincs kihálóban, nincs veszélyeztetve, a kutya se törődik vele, mindig akkor kapkodnak a fejükhöz, amikor már ég a ház. Szükség van a népzenehez értőkre. A táborok kinevelik őket.”⁶ Pontosan látta és megfogalmazta, hogy kialakult egyfajta „népzenei kultusz”. Táncházzak szerveződtek, melyek bár nem voltak hagyományos szórakozási formák a Vajdaságban (inkább Erdélyben), onnan merített a fiatalság, ahol még volt élő hagyomány. Nem bánta, jónak tartotta, mert „a városi fiatalokat, »az aszfaltkamaszokat« tudta összehozni, és közösséget kovácsolni belőlük.”⁷ Egyetlen hozzáfűznivalója az igényességre intés volt. Ezt is kiválóan művelni, hiszen a táncházi muzsika alatt a hagyományos táncok, hagyományos módon kísérését értjük. Nem egyszerű, hiszen tudni kell a táncot, ismerni a mozgáskultúrát, a zenei repertoárt, dallamokat, a hozzávaló hangszereket, és játszani rajtuk, olyan módon, ahogy azt az életben tették. „Az új népzenei kultusz hiteles, stílusú muzsikát akar; nem laboratóriumba előállított preparátumokat, múzeumi tárgyakat, hanem használatában, funkciójában és stílusában hiteles népzene.”⁸ Minden vajdasági és sok anyaországi népzenei

rendezvényen, fesztiválon jelen volt csoportvezetőként, bizottsági vagy zsűritagként. A Durindó és Gyöngyösbokréta nem múlt el nélküle. Igyekezett tanáccsal segíteni ezeket a mozgalmakat. Fontos volt számára, hogy mit tűznek műsorra a csoportok, és mivel a területek zenei hagyományát jól ismerte, ki tudta szűrni, mi odavaló és mi nem. Személyes felügyelet alatt tartott és irányított számtalan együttest, repertoárokat állított össze, igényességre intett. Jegyzeteit, kéziratokat bírálatait a zentai Vajdasági Magyar Művelődési Intézet keretében működő Népzenei Archivum őrzi. Róla nevezték el a Durindó népzenei szemle Bodor Anikó-díját, melyet minden évben az a fellépőcsoport kap, amely a leghitelesebben közvetítette népzenei hagyományukat, és a követelményeknek minden szempontból eleget tevő produkciót nyújtotta. Tisztán emlékszem első találkozásainkra. Általános iskolás éveimben egy énekkettős tagjaként több ízben részt vettem a Szóly Síp Szóly népzenei vetélkedőn, majd a Durindón is megmutatkoztunk. Bár az értékelések akkor még inkább a felkészítő tanárokat érintették, sok évvel később a zentai archívumban Anikó jegyzeteit böngészve ráletem ezekre az Olsvai Imre népzene-kutatóval közösen megfogalmazott és papírra vetett véleményekre. Szívesen közlöm, hiszen minden mondatából érződik a szeretetteljes gondoskodás és a szigorú szempontok szerinti irányítás, valamint oktatói készsége is.

„1997, Muzslya

Kodály Zoltán Magyar Művelődési Központ – Topolyai énekkettős: Palóc népdalok

Jól csengő hangszínek, szépen összeillegnek az éneklésben. A válogatás is szép. A művészi tolmácsolás még nem maradéktalan: érezhetően többit figyelnek a hangszínre és különböző előadásbeli fogásokra, mint magára a dalra és annak szövegére. A második dal díszítése túlforzírozottak és nyagdacskák is.

1998, Péterréve

Kodály Zoltán Magyar Művelődési Központ – Topolyai énekkettős: Mezőségi népdalok

Nagyon jó a stílusérzékük, nagyon jó a megvalósítás, csak így tovább! Illetve hát néha ők is nézzenek a lábuk alá! Itt is van egy dialektus!

2000, Szabadka

Kodály Zoltán Magyar Művelődési Központ – Topolyai énekkettős: Felcsíki népdalok

A szépen összecsengetett kettős az idén nem remekelt a tőle megszokott kiegyensúlyozott, korrekt színvonalon. Előadásukból némi hebehurgyaság érződik, ami igazán rosszul esik az eddigi körültekintő, átgondolt előadások

hátterében. Az első dallam forrása honnan származik? Változatainak hátterében az első sor zárása a 4. fokon az 5. helyett igazán meglepő. Ha kottából tanulták, talán sajtóhiba következménye ez a sorvég. Ha hangzó előadásról, akkor is különcködően eltérő változat, tehát nem feltétlenül eltanulni való. Az utolsó két dal szinte fejvesztett nyargalása is példátlan a népi előadásban, e mellett maszatossá, gubancossá tette a dalokat. Kár elkótyavetyélni az énekkettős kivételesen szépen összesimuló hangadottságát és hasító hangvételét felületes hozzáállással. Reméljük, csak véletlen, egyedi balszerencséről van szó.”

A zentai Szélróza leánykórus, melyet kiskoruk óta terelgetett, halála után a következőket emelte ki vele kapcsolatban egy Képes Ifjúságban megjelent cikkben:

„Sosem tanított olyanokra, mint például a hangképzés. Csak azt mondta, keményen énekeljünk, ne fejhargon. Meg hogy mosolyogjunk.

Először lediktálta a dalok szövegét, aztán a dallamot is, ritmussal, hogy megmaradjon. Aztán elénekelt, meg mesélt is róluk, hogy milyen stíusból valók, milyen zárlat van bennük, ilyesmiket. Meg a falu nevét, ahonnan származik, a gyűjtő nevét...

Maga rajzolta térképen mutatta meg, melyik tájegység hol található.

És aztán vele énekeltek. Volt, hogy zongorán kísért minket. Azt nagyon szerettem. És mindig dobolt, hogy érezzük a ritmust. Amikor már végleg elkeseredett, hogy nem megy, akkor táncolnunk kellett közben.

Módszeresen főleg bácskai dalokat tanított nekünk.

Utálta a »mekegést«, ezért a nem vajdasági népdalokat is jó bácskaiasan énekeltek.

A steril, száraz éneklésre mindig azt mondta, »se íze, se büze«, meg »Járkáltok, mint zsidóban a fájdalom«.

Meg azt is mondta mindig, hogy »alakul, mint púpos a prés alatt«.

Ez nagy dicséretnek számított.

Sok mindenről beszélgettünk vele a próbákon. Minden ügyünkről tudott, szívesen meséltünk neki. Olyanokat osztottunk meg vele, amiket mással talán nem. Nem tanár-diák viszony volt közöttünk, annál szorosabb.

Meg hogy tudott mulatni! A Szólj, szólj galán az összes fiatal zenész neki húzta, a magasba nyújtott keze, valahol a fejük magasságában...” (ILLEŠ 2007).

Talán sok más énekes és zenész társam nevében mondhatom, hogy minden előtte történő megmérettetés egyfajta egészséges félelemmel vegyes tiszteletet ébresztett

A doroszlói fúvószenekar, 2008, Nagyikinda (fotó: Molnár Edvárd)

mindannyiunkban. Ha Bodor Anikó dicsért, tudtuk, hogy a munkánk nem volt hiábavaló, ha „szidott” teljes erőbedobással készültünk a következő évre. Nevelésének hatását a mai napig érzem.

Később, doktori tanulmányaim ideje alatt már mentorként segítette munkámat. Egy másik oldaláról ismerhettem meg. Egyedül végezte az archívumban felhalmozódott hatalmas terjedelmű népzenei anyag gondozását. Örült, hogy terepi tapasztalatait, zeneelméleti ismeretét megoszthatja egy érdeklődő fiatalal. Szembesültem az ő hatalmas tudásával és a magam kicsiny szakmai látókörével. Ez inspirált. Arra is gondoltam, hogy sokkal előbb kellett volna közvetlenül a szoknyája mellé telepednem, hogy még többet tanulhassak e határozott, jókedvű, szeretetteljes és egyszerűsége nevelő egyéniségtől.

Hitt a méltóságban, a tisztességben, a kedvességben, a közös éneklés örömeiben. „Ha elmegyünk valahova, ugyanúgy, ahogy van közös anyanyelvünk, legyen közös repertoárunk, amit énekelünk.” Tudta, hogy az anyagiakban megvehető élményanyag nem boldogít, és szerette volna megtanítani, üzenni, hogy próbáljunk meg változtatni a hétköznapi életben azon az általános jelenségen, melyet egyik (meg nem nevezett) adatközlőjétől hallott: „Azelőtt korgott a gyomrunk, de tele volt a lelkünk, most tele van a gyomrunk, de üres a lelkünk.” Buzdított, hogy a népdal, népzene és néptánc olyan értékek, melyek összefognak bennünket, építenek, értelmileg és érzelmileg gazdagítanak. Segítenek a mindennapok viharáiban, és erősítik a hovatartozás érzését. Rámutatnak kötelességünkre, hogy odafigyeljünk, hiszen szükségünk van egymásra, és hogy tovább őrizzük kincseinket. ○

Irodalom

BODOR Anikó 1997: *Vajdasági Magyar Népdalok – Lírai dalok.* Újvidék, Zenta

BODOR Anikó 1999: *Vajdasági Magyar Népdalok. II. – Balladák, betyár- és pásztordalok.* Újvidék, Zenta

BODOR Anikó 2003: *Kiss Lajos és a vajdasági magyar népzene kutatás. Zenetudományi Dolgozatok.*

BODOR Anikó 2003: *Vajdasági Magyar Népdalok. III. Pátosítók, lakodalmások, szerelmi dalok.* Újvidék, Zenta

BODOR Anikó 2008: *Vajdasági Magyar Népdalok. IV. Énekes népi gyermekjátékok* Újvidék, Zenta

KISS Lajos 1941: *Délvidéki gyermekjáték-dalainkról. Kalangya, 4. sz.,* Újvidék

KISS Lajos 1943: *108 magyar népdal.* Délvidéki daloskönyv 5., Budapest

KISS Lajos 1958: *A bukovinai székelyek tánczeneje.* In: *Táncstudományi tanulmányok,* Budapest

KISS Lajos 1982: *Gombos és Doroszló népzeneje.* A Jugoszláviai Magyar Népzene Tára I., Újvidék

KISS Lajos–BODOR Anikó 1984: *Az al-dunai székelyek népdaljai.* A Jugoszláviai Magyar Népzene Tára II., Újvidék

KODÁLY Zoltán 1982: *Visszatekintés I.* 94. Zeneműkiadó, Budapest.

KODÁLY Zoltán 1984: *Visszatekintés II.* 494. Zeneműkiadó, Budapest

RAJECZKY Benjamin 1983: *Búcsú Kiss Lajostól (elhangzott Kiss Lajos temetésén, 1982. május 27-én).* *Ethnographia*

Jegyzetek

¹ VMND I. Lírai dalok, 1997-ben, VMND II. Balladák, betyár- és pásztordalok, 1999-ben, és VMND III. Pátosítók, lakodalmások, szerelmi dalok, 2003-ban.

² Bodor Anikó népzenekutató. Polyák Márta riportja az Újvidéki Rádióban

³ Uo.

⁴ Bodor Anikó népzenekutató. Polyák Márta riportja az Újvidéki Rádióban

⁵ Bodor Anikó népzenekutató. Polyák Márta riportja az Újvidéki Rádióban

⁶ Bodor Anikó népzenekutató. Polyák Márta riportja az Újvidéki Rádióban

⁷ Uo.

⁸ Bodor Anikó népzenekutató. Polyák Márta riportja az Újvidéki Rádióban

Az 1998-ban megrendezett péterrévei Durindóról általában

Bodor Anikó (1941–2010)

Az idei Durindón 78 műsorszámot láthattunk: 59 bácskait, 18 bánátit és egy szerémségit. A programból a bejelentett és az előselejtezőkön elfogadott produkciók közül kimaradt a nagy-kikindaiak és gombosiak előadása.

A szemle legnépesebb *műfaját* a kórusok képezték: összesen 49 énekkar lépett fel, 30 kíséret nélküli, 16-ot citera-, 3-at pedig tamburazene kísért. Ilyen tetemes felhozatalban nem csoda, hogy igen sok jó, sőt kitűnő minőségű előadást lehetett hallani. Úgy tűnik, a szólóének népszerűsége felfelé ível, 12-szer szerepelt, ötször önálló produkcióként, hat-szor más műsorszámok tartozékaként, egyszer pedig énekkettősként. Közülük számos kiemelkedően jó teljesítmény volt.

Összesen 24 hangszeres produkció mutatkozott be: három citeraszóló, két citerakettős, hét citerazenekar, három tamburazenekar, egy „parasztbanda” és nyolc „táncházi” együttes, ebből hat vonós, kettő pedig furulyából és dobból, gardonból, hegedűből álló zenekar. A rendezvényen a citera volt az uralkodó hangszer (29 alkalommal szerepelt különféle módokon). Ehhez képest a citerajáték minősége nem túl biztató (persze néhány kivételtől eltekintve). Egyre kevesebb az előző szemléken is szereplő, idősebb, hagyományosan citerázó fellépő, a többiek pedig közepes tudásúak. Mindemellett azonban örvendetes fejleménynek lehetünk tanúi, a fiatal citerások ugyanis kezdik beépíteni tudománytárukba a hagyományos népi citerajáték erőnyeit, ráadásul a hazai gyakorlatból is merítenek, mégpedig nem is sikertelenül. Jó volna, ha ez a pozitív törekvés minél nagyobb teret hódítana. A vonósegélyesek száma (bár gyarapodott az előző évekhez képest) még mindig kevés. Tudományuk is különféle fokon áll. Felróhatjuk nekik és a tamburazenekaroknak (létszámuk hat, ha az énekkíséretet is beleszámítjuk), továbbá az egyetlen „parasztbandának” is, hogy kíséretmódjuk általában nem a népdalok

dallamvilágához igazodik, hanem a kávéházi zene funkciós harmóniáit dédelgeti. Minél gyakorlottabbak a muzsikálásban, annál inkább rabjai a stílustalan hangzásideálnak. A stílustizta kíséret tudományának az elsajátítása égetően sürgős feladat! Mindegyik zenefajtának megvannak a sajátos kísérő hangzatai, mint ahogy a népdalnak is. Furulya mindössze négy produkcióban szerepelt, ez nagyon szerény mennyiség, a játék minősége (amennyiben sikerült hallani is a hangosítás technikai gyarlóságai ellenére) viszont egyre biztatóbb.

A résztvevők között még mindig az idősebb *korosztály* létszáma a meghatározó, egyre több azonban a fiatal fellépő is. A nagymamák soraiban éneklő unokák száma még mindig elég kevés, pedig az idősebbektől lehet legjobban elsajátítani a stílusos éneklést. Erre a legmegfelelőbb módszer a közös éneklés. Ahhoz, hogy a hagyomány folytonossága megmaradjon, a különféle korosztályoknak együtt kell működniük, a generációs izléskülönbségek ellenére is. Köztudtunkban a felületes szórakoztatóiparnak egy igen egészségtelen álláspontja harapódzott el, nevezetesen, hogy az idősebb-

ek nem valók színpadra, a fiatalokat kell mutogatni, ők a szépek, övéké a jövő, stb. Eközben szem elől tévesztik, hogy azt a tudást, amelyet a fiatalok csillogtathatnának, miközben gyönyörködnék bennük, csak az idősek birtokolják, mivel a fiatalokat elfelejtettük időben megtanítani rá. A hagyomány elsajátításának szempontjából az idősek tudománya a mérvadó. A népzene helyes megismeréséhez elengedhetetlen a helyszíni hangzó élmény. Mivel a népzenei érdeklődésű fiataljaink nálunk nem szoktak népzénet gyűjteni (mert nincs is megszervezve), hangzó élményt csak az idősebbek színpadi fellépése alkalmával szerezhetnek. Ha a népzenei mozgalom lelkes tagjai csak egymástól jutnak hangzó élményhez, laboratóriumi állapotok uralkodnak el, és nem kerül sor a valódi (még hála istennek élő) népzene megismerésére.

A szemle résztvevőinek oroszlánrésze asszonykórus, egyre gyarapszik azonban a férfi- és vegyes kórusok létszáma is.

A *repertoárfelhozatal* zömmel hazai vagy annak is tartható általános dalokból állt (56 produkcióban), hat előadásban dunántúli, kilencben erdélyi és moldvai, kettőben pedig az északi népzenei nyelv-

A szabadkai Juhász zenekar, 2008, Nagyikinda (fotó: Molnár Edvárd)

járás dalaiból hallottunk. Örvedetes, hogy a fiatalság is egyre gyakrabban fordul a hazai dalanyag felé, bár az előadói stílus még nem minden esetben hiánytalan, mindenképpen áldásos azonban a hazai dalok megismerésének igénye. Remélhetőleg lassan felszámolódik az a fonák helyzet, hogy a saját népzenei nyelv-járásunkat ismerjük a legkevésbé. Ennek értékei egyenrangúan illeszkednek a magyar népzene egészébe. Természetesen nem tilos, sőt üdvös a többi magyar tájegység dalanyagának ismerete is, hát még annak stílusos előadása!

A szemlén az összesen 368 elhangzott dal közül 278 dallam hagyományunk romlatlan, megtartásra feltétlen érdemes réteget képviseli. A többi közöttek értéket vagy műdalokat ölel fel. Ezek közül is mindössze hat olyan dal van, amely hagyományápolásra nem való, terjesztésre nem javasolhatjuk (az illető együtteseknél valamennyit szóvá tesszük), a többi elfogadható, ha nem is örvendünk nekik túlzottan. Válogatás szempontjából tehát elégedettek lehetünk. A népzene régire tartozó dalok nagy száma (143) fiataljaink jó ízléséről is tanúskodik. Az idősebb hagyományápolók az új stílusú dalokat kedvelik inkább, ezeket is tudják a legszöbben megszólaltatni. Az utóbbi időben a fiatalok között is kezd az új stílus tért hódítani. Még egy pozitívum, hogy a nagy dalanyagban viszonylag kevés olyan mű volt, amely többször is szerepelt: ilyenkor pedig a dal különféle változatait hallhattuk. A Durindó zenei anyaga tehát élő, és még nem fenyeget az a veszély, hogy élettelen merevedett tandalokkal küszködünk, mely nemcsak unalmas, hanem méltánytalanul szegényesíti is népzeneink gazdagságát.

A bírálóbizottság tagjai a fellépők teljesítményét 1-től 10-ig pontozták. A

A magyarszentmihályi fúvószenekar tubása, 2013, Gombos

A péterrévei Tisza Mente Közművelődési és Népművészeti Egyesület Tisza néptáncegyüttesének a lánytagjai (fotó: Molnár Edvárd)

zenei szempontú elbírálás során legfeljebb 20 pontot adtak, továbbá a színpadi öltözetet és összehatást is értékelték, így összesen 30 pontot érthettek el az előadók. A pontozás bevezetését azért láttuk szükségesnek, hogy az együttesek valamennyivel árnyaltabb képet kaphassanak produkcióikról az írásbeli vélemény kívül, nem pedig azért, hogy a már amúgy is lappangó egészségtelen versengés, túlekedés szellemét szítsuk.

A **zenei szempontú** értékelés során adott pontszámok közül a legkevésbé 10 és 11, ennyit 11 teljesítmény kapott,

12 és 13 pontot 16,

14 és 15 pontot 28,

16 és 17 pontot 15,

18 és 19 pontot pedig 9 műsorszám.

(20 pontot senkinek sem adott a bizottság, és 10 pont alatti értékelést sem.)

Összpontszám tekintetében az eredmény a következőképpen alakult:

15–17 pontszámot 4,

18–20 pontszámot 17,

21–23 pontszámot 35,

24–26 pontszámot 13,

27–28 pontszámot 10 műsorszám

ért el. (15 ponton aluli és 28 ponton felüli értékelést egyik műsorszám sem kapott.)

Akarmelyik szempontból is vizsgáljuk az eredményeket, mindenképpen pozitív képet adnak a minőségről mind az anyag, mind az előadás szempontjából. A szemle nem pusztán tarka látványosság és felületes szórakozást nyújtó kikapcsolódás, hanem jelentős tartalommal rendelkező esemény. Éppen ezért fokozott gondtal kell nekilátni a Durindó átszer-

vezésének, impozáns méretei ugyanis túlnőttek az egynapos rendezvény és egyáltalán az emberi befogadóképesség keretén. Az együttesek zöme helyesen áll hozzá feladatához, következésképpen az elért eredmények színvonala is egyre magasabb. Ez vonatkozik mind a falusi hagyományörzőkre, mind a városi értelmiségre. A Durindó mára már a vajdasági magyar népzene ügyének a fórumává nőtte ki magát, és nem csupán felelőtlen muzsikálgatás. Mivel tanintézetek nem foglalkoznak érdemlegesen népzenei neveléssel, köztudatunkban sincs rend a népzenei értékeket képviselő népdalok és a híg szórakozást szolgáló műdalok tekintetében. Az utóbbiakat a városiasodás igényéből fakadóan a hagyományörzők is nagyobb becsben tartják, hiszen egy „magasabb életforma” jelképei, ezért mára már méltatlanul vastagon belepétek a népzene értékes rétegeit. Ezeknek az értékeknek napvilágra hozatalában a Durindó fontos szerepet játszik, és népzenei életünk egészségtelen jelenségeinek (pl. az ellentétek: öreg – fiatal, falusi – városi) korrigálásában is. Megfelelő szaksegítség hiányában és nevelőintézetek népzenei érdektelensége eredményeképp sok együttesnek ez a rendezvény az egyetlen alkalom arra, hogy munkáját elbírálják. Fokozottan vonatkozik ez a vajdasági magyar szórványtelepülésekre és azokra, akik még ezután ébrednek rá arra a szükségletükre, hogy önazonosságukat saját zenei anyanyelvükön is kifejezzék. A résztvevők számának még szaporodni kellene. Az átszervezés tehát kikerülhetetlen, annak azonban nagy felelősségtudattal kell végbemennie. ○

Bevezető gondolatok a portréfilm szövegkönyvéhez

Király Ernő alkotói pályafutására, életére visszapillantva a külső szemlélő úgy érzi, hogy pályáján simán haladt előre; a tanulóévek alatt a szabadkai Népszínház zenekarában, az Újvidéki Rádióban eltöltött évek, a terepi népzenei gyűjtések, a tanárság számtalan díjakat, megrendeléseket, hazai és nemzetközi elismeréseket hoztak a számára. Már életében nemzetközileg is elismertté, világhírűvé tették. De jól tudjuk, az élet sohasem ilyen egyszerű. Király Ernőé sem volt ilyen, Őt azonban csak a zeneteremtés, a komponálás, és a kor – amelyben élt – zenei megjelenítése foglalkoztatta. És erről is beszélt a róla készült portréfilm, és milyen bölcsen tette. Mert az alkotó ember számára, amíg él, ez adja meg az élet értelmét, ez jelenti a boldogságforrást. Halála után csak ez marad fenn, ennek alapján tartja számon az utókor, jegyzi, hivatkozik rá. És Király Ernő igazán jelentőset alkotott életében, a zeneteremtés legnemesebb értelemben vett „fenegyereke volt”. Ennek alátámasztására hadd idézem itt kortársát, a szintén világhírű zeneszerzőt, előadóművészt, Szabados Györgyöt: „Egy, a népi szürrealitás terébe nyújtózkodó »avantgárd«, aki könnyed, játékos, szellemes és intim. Király Ernő művészete oly természetes jelensége az élő magyar zenének, mint pusztában a gémeskút. Mint egy gémeskút délibábja. Zenéje az egyik legáttetszőbb, legtisztább muzsika a magyar kortársi komponált zenében. Tőle hallottam a legautentikusabb és mégis oly eredeti népdalfeldolgozásokat.” Dokumentumfilmemben ennek a csodálatos zenei zseninek zenei világából csupán atomnyi részleteket villanthatam fel. Abban bízva, hogy annak, aki megnézi a filmet, avagy ez alkalommal, nyomtatásban elolvassa a film szövegkönyvét, felkelti kíváncsiságát a teljes zeneszerzői életmű megismerésére.

Hangvarázsló

Portréfilm Király Ernőről

Sifis Zoltán, Szabadka

A citera fontos volt az ősi kínai kultúrában is. Egy időszámításunk előtt 1100-ból származó költemény megírja: a szerény, szemérmes, erélyes leány, üdvözlök a kisebb-nagyobb citerák szavával. A nagyobb és a kisebb citera a jelek szerint mindig együtt szerepelt, a családi szeretet, a feleség, a gyermek, olyan, mint egy kisebb és nagyobb citera zenéje – áll egy korabeli versben.

A citrafont 1974-ben konstruáltam, a magyar népi, parasztciterák alapján. Egy éjjel még álmodtam is vele, közben azon gondoltam, hogy mit lehetne ezzel a hangszerrel kezdeni, mivel nagyon érdekes hangzásképző lehetőségei vannak, hosszú a fogólapja, a menzúra, lehet preparálni, lehet vele foglalkozni hangilag, kutatni. Arról van szó, hogy hangilag úgy oldottam meg a dolgot, hogy eredetileg öt szegmentumból állt a hangszer, különféle nagyságú hangszer, különféle hangolással. Ez például háromból áll, tehát legkevesebb három hangszernek kell lennie. Eredetileg fenn volt kettő, és itt fenn volt még egy, itt még egy emelvény hiányzik, itt lenn volt kettő eredetileg, tehát egy itt, kettő itt, és kettő pedig itt volt lenn. Próbáltam megszólaltatni a hangszerrel ujjal, pengetővel, ütővel, de gyenge volt a hangzása, ezért minden hangszerbe né-

Feszülő rejtély

Király Ernő verse

Voltam, vagyok, leszek
Bár ne lettem volna, bár lettem volna,
leszek, vagyok, leszek, vagyok, voltam, leszek,
voltam, vagyok, leszek, vagyok, leszek, vagyok,
voltam, leszek, voltam, vagyok.
Ha lettem volna, ha nem lettem volna,
ha lettem volna, ha nem lettem volna,
hogy is volna, ha nem vagyok, hogy is volna,
ha nem vagyok, hogy is volna, ha nem vagyok,
hogy is volna, ha nem vagyok, hogy is volna,
ha nem vagyok, hogy is volna, ha nem vagyok,
hogy is volna, ha nem vagyok, hogy is volna,
ha nem vagyok? Hol vagyok?

hány hangerősítőt építettem, pikafont. A nagyobb citeráknál pedig 3-4 hangszedő van. Ezzel megoldottam a koncertezés lehetőségét is. Mivel csak két kezem van, ez nem volt elég a játékhoz, ezért kis procellereket konstruáltam, ezeknek a segítségével szólaltatom meg a hangokat.

Király Ernő: Biozene – Természeti hangok és az orchidea

Ezt a modellt lehet asztalon is használni, én rendszerint állványra szoktam felakasztani. Ezt a hangszerrel tablofonnak neveztem el, mivel arra is hasonlít. Nálunk a családban

sokat rajzoltak. Esténként, amikor a gyerekek írtak és rajzoltak, megfigyeltem, hogy a rajzoknak és a betűknek van bizonyos ritmusa. Órákig, hónapokig hallgattam a rádiózást a papíron és egyéb hangokat. Arra gondoltam, hogy ezért ezeket hangokkal társítanám. A B betűt vettem alapul. Sajátos ritmusa van a B betűnek, de más a kis b betűé. Ebből készítettem egy kompozíciót, ahogyan már említettem a B betűre egy csengő-bongó hangra: Beethoven, Budapest, Bartók, ebből született meg a *Variációk „B” betűre, tablofonra*.

Gondolkodtam, hogy hogyan erősíthetném meg a hangját, előbb magnetofonnal próbálkoztam, végül azonban egy bádoglemezre szereltem. Azon kipróbáltam, behangosítottam, az egyik felén hagytam helyet a rajznak, a másik felén pedig hangkeltő eszközöket szereltem fel, így egy multimedialis hangszer jött létre. A dallamnak van grafikonja, ahogyan felfelé megy, és csúszik le, le-föl, le-föl. Ha a dallamnak van grafikonja, akkor lehet rajzot készíteni róla, a rajzból viszont dallamot. A lényege a grafikai zenének az, hogy grafikai eszközökkel és formával határozza meg a dallamot. Természetesen a szerző hozzáírja, milyen hangszerrel kell játszani, erősen-halkan, így vagy úgy, énekelve, mondva. A beszédhangnak is vannak bi-

Király Ernő zeneszerző (Szabadka, 1919 – Újvidék, 2007)

zonyos hanggrafikái, ezek volnának a beszédgrafikonok. Beethovennek az ötödik szimfóniája a főtéma, ebből áll az alap: ta-ta-ta-tá, ta-ta-ta-tá, ta-ta-ta-ta-ta stb. A B betű, Beethoven ötödik szimfóniájának az alapgondolata és ritmusa azonos, itt van: ta-ta-ta-tá, ta-ta-ta-tá, itt van stilizálva, ezeket is úgy variáltam, mint a betűket. Ezek egyszerű dolgok, de mindig az egyszerű dolgok az érdekesek.

Műveit bemutatták Horvátországban, Szlovéniában, Magyarországon, Csehországban, Olaszországban, Franciaországban, Angliában, Amerikában, Japánban és Indiában is.

Egyesek fanyalognak fogadták, a magyar zenészek is, azt mondták, hogy tőlük valahogy távol áll ez a zene. Ők más stílusban gondolkodnak és élnek. Ilyen avantgárd kották, olyanok, mint az apró ligetek. Közismert, hogy Bartókot is annak idején a sajtóban Lipótmezőre küldték. Kodályt és Bartókot ilyen kritikákkal fogadták. Hasonlóan vélekedtek velem kapcsolatban is. Annyira újszerű volt ez, én „kilógtam” azok közül, akik népzene gyűjtéssel foglalkoztak.

1919. március 16-án szültem Szabadkán. Szerencsés helyzetben voltam a hangok és a zene szempontjából. Anyám hímzőnő volt, Singer varrógépen dolgozott, az volt a szokása, hogy varrás közben állandóan énekelt, tehát állapotos korában is. Ezek voltak az első impressziók, benyomások, melyek már az anyám méhében hatottak rám. A másik érdekes gyermekkori zenei élményem az volt, hogy a házukkal szemben 100 méterre volt egy óriási kaszárnya. Nem tudom, hogy melyik ezred kaszárnya volt. Naponta hallottam a reggeli jelzést az „ustajanje”-t, az ebédre szóló trombitajelzést, a „večernje”-jelzést, a takarodót. Minden behallatszott az udvarba, a

lakásba, még ott is lehetett hallani ezt a bizonyos trombitaszót, mi hallgattuk a katonazenét. A másik, fontos élményem az volt, hogy délutánoként, többnyire vasárnap kimentünk a Kossuth utcára sétálni. A Kossuth utca sarkán volt egy cukrászda, be volt rácsozva, a sarokban egy pódiumon volt a zenekar. Én felmásztam a rácsra, és úgy hallgattam a zenét. Szerettem volna valamilyen hangszeren tanulni, persze a zongora szóba sem jöhetett, mivel drága volt, ezért gitározni tanultam. Bementünk egy hangszerboltba, vettünk egy gitárt. Elkezdtem magamtól pengetni, később ajánlottak egy szlovén származású katona karnagyot, karmestert, aki a katonazenekart vezette, tőle tanultam meg gitározni. Ment 1-2 évig, szépen is haladtam, azután ő a nyomdászzenekart vezette, és nem volt nekik trombitásuk. Nekem tetszett a trombita is, hiszen mindig a fülemben volt a trombitahang. Vettem egy trombitát, nem volt nagyon drága hangszer, el is kezdtem trombitálni. A kottákat már tudtam olvasni, pár hónap után beültem a zenekarba, és muzsikáltam. Az összhanghoz is kellett az akusztikus hangszer, én elkezdtem zongorán is tanulni, a szlovén zenészhez jártam zongoraórákra is. Ezeken a hangszereken játszottam mai napig. Ez volt a katonaság előtti zenei munkálkodásom. Közbejött a katonaság, Belgrádban szolgáltam. Katonaság után ismét Szabadkára jöttem, előszedtem a hangszeremet, ami megmaradt, és szerveztem egy tánczenekart. Nem sokkal később megalakult a zeneiskola, ezt követően a muzikaszeneke is, ide is, oda is felvettek trombitásnak. Ez fél évig tartott kb., közben megalakult a Szabadkai Filharmonia, oda is felvettek, akkor

már jól tudtam trombitálni. Nemsokára megalakult a színház, a színházi zenekarba is felvettek, mert a filharmonia és a városi zenekarnak a zöme alakította tagságát, zenekari tagokból állították össze a színházi zenekart. [1945-ben alapították meg a szabadkai Népszínházat.] Ebben az időben játszottam a városi filharmoniaiban, a városi zenekarban, hivatásos, szerződéses zenész voltam. A szabadkai színház zenekarában már kürtös voltam.

1973-ban Szalai István újságíró barátommal a színházban ismerkedtem meg. Akkoriban alakult meg az Újvidéki Rádió zenekara. Eljött Szabadkára is, munkatársakat keresett. Sok zentai és szabadkai újságíró, zenész ment el akkor Újvidékre a rádióba. Ő mondta, hogy kellene egy zenei szerkesztő az Újvidéki Rádióba, megkérdezte, volna-e kedvem elvállalni. Akkoriban én már komponáltam is, a *Mandragóra* színpadi zenéjét is én szereztem. Pataki Lászlóra emlékszem leginkább, de ismertem az egész színészgárdát. Dalokat is komponáltam, megzenésíttem Csépe Imre, Zákány Antal, Urbán János verseit.

Amikor Szalai meghívott Újvidékre a rádióba, megkérdeztem, hogy mi lesz a feladat, annyit mondott, majd meglátom. Sok zenekar is van. Én inkább muzsikálni szerettem volna, és nem szerkeszteni, de mégis meggyőzött, elfogadtam az új munkát. Amikor megbeszéltük az új munkakörömet, elmondtam, hogy zenét szeretnék szerkeszteni, azt is felsoroltam, hogy lehet komoly-, tánc-, népzene. Ekkor javasolták azt, hogy legyek a népzenei szerkesztő. Nagyon jól választottam. Az volt a feladat, hogy összeállítom a népzenei műsorokat, én voltam a producens és a szerkesztő is. Javasoltam az igazgatónak, hogy frissítsük fel a vajdasági anyagot. Kiss Lajos gyűjtése nagyon szép és jó, de nem lehet csak azt játszani, meg a Virág Nándor-féle nótákat. Felajánlottam, hogy kimegyek népzenét gyűjteni a falvakba, megengedték. Az első gyűjtőutam Ludasra vezetett, messziről már hallottam, hogyan énekelnek a lányok, hazafelé tartottak az aratómunkából, pótkocsival szállították őket.

Nem vették észre, hogy ott vagyok, énekeltek torkuk szakadtáig, porosan, mocskosan, retkesen is, szállt a nóta, szállt az ének, az valami fantasztikus volt. Én először hallottam így élő népzenét, mindegy, hogy régi vagy új stílusú népdalokról volt szó, abból a csengő fiatal lányok hangjából. Csoportosan énekeltek, az valami fantasztikus volt. Én ezt mind felvettem.

Nagyon szép anyagot gyűjtöttem össze, szépen összeállítottam a műsort, mivel már más falvakba is gyűjtöttem, főleg

a Tisza-mentén, Moholon, Zentán és környékén, Csókán. Nemcsak a dalokat gyűjtöttem, hanem elkezdtem gyűjteni a régi hangszereket is. Éveken át dolgoztam. Voltam Budapesten, ott is megnézték a munkámat, meg is dicsérték. Kodállal is találkoztam 2-3 alkalommal. Kétszer a lakásán is jártam, és elmeséltem neki, hogy milyen értékek vannak mifelénk, milyenek a népzenei viszonyok. A tamburazene őt nagyon érdekelte, vittem lejegyzéseket is, nagyon jó kapcsolatom volt vele meg a kutatócsoporttal.

Felfigyeltem a falvainkban más népek zenéjére is: a szlovákra, a románra. Megkérdeztem, gyűjtöttek-e náluk, azt felelték, hogy nem. Tudomásom szerint szerb anyagot csak itt-ott Vasiljević gyűjtött. Ezért szerb anyagot is elkezdtem gyűjteni, nagyon érdekes anyagot gyűjtöttem Szerémségben, szerb lakodalmakat is felvételeztem. Ajánlottam a rádió főszerkesztőjének is, hogy alakítson csoportot a népdalok gyűjtésére, mivel nagyon érdekes, és az idősök kihalnak. Meggyőződésem, még mindig lehet nagyon érdekes szerb, román anyagot is találni. Javaslatomra kezdtek el gyűjteni a szerb népdalokat is, akkoriban szemináriumokat is szerveztem. Így alakult ki a Vajdasági Múzeumban a népzenei gyűjtemény. Már mindenféle anyagunk volt, ekkor beszélgettem Rajko Nikolićyal, és elmondtam neki, hogy hiányzik a vajdasági cigány népzene a gyűjteményből, majd a beszélgetésünk nyomán elvállaltam, hogy összegyűjtöm a cigány népzeneét is. Kimentem a csergákba magnóval. Nehéz munka volt, ha kimentem, papot vagy a tanítót vittem magammal, mivel azt hitték a csergákban, hogy jön a rendőrség. Én általában dzsippel mentem, melyet a rádiótól elkaptam használatra. Szóltam a papnak, vagy megkértem valakit, akivel bizalmasak voltak, hogy jöjjön velem, akkor valahogy „megnyílt a csap”, és akkor elkezdtek énekelni. Persze, soha nem vallották be, sem hogy hány évesek, sem pedig hogy honnan jöttek, esetleg megmondták a keresztnévüket, hogy Mária vagy Pista. Szóval ott mindenkinek vaj volt a fején. Mindegyik attól félt, hogy majd később jön a rendőrség, és elviszi őket, hogy én mentem először hozzájuk kémkedni, hogy mit csinálnak. Csoda pofák voltak. Végül csak összeállt a műsor, tudományosan is feldolgoztam a cigánygyűjteményem, a népzenekutató osztály adta ki Budapesten.

Amikor feldolgoztam az anyagot, akkor abba különféle hangkeltő eszközöket „szőttem”. Az volt az egyik érdekesség – akkoriban nemigen csinálták ezt még –,

hogy az énekest beszélgettem. Ha ketten-hárman voltak, akkor az egyik beszélt, a másik énekelt, néha elmondták a szöveget, néha pedig énekelték a szöveget, de az eredeti dallam mindig felcsendült, az mindig megmaradt, alapban, hogy mögötte árnyékként mi történt, az már az én dolgom volt. Egy kicsit szürrealisztikus volt a szöveg: hét rétegben van a bolha a hátamon, mondjuk ez eléggé elvont, mert olyan gyönyörű gondolatok vannak benne. Az ilyen szöveg van eléggé elvont, mondhatom absztrakt, szabadon variálható, nincs is szabályos dallama vagy temperált hangja, csak zöreij vagy csikorgás. Ezt beleszőttem a kompozícióba, feldolgozásba, előadók előadhatták, nincsenek terhelve szabályos, klasszikus formákkal. A délszláv népek értették, mit akarok, de a magyarok, már ahogyan említettem, nehezebben nyíltak ki a szabadabb gondolkodásformához. Így viszonyulok én a hangokhoz, felszabadultan

A betűknek is van muzsikája

A népdalgyűjtő a vajdasági romák körében

használok őket. Különböző formában, hegedűn nem használom a gyönyörű vibrátorokat, hanem elkezdem a vonót rányomni, és az csikorg, van ilyen kompozícióm is. Ahol csikorgatom a vonókat, abban fogcsikorgatásra hasonlító elemek is vannak, az embereket ez meghökkenti. Egy pesti bemutató volt a Művészeti Akadémián, Gyurkovics Tibornak volt egy verse, melyet 5-6 szerzőnek kellett megzenésíteniük. A vers eléggé drámai, én egy-két helyen beírtam, hogy az énekes különféle hangokat alakítson, hu-hu-hu-hu..., de Faragó Laura megtagadta ezt az előadásmódot, azt mondta, hogy ő ezt nem éneklé el. Kérdeztem, hogy hogyan oldja meg, ő pedig azt felelte, hogy majd kitarja a hangot.

Megbotránkoztattam a hallgatókat, pedig a szöveg tartalma annyira izgalmas és drámai volt, hogy ezt simán elmondani nem lehetett. Prózai műről van szó, csak egyes helyeken kellene ezeket az effektusokat alkalmazni, az énekesnő azonban nem csinálta ezeket a bizonyos effektusokat, megvan a hangfelvétel, végtére azért mégis jól sikerült. Máskor is voltak ilyen megbotránkoztató dolgaim.

– Persze voltak külföldi sikereim is, megvannak a dokumentumok, itt vannak a kritikák, nem panaszkodhatom, hogy nem voltak sikereim, és hogy értelmetlen volt a munkám.

Több kitüntető elismerésben részesült, a többi között Sterija-, Magyar Művésztért és Magyar Életfa díjban.

(Gyártásvezető: S. Gordán Klára, másodoperatőr-vágó: Farkas Miklós operatőr-szerkesztő-rendező: Siflis Zoltán H.S.D., DÉLVIDÉKI VIDEOKRÓNKA, Szabadka, 2005) ○

Odatesszük magunkat

Mélyinterjú Patyerek Csaba néptáncossal, aki 18 éve néptáncol, oktat és sokadszorra lép fel a Gyöngyösbokrétán

Szőke Anna, Kishegyes

– Hogyan lettél néptáncos?

– Megvolt egy kialakult kis közösség az iskolában, az utcában, és ha az futballra járt, akkor mentem én is, ha pedig karatéra, akkor arra. Azután a karateedzések egyszer csak véget értek, és a csoport tagjai közül néhányan elkezdtek néptáncra járni. Akkor már létezett a néptáncsoprot, gondoltam, szerencsét próbálok én is. Az igazsághoz az is hozzátartozik, hogy a néptáncosok éppen akkor utaztak Kecskemétre, s nekem ez nagyon megtetszett, szerettem volna velük menni, és azon gondolkodtam, hogyan tudnék bekéredzkezni a csoportba. Lakodalmas népszokást mutattak be, s én – gyorstalpalóként – megtanultam azt a néhány sort meg a folyamatot, s így csöppentem bele a néptáncba, amiért hálás vagyok. Ez az elinduláshoz elég volt. Jól éreztem magam a csoportban, egy pillanatig sem unatkoztam a táncpróbákon. Élveztem ott lenni, sajnáltam, ha elmaradt a próba. Általában fél órával előbb megérkeztünk a próbákra, és barátkoztunk, „ügyetlenkedtünk”. Végigpróbáltuk azt az egy-másfél órát, és én élveztem. A későbbiek folyamán mindig többet és többet tanultunk, és motivált bennünket az, hogy van még mit elsajátítani. És ez tetszett nekem.

– Lassan megismertétek a különféle tájegységek zenéit.

– Eleinte mi sem tudtunk különbséget tenni a falvak népzenei között. Azt sem értettük, honnan van ennyi falu. Elég sokára tanultunk erdélyi táncokat. De ahogy elkezdünk népzenei koncertekre, népzenei megmozdulásokra járni, és később már táncházakba is, szembesültünk a „*hű de furcsa, mennyire más, mint amit mi csinálunk*”-ténnyel. És mennyire látványos. Csak ezután kezdtünk el különbséget tenni néptánc és néptánc között. Meg akkor ment a magyar televízióban a Ki mit tud vetélkedő, s ezek mind hozzáadtak valamit a mi tudásunkhoz, illetve felkeltették bennünk a további érdeklődést. Volt bennünk egy belső készítés, de nem mindenkiben. Volt, aki csak eljárt arra az egy óra hosszára, utána hazament, és szellőztette a fejét. Majd megint eljött a próbára, neki elég volt az az egy óra, jól érezte magát, de többet nem kívánt.

Hárman-négyen voltunk azok, akiket ennél jobban is érdekelt a néptánc, annak eredete, a különféle táncdialektusok.

Ez a fokozott érdeklődés nem azt jelentette, hogy mi kiugrottunk a csoportból, inkább azt, hogy ily módon jutottunk vezető szerephez. Ezek az emberek mélyebbre léptek, többet gyakoroltak. Nem hengegtek ezzel, de mindenki tudta, érezte ezt, s így alakult ki az ún. rangsor: ki az, aki előrébb van, ki az, aki viszi az egészet, ha nincsenek ott a vezetők.

Ehhez van egy történetem, egy érdekes élmény.

Gyulán voltunk, a Minden Magyarok Táncfesztiválján, s egy este, amikor már nem volt semmi dolgunk, visszamentünk a szálláshelyünkre, és elővettük a kis diktafonunkat, mely kicsi hangszóróján keresztül bocsátotta ki a zenét. Más volt, mint egy fülhallgató. Egyetlen kazettánkról a Százcsávási Zenekartól¹ hallgattunk egy felvételezett koncertet, s arra a zenére hajnalig mulatoztunk. Odajött hozzánk egy személy, akiről mi nem tudtuk, hogy kicsoda – később derült ki, hogy ő a Duna táncegyüttes vezetője –, és megkérdezte tőlünk: Ti mit hallgattok? Mi egy kicsit pökhendien azt válaszoltuk: – Mit hallgatnánk?! Népzene!

– Jó, de mégis milyen népzene? – tette fel a kérdést. Mi bután néztünk rá, arra gondoltunk, hogy próbálgat bennünket. Mondtuk, hogy százcsávási zenét. Ő pedig megkérdezte, hogy ilyen fiatalon efféle muzsikát hallgatunk, majd leült közénk, s arról beszélt, hogy azzal küszködik a csoportjában, hogy hogyan lehetne kivenni a fülhallgatót a táncosai füléből.

Igazából, erre senkit sem lehet rászoktatni, vagy rákap az ember ennek az ízére, vagy megmarad tömegtáncosnak.

– Szubkultúra?

– Erre megint csak azt mondhatom, lehet, hogy bennünk van ez a fajta arrogancia, de azért szeretünk barátkozni is. Tudjuk, hogy van ez a mi kis közösségünk, szeretünk összetartozni, szeretünk tenni ennek a csapatnak a fennmaradásáért. De ez egyáltalán nem befolyásolja, hogy hová járunk el. Közülünk is egyesek elmennek diszkóba is, és vannak külön baráti társaságaink is. Nem lehet állandóan összeforrasztani. A csoportunkban már három korosztály táncol, mi vagyunk a legidősebb-

A szólótáncos Patyerek Csaba

bek, a negyedik generáció. Szükséges az utánpótlás is. Az utánpótláscsoportból mi válogatjuk ki azokat, akik átkerülhetnek az ún. felnőttcsoportba. Nyilván, hogy az elsődleges szempont az ügyesség, nagyon fontos azonban a magasság is. Egy meglelt férfi mellé nem illik egy alacsony lány.

Korosztály szempontjából a társaság már vegyes. Nem együtt nőttünk fel, igyekszünk azonban összetartani a csoportot, különféle táborkba eljutni az összekovácsolódás céljából is.

– És vajdasági szinten ti, néptáncosok nagyon megtaláljátok egymást?

– Egy magyarországi néptáncos barátom egyszer azt mondta nekem, azért jó ez a néptáncos közösség, mert a nagyvilágban akármelyik faluba megy el az ember, biztosan talál egy néptáncost, aki abban a helységben él, és számíthat a segítségére.

Akármilyen nagy a vajdasági néptáncmozgalom, én mégis azt mondom: kicsi. Kevesen vannak, akik a kemény maghoz tartoznak. Sok a szimpatizáns, sok az olyan, aki hobbiból jön, és megint más a lelkesedés.

– Mostanában többnyire a néptánc színpadi megjelenítése kerül előtérbe. Ezt ti hogyan élitek meg?

– Ha valakik csak azért táncolnak, mert majd fellépnek a színpadon, az már régen rossz. Ez az együttesen is nagyon meglátászik, kívülről talán még minden szép és jó, de belülről már rendesen megromlottak a viszonyok. A folyamatos kemény gyakorlás felőrli a táncosokat. A szigor nem a legmegfelelőbb módszer. Az, aki már azzal a

tudattal megy el a próbákra, hogy ott majd leüvöltik, vagy éppen hazaküldik, vagy éppen megbántják azért, mert egy féllal kevesebbet forgott, az előbb-utóbb otthagyja a táncot. Mi próbálunk arra törekedni, hogy az emberek szeressenek próbákra járni, sokat táncoljunk saját szórakozásunkra is. Más amikor színpadra készülünk, akkor törekednünk kell a színpadi tökéletességre. De nem ez az elsődleges szempont, hanem az, hogy a táncanyagokat kívülről fújja mindenki. Ha valaki nem ismeri az anyagot, akkor nem tud táncolni. Alapismeret nélkül, kellő idomítással egy majom is el tud táncolni alapfokon mindent. Ha valaki nem érti az anyagot, az, mint egy robot, megtanulja azt a néhány sort. Nagyon fontos az elméleti tudás: tudjuk, mit miért tesznek (tettek) a táncban, mert mindennek oka van.

– Milyen tánczások vannak a Vajdaságban. Te hogyan látod: például Kishegyesen lehetne tánczást szervezni?

– Nekem régi vágyam, hogy egy olyan tánczást hozunk össze, ahol a táncot kedvelők, olyan emberek, akik az életben sohasem léptek kettőt jobbra, vagy még fellet balra sem, beálljanak és érdeklődjenek. Csak az érdeklődőkből is hiány van. Talán arról van szó, hogy az emberek többsége szégyelli azt, hogy ő esetleg ügyetlenkedik ott. Azt tapasztaltam, hogy például Budapesten a középkorú nők, férfiak beállnak táncolni, és semmi nem zavarja őket. Ők azért járnak el tánczásokba, mert szeretnének megtanulni az a fél óra alatt is valamit. És eljárnak, szórakoznak. Szeretném, ha ilyen spontán tánczásokást össze lehetne hozni, nem csak Kishegyesen, egyáltalán Vajdaságban. Mondhatnék vajdasági városokat, nagyon kevés az a hely, ahova oda lehetne vonzani az embereket, esetleg a szülőket. Aki azonban megéri ennek az ízet, ha csak minimális szinten is, az rákap.

– Te milyennek látod a Gyöngyösbokrétát? Versenynek tekinted? Vagy inkább barátkozásnak?

– Versenynek semmiféleképpen. Ez már nekünk egy kicsit „meg kell jelenni”-szindróma, tehát ott kell lennünk, mert ez egy vajdasági rendezvény, ahol ott van nemcsak a színe-java, hanem mindenki. Beszélgettünk is már erről: oda kell engedni mindenkit, meg kell adni a lehetőséget mindenkinek, senkit sem kell elküldeni, s nem is szabad, de valahogy meg kellene válogatni, ki vegyen részt rajta, mert aki oda beül, és végignézi a fellépéseket, a homlokához kap, és azt mondja, atyaég. (szakemberre gondolt – a szerző megj.)

– Igazából nem is tudjuk, mi a Gyöngyösbokréta célja. Ez egy tömegmegmozdulás, ahol lehetőséget adunk a nagy nemzeti identitásunk kifejezésének? (Itt vagyunk, mi magyarok vagyunk...) Vagy pedig nézzük a minőség-

Menettánc Magyarokán

get, fejlődünk, változunk stb.? Ha kívülről álló lennél, mit mondanál?

Már volt alkalmam Szerémségben és Bánátnban is tanítani – akár egy nyári táborban, akár egy koreográfia erejéig – olyan együtteseknek, amelyek megfeszülnek azért, hogy valamit elsajátítsanak. Abban is kökemény munka van, még ha gagyi is. Ők azért dolgoznak. Ez nem az ő hibájuk, hogy csak ilyen-nél tudtak színpadra lépni. Hosszú időn át kellene szakemberek segítségét kérni. Azért indították most ezt a mozgalmat (az MNT által indított néptáncoktató mozgalom), szerintem azonban nem lesz túlságosan eredményes. Sokat akartak egyszerre!

Én semmiképpen sem csak a színvonalra törekednék, arra, hogy aki megüti a mércét, az jöhet, aki nem, az kimarad, azért, mert sok helyen a magyarság kiveszőfélben van, s elvonnánk az emberek kedvét. De az sem megoldás, hogy jöjjön, aki csak akar. Ez sem sokat segítene, különösen nem akkor, amikor olyan táncosok jönnek fel a színpadra, akik egymás között szerbül beszélnek.

– A Gyöngyösbokrétánál maradvány, milyen élményekkel szoktatok hazajönni? Találkoztunk, jó volt! – valami ehhez hasonlóval?

Igen. Előfordul, hogy olyan emberekkel találkozunk, akikkel egész évben máshol nem. Ez egy jóleső érzés. De egyébként mi ezt egy laza napnak fogjuk fel. Van egy fellépésünk, ahova odatesszük magunkat. Arra az öt-tíz percre felejtse el mindenki, hogy fáj a lába, hogy van valami nyavalyája. Semmiféleképp sem könnyelműsködjük el, de nincs bennünk az a feszültség, mint egy minősítőn vagy egy versenyen. Tudjuk, hogy ennek nincs téje, természetesen jó benne lenni az első háromban. Ez nem nagyképűség.

– Fölmerül-e bennetek a gondolat: ezt azért kell csinálnunk, mert magyarok vagyunk?

Ez az első alapréteg, története ennek a gyöngyösbokrétás históriának. Valahol, ez

azért van megszervezve, vagy azért jött létre, hogy Vajdaság-szerte a magyar együtteseket összegyűjtse. Azután kinőtte magát egy hatalmas rendezvényé.

– S az nincs benne, hogy megmutassuk magunkat?

Ott van mindenki, aki erre érdemes, és nézd meg, mit csináltunk ebben az évben. Abban a tíz percben mindenki odateszi magát, azután lazán megyünk tovább szórakozni, sörrözni, üdítőzni, barátkozni. Van, aki megnézi, és van kinek megmutatni (ez a zsűri).

– Kicsit különcöknek érzitek magatokat a társadalmon, a faluközösségen belül?

Ha így van, akkor is csak jó értelemben. Van egy közösség, mely már régóta összetartozik. Nem azt mondom, hogy nem szívesen fogadunk bárkit magunk közé, csak most már nem is tudna bárki közénk jönni, mert mi ezt már hosszú évek óta csináljuk. Visszatérve a tánczásra: ha egyszer sikerülne megvalósítani, az azt jelentené, hogy nekünk is célunk a néptánc terjesztése.

Különcök vagyunk, de nem begubózott különcök, akik csak maguk között léteznének.

– Hogyan töltitek fel a csoportokat? Hirdetitek a tagborzást? Kiírjátok az iskolában?

Igen, de hála istennek, erre nincs szükség. Jönnek maguktól is. Rengeteg új kisgyermekünk van. Persze egyesek le is morzsolódnak. Az induláskor ötvenen voltak a picik, és közülük most, egy év után is mintegy negyvenen járnak táncolni. ○

Jegyzet

¹ A Szászcsávási Zenekar egy 1967 óta fennálló hagyományos cigányzenekar Szászcsávásról (románul Ciavașu șasesc, szász bányszásáros), Maros megyéből (Erdély).

„Vityillók voltak! Ezt írd föl, nehogy elfelejtsd!”

Azaz, hogy lehet citerával vityillót csinálni?

Szerda András, Óbecse

Óbecse betlehemezési szokásai után kutattam 2008 őszén, amikor negyvenkét éves fejjel, becseiként, először találkoztam egy olyan kifejezéssel, amelyet csak a óbecseiek értenek (legalábbis eddigi ismereteim szerint). Ez a kifejezés a: **vityilló**. Ez a vityilló ugyanis nem AZ a vityilló (rozoga kis ház, kunyhó), amire az első hallásra én is és sokan mások is gondolnánk. Nemigen érttem, hogy beszélgetőtársam édesapja miért járt *citerával vityillót csinálni*, de a beszélgetés folytatásából mindenre fény derült.

„Ők csinálták azokat a vityillókat!”

– Azt mondja, hogy az édesapja *citerával járt betlehemezni*. De más alkalmakkor, esetleg valami mulatságokon is *citerázott*?

– Persze hogy! Járták a társaival a szállásokat. Ők csinálták azokat a vityillókat!

– Vityillókat?! Hogyhogy vityillókat?

– Hát, úgy hívták azokat az összejöveteleket, hogy vityilló! Mentek vityillózni.

– Milyen összejöveteleket?

– Ezek olyan mulatozások voltak, összejöttek a fiatalok, és táncoltak.

– Milyen alkalommal rendezték ezeket a mulatságokat?

– Csak úgy, leginkább télen, amikor nem volt munka, megbeszélték, hogy mondjuk most a **Gortva Jancsinál** lesz a szálláson az összejövétel. Akkor a környező tanyákról összejött az összes fiatal, és csináltak egy vityillót. Volt ott mindig egy-két *citerás* meg *pikulás*, ezek mindig voltak, azt tudom, meg mit tudom én, lehet, hogy volt *dobos* is, de az nem biztos.

– Mi volt az a *pikula*? Furulya vagy klarinét?

– Furulya! Furulya!!! Akkor még nem volt klarinét meg ilyesmi. Na, jó lehet, hogy volt valakinek, de az ilyen parasztyerekeknek nem volt.

– Milyen volt az édesapja *citerája*? Arra emlékszik?

– Gyönyörű volt! Rózsafából volt az egész teteje! Még később is sokáig ott lógott a falon, de én soha nem tanultam

meg rajta játszani, és aztán odaajándékozta valakinek. De, hogy kinek, azt már nem tudom. Úgyhogy *vityillók* voltak! Ezt írd föl, nehogy elfelejtsd! Az én apám (**Pekár György**, Óbecse, 1909), *nagy citerás* volt! Összefogtak, ő meg a komája (**Kéringer Ferenc?**) meg esetleg még, akit találtak, zenekart csináltak, és úgy jártak *vityillózni*. Így mondták!

Mert két nagylány volt! Az egyik szomszédban is volt három legény, meg a másik szomszédban is volt három, de a multság az mindig nálunk volt. Ilyenkor a szüleink átmentek a szomszédba. Emlékszem, hogy én meg a bátyám ültünk a priccsen, kétfelől volt a vetett ág, középen az asztal, meg egy hatfiókos almárium volt még a szobában. Ez volt a bútor.

Jobbról a *citerás*, Pekár György, balról komája, Kéringer Ferenc. Ők csinálták a vityillókat.

„Minden legény tudott *citerázni*!”

– Hogy hallottam-e a vityillóról? Hallani hallottam, de a mi időnkbe az már nem volt. Az a –vityillóba! De többet én nem tudok erről neked mondani. Azt tudom, hogy annak idején minden legény tudott *citerázni*. Apámék négyen voltak testvérek, és mindannyian *citoráztak*. **Antal** öccsük, aki a legfiatalabb volt, az tudott hermonikázni is, meg minden hangszeren játszott, amit a kezébe adtak.

„...*vak volt, de olyan szépen citorázott, hogy na!*”

– Hallottam, hogy ott kint a tanyavilágban, ahol maga is lakott, tartottak vityillókat, olyan kis zenés-táncos mulatságokat. Maga tud ilyenekről?

– Ott kint a **Bogdán** szállásán, ahol laktunk, nálunk is volt télen mindig.

Akkor az asztalt félretették, azon *citerált*, aki *citerált*, a többi meg táncolt. Amikor elmentek a vendégek, leporoltak, kiszélesztettek, másnap reggel körülmészték a szobát, fölmázoltak, és ment az élet tovább. Ilyen volt az élet. Ennyire emlékszem, mert én abban az időben olyan 10-12 éves lehettem.

– És arra emlékszik-e, hogy kik voltak a zenészek, és hogy fizettek-e nekik?

– Elejében csak egy *citorás* volt, később meg kettő. Arra emlékszem, hogy az az első *vak* volt, de az olyan szépen *citorázott*, hogy na. Hosszú *citorája* volt neki, aminek *hasa* is volt. **Vak Barzamnak** hívták. Egy messzi szálláson lakott, ezért mindig egylovas szánkóval jöttek hozzánk, ő meg a lánya, a Mancsi. Azt is hozta szórakozni. De nem köllött nekik fizetni, mert ez nekik is szórakozás

volt. Később, amikor bejöttek az oroszok, kint dolgoztunk a Jezerón (**Bogdán-szálás**), szezonyon [idénymunka]. Este, amikor bementünk, összefogtunk, az egyik hozta az enivalót, a másik a tűzrevalót, főztünk, ettünk, a **Dvórszki Gyura** bácsi, a **Pakai Bandi** bácsi meg a **Szániszló Anti** pedig muzsikáltak. Volt két *hermonika* meg egy *tambura*. Hát mink arra akkora port csaptunk, akkora volt a *muri*, hogy néha még némelyik béresné is beállt közénk táncolni!

Különben az én férjem (**Butterer Lajos**, 1925) is tudott *citorázni*. Neki olyan egyszerű *citorája* volt. Még itthon is sokszor elővette, miután beköltöztünk Becsére '53-ban. Összejöttek a szomszédok, és hatosban zsiroztunk. [kártyajáték] Na, most aki nem fért bele a bandába, az kézimunkázott, az én férjem meg *citorázott*. Emlékszek, mindig cserélte a húrt, amikor leszakadt.

„Az öregek..., azok csak nézték, mi fiatalok meg táncoltunk”

– A mi utcánkban (Ady Endre utca, Óbecse – Újfalu) lakott a **Szerkrény Flóri** bácsi. Az tudott *citorázni*. És akkor vagy nála, vagy amikor valamelyik szomszédban, főleg ahol voltak gyerekek, *murit* szerveztek, akkor ötöt hívták muzsikálni. Az öregek, akiknél volt, azok csak nézték, mi fiatalok meg táncoltunk. Az én anyám is nagyon szeretett táncolni, de ő ezeket az újakat nem tudta. Ő csak a csárdást tudta.

– És **Flóri bácsi** a *citeráján* csak csárdásokat muzsikált, vagy játszott újabbakat is?

– Nem mentek az újak. Csak a csárdás. Mert a **Flóri bácsi** is idős volt már. Csak egy kicsit lehetett fiatalabb, mint apám.

– *Hogyan nevezték ezeket az alkalmakat? Volt valami nevük, hogy vityilló, vagy cécó, vagy kukacbál?*

– A *cécót* azt hallottam, de mi nem mondtuk sehogy. Felénk ez csak így volt. Főleg télidőben voltak ezek a mulatságok. A *kukacbál* az más. Oda a tölem idősebbek jártak. Tudom, mert én nem mehettem, mert csak 15–16 éves lehettem. De egy délután ellógtunk az onokatestvéremmel, mert az idősebb volt tőlem két évvel. A *kukacbál* az ott volt a pecellősi úton (Péterrévei út) a **Dóci Matil** néninél. Ott is *citoráztak*. Meg az én férjem (**Gortva András**, Óbecse, 1932) is tudott *citorázni*. Ő mindig is nagyon szeretett nótázni.

– Mert később, amikor már összerkerültünk, mink is csináltunk ilyen eszteteket – szólt közbe **Gortva Bandi** bácsi. – Egyszer az egyik társaságnál, máskor a másikinál. Egész télen jártunk és szórakoztunk. Még most is megvan a *citerám!*

Gortva Bandi bácsi elővette citeráját

„De a lábom alá húzza!”

– A vityilló az egy becsei jellegű valami... mulatság volt. Vagyis a vityillók tulajdonképpen háznál megrendezett bálak. Utoljára erre mifelénk (Óbecse – Újfalu), én még emlékszem is rá, az ötvenes évek elején volt ilyen mulatság. Az elbeszélések szerint a vityilló a fénykorát a két világháború között élte. De miért? Szerintem azért, mert abban az időben a magyarság kulturális lehetőségét beszűkítették, és az emberek kénytelenek voltak maguknak megszervezni azokat az alkalmakat, ahol összejöhettek, és élhették szokásaikat. A gyerekek itt tanulták meg a népdalokat, a nótákat, a csárdást meg a többi táncot is. Valójában így tartották meg az identitásukat, mert, ha már magyar nótát énekel valaki, akkor az már csak magyar!

A vityillóban muzsikálhatott három tamburás, három, kettő vagy egy asztali citerás, vagy egy citerás meg egy furulyás. Ez szervezés dolga volt.

– *Milyen furulyával? Mert már azt is hallottam, hogy citerás(ok) meg egy pikulás muzsikált a vityillóban.*

– Pásztorfurulyával. Avval játszották a csárdásokat a citera mellett. A pikula az más. A mi vidékünkön a klarinétot nevezik népnyelven pikulának. A vityillókat vasárnaponként tartották. Valamikor délután kezdődtek, és éjfélnél nemigen tartottak tovább, mert hétfőn reggel már indult a társaság munkába. Az, aki szervezte a vityillót, biztosította a helyiséget.

Mivel akkor még nem volt annyi bútor, ez annyiból állt, hogy kivitték a szobából a két ágyat meg az almáriumot. Meg esetleg azt az egy-két széket és az asztalt, ha az nem köllött a citerásnak. Ezekre az alkalmakra 25-30-an is összejöttek. Akik között voltak házaspárok is, meg lányok, legények is. Gardimamák itt nem voltak. Csak olyanok mentek, akik táncolni, énekelni akartak.

– *Ezeket a rendezvényeket be kellett jelenteni a rendőrségen?*

– Nem jelentették ezt be seholy! Mert ha bejelentik, akkor betilthatták volna. Mivel a régi jugoszláv idő alatt 20 embertől többen nem tartózkodhattak egy helyen.

– *Akkor ezek illegális bálak voltak?*

– Illegálisak, de úgy, hogy igazából a hatóság tudott róluk, csak úgy tettek, mintha nem. Vagyis szemet hunytak fölötté.

– *Hogyan terjedt el annak a híre, hogy vityilló lesz? Hogyan értesültek róla?*

– Igazából csak el köllött mondani az utcán! Aztán terjedt szájról szájra, házról házra, a gyerekek is, amerre mentek, szétkürtölték, meg a legények és lányok között is ment a híre, amikor kérdezték egymástól, hogy: *Jössz a vityillóba?*

– *És miért nevezték vityillónak?*

– Na, ezt aztán nem tudom!!! Azt tudom, hogy ez inkább olyan téli mulatság volt. Meg arra is emlékszem, hogy volt olyan is, hogy a házigazda, aki egyben általában a szervező is volt, készített *alvét* [törökméz], és azt árulta. Az *alvét* úgy készül, hogy a pörkölt cukorba mákot, összedarabolt diót vagy barackmagot szórnak. A legényemberek pedig megvették, és evvel kedveskedtek a lányoknak, akik nem virágot kaptak, hanem *alvét*.

– *A vityillót mindig ugyanabban a házban tartották?*

– Nem, de az megesett, hogy egy helyen többször is volt, mert a házigazda mindenféleképp olyan köllött hogy legyen, aki hajlandó volt kipakolni a szobából, vállalta, hogy nem alszik az éjszaka, képes volt fölügyni a rendre, esetleg közbelépni, ha a legények összekaptak a lányokon. Mert olyan is volt!

– *Kik jártak ezekben a bálókba? A mulatság neve is arra utal, hogy oda a szegényebbek jártak.*

– Kimondottan! Bár megtörtént, hogy ha egy jól szituált fiatalembernek tetszett egy vékonyabb pöndölyű lány, akkor az elment a vityillóba. De általában mindenki a saját társadalmi kasztján

belül járt szórakozni, a saját egyletébe és annak törzshelyén. Voltak bálak, például a **Bocskoros Körben** vagy a **Nikolitynál**, ahol együtt mulatott a szegényebb és a középréteg, de a vityillókba kimondottan a szegényebbek jártak.

– Tudna néhány muzsikust mondani?

– Nem nagyon emlékszek a zenészekre, de azt tudom, hogy volt a **Márkus Jóska** bácsi meg a **Gergely Antal**, aki furulyázni is tudott. Ezt konkrétan tudom, mert emlegették, hogy amikor egyszer indult a vityilló, az öreg **Gergely** citerált, öreganyám meg odaszólt neki, hogy: De a talpam alá húzza!

Stefaniga Etel gyermekeivel. Az ő lába alá húzta az öreg **Gergely**.

„Elmegyek a vityillóba...”

– Az egyik régi szomszédja mesélt nekem a vityillóról. Mit tud erről mondani?

– Hogyne! A vityilló az egy olyan kis ház, szalmatető, alacsony, ahova a szegény emberek eljártak italozni, mulatozni. Olyasvalami, mint a zugkocsma. A szegény emberek jártak ide, mert olcsó volt. Ez volt a találkozóhelyük. Meg táncot, bálakat is szerveztek. Úgy mondták, hogy: Elmegyek a vityillóba, megiszok egy kupak bort vagy egy fityóka pálinkát.

– Mindig ugyanott volt a vityilló?

– Nem. Volt az több is. Itt is volt például a pecellói úton (Péterrévei út), hogy is hívták régen? – a Rózsa soron! Állítólag a **Rózsa Sándor** is járt oda. Meg volt egy kis kocsmá, „vityillónak” hívták azt is – a Topolyai úton, ott a **Vince csárda** környékén. És oda is járt annak idején nemcsak a Rózsa Sándor, hanem még a **Bogár Imre** is!

– A maga idejében már nem volt vityilló?

– Nem, nem! Ez inkább öregapám idejében volt. Én csak hallottam erről.

„Ha föl akarták szabadítani a citerát, akkor nagyobb pénzt köllött rátenni!”

Szlancsik Mihály az az ember, aki mellett nem szokott unatkozni a társaság. Sok érdekes történetet tud, a másoktól is megtanult sok igaz történetet. Egyik alkalommal, amikor legénykori duhajkodásait idézte föl, így kezdte:

– Kint, a **Gulics** bácsinál volt vityilló. Az lehetett olyan '48-ban. Az a **Gulics** ott lakott a Potyesz rámpa mögött, az utca jobb oldalán, az utolsó ikerház mellett. Citorabál volt, és jöttek a szerbek! A **Semege**, a **Šaponja** meg a sánta **Rado**. Ezek mind bokszisták voltak. Bekiabáltak, hogy: Hajde, napolje mađari! Hát a **Szőke Géza**, az '29-beli volt, megfogta az ásót, oszt ki! És, hogyha a **Semege** nem hajol le, az levágja neki a fejét! És én mon-

– Vasárnap voltak. Estefelé kezdődtek, akkor petróleumlámpát gyújtottak, mink meg táncoltunk a szobában. És amikor vége volt a bálnak, az öreg mindig megmondta, hogy jövő vasárnap megint lesz citorabál.

– Kik muzsikáltak a vityillóban?

– Csak egy citorás, az öreg **Gulics** egyedül. Akkor azt is divatba hozták, hogy le lehetett zárni a citerát. Azt úgy csinálták, hogy tettek rá pénzt. Például, ha valakinek a nagylányával sokat táncolt egy másik legény, akkor az így lezáratta a citerát. Na, most ha föl akarták szabadítani a citerát, akkor nagyobb pénzt köllött rátenni, hogy kinyíljon a citora. De volt olyan is, hogy bejöttek olyan pityókás öreg legények, kivették a pénzt, oszt lezáratták a citerát.

– Ezenkívül fizettek a muzsikálásért a citerásnak?

– Hát, csak úgy tettek oda valamit az asztalra, hogy legyen, mert szegény volt a fiatalság akkor is. Később volt tánc még a **Nikolity** boltnál meg a **Laci** boltnál is, de

Horvátne kocsmája a pecellói úton, a híres kisköz sarkán

dom neked, hogy még most is meglátszik a téglafalon a helye, ahol olyan kétujjnyira kivágta a **Géza** a falat az ásóval! Nem félt a magyarság abban az időben! Nem hagyták magukat! Voltak ott olyan kutya gyerekek a **Berecz faluban** – mert azok sokcsaladosok voltak – hogy még a rendőröknek is nekimentek!

– Mondjon valamit még erről a vityillóról! Mikor voltak ezek a citerabálók? Ki szervezte őket?

ott már nem citeráztak. Ott a **Beretkák** muzsikáltak! Meg a **Horvátne kocsmájába** is volt tánc. Az már vasárnap délután elkezdődött, és akkor tartott éjfél. Ez olyan vityilló is volt.

– Melyik korosztály járt a vityillóba?

– Volt ott keverve. Jártak ezek a sutytyó legények meg lányok, olyan 14-16 évesek, de jártak idősebbek is.

– Házások is jártak?

– Nem, azok már nem. De várjál, ha téged ez ennyire érdekel, majd mutatok én neked valamit!

Ekkor **Mihály** bement a házba, és egy csinos, hasas citerával jött elő. Letette az asztalra, és egy kis babrálás után: Esik eső szép csendesen, csepereg...

– *De jó hangja van! Honnan ez a citera?*

– Ezt a te muzsikustársadnak az édesapja, a **Ferenc Pista**² bácsi készítette 1980-ban. Itt írja is benne, fehéren-fekétén. Nagyon jó hangszer.

Ferenc Istvánnal készítettett citera

– *Látom, maga műanyag nyomóval és pengetővel játszik. Azok a régi citerások mivel verték a citerát?*

Azok cirokszárral meg pulykatollal! De mindegy az, szól az így is, meg úgy is, csak legyen az embernek kedve nótázni.

– *Azt hallottam édesanyámtól, hogy Ilonka néni még járt vityillóba.*

– Ez így igaz! A vityilló az olyan, mint mostanában a házibuli!

– *Hogyan tudták meg, hogy hol lesz vityilló?*

– Úgy, hogy megvolt, hogy itt meg itt tartanak vityillót! Meg úgy is volt, hogy amikor vége lett a vityillónak, megmondták, hogy akkor gyerekek, gyertek el ekkor meg ekkor! És akkor este, amikor lecsillapodott a gárda, összejött a fiatalság. Ott aztán citoráltak, vagy éppen fésűvel muzsikáltak, de volt, hogy hermonikáztak. Mi meg énekelgettünk meg táncoltunk.

– *Mindig ugyanazokon a helyeken volt a vityilló?*

– Nem, az lehetett bárhol. Mára nálam, holnap nálad. Aki éppen összehívta a társaságot. De mondjuk a **Dóci Matil** kocsmájában volt többször is. Akkor már az nem volt kocsmá, de azok, akik ott laktak, többször is megszervezték. Sokszor úgy is volt vityilló, hogy valakinél tollat vagy kukoricát köllött fosztani, vagy morzsoltak, és csutkázni köllött. Akkor összehívták a társaságot, jöttek a muzsikások is, mi meg dolgoztunk is meg táncoltunk is. Néha sütöttek egy kis

kalácsot, volt, hogy akadt egy kis bor is, de leginkább teát főztek.

– *A ház melyik részében volt a társalgás?*

– A szobában. Nem volt akkor olyan sok bútor, úgyhogy csak félrehúzták az asztalt, hogy legyen hely táncolni. A citorás vagy a hermonikás pedig beállt a sarokba, és ennyi. De volt, hogy csináltunk ilyen táncot a **Berecz-iskola** udvarában is. Így szórakoztunk, mert más lehetőség nem volt.

– *Azt említette, hogy este jöttek össze, amikor lecsillapodott a társaság.*

Ferenc István névjegye citerája hátlapján

Hány óráig tartották a vityillót?

– Leginkább úgy tíz-tizenegy óráig. Tovább nemigen. Bár volt olyan, hogy megtartották délután is, de azt délutáni táncnak mondták. A vityilló inkább este volt.

– *Hányan jöttek össze egy-egy ilyen alkalomra?*

– Hol hogy. Volt, hogy tizenötön, húszan, de volt, hogy harmincan is lehetünk. Amennyien összejöttünk erről, mi, falusiak.³

– *Mások nem is jártak a vityillókba, csak a falusiak?*

– De, volt, hogy eljöttek máshonnan is, ha megtudták, de főleg mink, falusi gyerekek jártunk.

– *Melyik korosztály járt a vityillóba, Ilonka néni, hány éves lehetett, amikor vityillóba járt?*

– Tizenöt-tizenhat. Idősebbek már nem nagyon jöttek, mert azok már bejártak a városba.

– *Olyan is hallottam, hogy házaspárok is jártak.*

– Persze. Volt olyan is, hogy a rokonok vagy a szomszédok átjöttek egy kicsit szórakozni. És aztán volt ott duma meg minden!

– *Emlékszik még valamelyik zenész nevére?*

– A **Balzam Nandi** meg a **Balzam Laci** a József Attila utcából, azok mindig citoráztak. [Nem véletlen, hogy a **Balzam-házban** is voltak vityillók – a szerző megjegyzése.]

– *Fizettek is a zenészeknek?*

– Hát, csak úgy... Odaraktunk valamennyi aprót. Nagyon szegény volt akkor is a nép. Csak később '51-52-ben kezdett jobb lenni.

– *Meddig vityillóztak, mikor szűnt meg ez táncmulatság?*

– A negyvenes évek végéig. Aztán, amikor megalakultak a zádrugák, [szövetkezet, a II. világháború után alapított szovjet típusú mezőgazdasági birtok, később a mezőgazdasági birtokokat nevezik így a Vajdaságban] minden szövetkezetnek megvolt a saját terme, és oda jártunk. Ott aztán volt szüreti bál meg almabál...

Szüreti lányok és legények, jobb oldalt Pintér Ilona

„Öreganyám citerázott, a többiek meg táncoltak”

A **Ferenc** családdal 1982-ben ismerkedtem meg, amikor meghívtak a **Batyu együttesbe** citerásnak. Attól kezd-

ve huszonöt évig együtt muzsikáltunk, munkatársak lettünk, és össze is komá-sodtunk. Ebből fakad a tegező viszony a következő beszélgetésben.

Magdolna így emlékszik vissza családja vityillós történetére:

– A nagymamám mesélte még gyerekkoromban, hogy itt a József Attila utca végén, a **Balzam-házban**, de volt, hogy

mesélte, hogy ő nagyon szeretett játszani ott, az az asztal alatt, ahol a mama muzsikált. És ezt úgy hívták, hogy *vityilló*. A nagymamám **Tót Margit**, 1917-ben született Törökfalun.

– *Azt mondta-e a nagyanyád, hogy fizettek neki a muzsikálásért?*

– Nem, ezt soha nem emlegette. De szerintem, ezek olyan összeszokott társaságok lehettek, mert ő mindegyiket név-

Ferenc István cirokszár nyomóval citerázik

– Anyukám mesélte, hogy mindig sötétben mentek, meg hogy nagy hó volt. És ez a ház volt akkor az utolsó ebben az utcában. A **Balzam-ház**, különben ONCSA-ház. 1942-ben épült, és még mindig áll. Tőlünk visszafelé a második ház.

Ferenc Pál így emlékezett a házi bálokra, vityillókra:

– Apám (**Ferenc István**, Óbecse, 1923) is járt így muzsikálni a **Samu Feri** bácsival. Az volt a legjobb barátja. A **Feri** bácsi prím-tamburán játszott, apám meg citerázott. Emlékszek, gyerekkoromban azok akkora bulit csináltak, hogy csak úgy zengett a ház, de még hogy énekeltek! Apámnak tamburája is volt. Tizenhat évesen ment el érte Újvidékre, biciklivel. Úgyhogy ő váltogatta

Balzam-ház a József Attila utcában

máshol is, összejöttek az emberek, ahol ilyenkor öreganyám *citerázott*, a többiek meg táncoltak. De volt ott olyan is, aki nem táncolt, hanem a másik szobában kártyázott a lámpafénynél. Házastársak is járhattak oda, mert a gyerekeket is vitték magukkal. Szalmát tettek be nekik az asztal alá, és azok ott a játszottak a kukoricával, meg babákat csináltak... Anyukám (**Varga sz. Tót Zsuzsanna**, Óbecse, 1936)

Tót Margit

ről emlegette. Azt még mondta, hogy ő ült az asztalnál, és *citerázott*, de nem volt semmi más a szobában. A földes padló meg föl volt mázolva, hogy ne poroljon.

– *Mikor tartották ezeket a vityillókat?*

A Beretkák, Óbecse, Újfalu, Berecz-telep

a hangszerét. Volt, hogy ketten prímeztek. Csak ők ezeket a multságokat, céciónak hívták. A vityillót is emlegette apám, csak ő úgy mondta, hogy vityillóbál. Meg kukacbálak is voltak.

– Igen, igen! Öreganyám is mondta, hogy kukacbálakban is muzsikált – fűzte hozzá Magdolna.

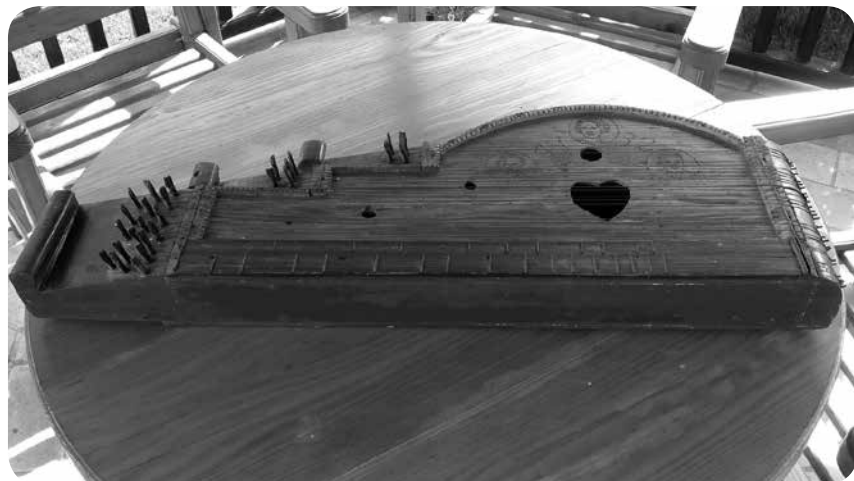
– Apám még a batyubálat is emlegette, de azt mondta, hogy Becsén az nem volt annyira népszerű. Mondta is, amikor a **Gregus Feri**⁴ bácsi megalakította a **Vityilló citerazenekart**, hogy a vityilló az jellemző volt Becsére. Azokra a helyekre, ahol apámék muzsikáltak, oda főleg fiatalok jártak. Voltak olyan bálak is, ahol a **Beretkák**kal együtt játszottak – folytatta Pál.

– Ez pedig itt egy igazi ereklye! – mutatott rá a komám a beszélgetés közben az asztalra került régi citerára. Apám ezen muzsikált a céción meg a vityillókban. Sőt, még én is ezen kezdtem 1976-ban

maga is megtanult citerát készíteni. Ez a másik citera már az ő munkája. Mind a hét unokájának készített egy ilyen citerát! Nagyon könnyű rajtuk játszani.

Minden unokának készült egy ilyen citera

Tallós István 1932-ben készített citerája

a **Batyu együttes**ben citerázní. Nagyon jó hangszer. Tallós István (sz. 1890-es évek) készítette 1932-ben, aki öreganyámnak sógora volt. Rajta is vannak a citerán a neve kezdőbetűi: **T P** (P, mint Pista). Később odaajándékozta apámnak, aki, mivel söprűkészítő mester volt,

Tallós István névjegye citerája fedőlapján

„Legyen a tietek a pénz, csak valaki citoráljon, mert én is akarok táncolni!”

Kucora Anna a hajdani **Vityilló citerazenekar** oszlopos tagja volt. Ennek apropóján kerestük fel **Beszédes Valériá**val, remélve, hogy citerás élményei nem az említett citerazenekarban kezdődtek.

– Anna néni, hogyan lett magából citerás?

– Hogy hogyan tanultam meg muzsikálni, az egy örök élmény marad nekem! Amikor a **Gombos Dezső** szállásán laktunk, volt ott egy kertész bácsi, hogy mi lehetett a neve, azt nem tudom, mi csak kertész bácsinak hívtuk. Az ő kislánya volt az én barátnőm. Egyszer kérdeztük tőle, hogy elmehetünk-e a **Jezeróra**

(**Bogdán-szállás**) játszani. Akkor elővett egy ilyen kicsi citorát, még alja sem volt neki, és azt mondta, hogy, ha megtanulunk rajta egy-egy nótát, akkor mehetünk. Emlékszek nekem azt parancsolta, hogy: Erdő mellett nem jó lakni..., a lányának pedig azt, hogy: Nem messze van kisangyalom tanyája... – hát az egy kicsit recegetősebb –, de mind a ketten, csittcsatt megtanultuk, és már mehetünk is. Később pedig többször is kiloptuk, és

Kucora Anna lúdtollal és nyomóval. Rám nem mondhatja senki, hogy félkottás vagyok!

tanultuk úgy magunktól a nótákat. Ezért nem tudok most *félkottázni*. De a hegedűn kívül nincs az a hangszer, amit én, ha a kezembe veszek, ne jöjjön ki azon a nótá! Ezért hívott a **Gregus** is a zenekarba.

– Vityillónak hívták a zenekart. Honnan a zenekar neve? Mi az a vityilló?

– Hát... az olyan vigadozás, multság. Valamikor mondták, hogy mennek a vityillóba. A fiatalság oda járt szórakozni. Az olyan volt, mint amikor most mennek a diszkóba.

– Pecosoron is volt vityilló?

– Persze.

– És hol tartották a vityillót?

– Mindig másik háznál. De kukacbálba is jártunk. Az böjtben volt. Mi már az én időmben *bálba* meg *táncra* jártunk, meg délutáni bálakat is szerveztek. A vityillót, azt inkább az idősek mondták, hogy az ő idejükben, amikor ők jártak a vityillóba. Édesapám 1890-, édesanyám 1897-beli volt. Édesapám nagyon víg kedvű ember volt. Muzsikálni is tudott, úgyhogy rengeteg nótát megtanultam tőle. Rá is fizettem, amikor a *kukacbál*ban megtudták, hogy tudok citerázní! Nem táncolhattam, mert csak rakták a citora lukjába a pénzt, hogy muzsikáljak. Én meg mondtam nekik, hogy: Legyen a tietek a pénz, csak valaki citoráljon, mert én is akarok táncolni! Akkor volt, hogy váltakoztunk a **Zséli Pista** báccsival. Csak nem szerették a fiatalok, amikor ő húz-

ta, mert nem volt meg a taktus. Mert ide a kukacbálkba csak fiatalok jártak. Itt nem voltak gardimamák, mint a táncon. Ezt házaknál tartottuk, nem a színházteremben.

– Akkor volt, hogy együtt muzsikáltak a **Zséli Pista** bácsival a kukacbálban?

– Nem, csak váltásra. Mindig csak egy citora szólt!⁵ (KIRÁLY 1995)

– Hallott olyat, hogy Pecesoron két citerás együtt muzsikált?

– Igen. A **Babenyac Imre** bácsinak az apja meg a **Kirlyák Péter** bácsi. De hogy az a **Péter** bácsi, milyen szépen citorált, az nem igaz. Tőlünk a harmadik házban lakott, és én mindig mondtam neki, hogy szeretném én is megpróbálni! De nem adta ide. Sose adta ide, pedig nagyon jó ember volt. Azt mondta mindig: Anyád füle neked! Úgyse tudod megtanulni.

Vityilló, vityillók és vityillózók

Az értelmező szótárak szerint a vityilló szegényes ütött-kopott v. düledező lakóház (BÁRCZI, ORSZÁGH 1962), rözséből készült fészter (MAÁ CZ 1955). Újabbban, átvitt értelemben a hétvégi házakat, nagy villákat (TÓTHFALUSI 2002) illetik ezzel a kifejezéssel. Óbecsén is a vityilló szó hagyományos jelentését ismerik: nád-ból vagy rözséből készült, sárral körülpasztott kis ház, rozoga kis ház, kunyhó. Vagyis megállapíthatjuk, hogy a vityilló kifejezés a legtöbb esetben olyan épületet takar, mely állandó, illetve alkalmi jelleggel biztosít lakást az embereknek, fődelet a fejük fölé. Ritkábban szerszám és más, fődelet igénylő eszközök tárolására készült egyszerű építmény, fészter.

Ugyanakkor Óbecsén a vityillónak kialakult egy ettől teljesen eltérő jelentése is. A vityillónak vagy inkább vityillóknak ezt a jelentését az idősebb nemzedék ismeri, azok, akik 1950 előtt születtek.

Az óbecsei VITYILLÓ – háznál megrendezett zenés-táncos mulatság

Ha meg szeretnénk határozni a vityilló szó jelentését, akkor azt is mondhatjuk, ugyanaz, mint a cécó, durindó⁶, dáridó, házibál, citorabál, muri... A vityillókról megőrzött emlékképeket azonban kíméletlenül leszűkítenénk, ha csak erre a rideg megfogalmazásra bíznanék az olvasó tájékoztatását. Annál is inkább, mert nem egységesek a vityillókról felidézett emlékek.

Az óbecsei VITYILLÓ háznál megrendezett bál, mulatozás, vigadalom,

amelyen főleg serdülőkorban levő 14-16 éves, nagylány- és legénykorba még nem sorolható fiatalok vettek részt, ahol leggyakrabban egy szál citerás szolgáltatta a zenét⁷ (MUHI 1942: 433–434.).

Volt azonban példa arra is, hogy a két citeráson vagy a citeráson kívül pikulás (furulyás), tamburás (prímtamburás), harmonikás, sőt még fésűre hajtott papírral zizegő zenész is muzsikált ezeken az összejöveteleken. A zenésznek az esetek többségében nem fizettek – legalábbis így emlékeznek az adatközlők –, mert az is szórakozni ment a vityillóba, vagy csak nagyon kevés aprópénzt raktak a citera elé az asztalra. Megtörtént azonban olyan eset is, hogy „tömték a citora lukjába a pénzt”, vagy hogy különféle praktikákhoz folyamodtak a muzsikások: a citera pénzzel történő lezárása és kinyitása.⁸ (MUHI uo.) Az nehezen elképzelhető, hogy a zenészek, akik kijártak a szállásokra „vityillókat csinálni”, kizárólag a saját szórakozásukra tették ezt, de bizonyítékok hiányában az ellenkezőjét sem állíthatom.

A vityilló megszervezésének helyszínére és a résztvevők életkorára vonatkozólag is igen vegyesek a begyűjtött adatok. A leggyakrabban elhangzott meghatározás a helyszínről vonatkozólag, hogy házaknál rendezték ezeket a mulatozásokat. Ebből kifolyólag a helyszín változott, annak függvényében, hogy ki vállalta a vityilló megszervezését. Az elhangzottakból kiderül, hogy leginkább azok a családok vállalták ezt, ahol olyan korú gyerekek, főleg lányok voltak, akik még nem járhattak el a bálba. Tehát nagyjából a 14-16 éves serdülő lányok és legénykék szórakozási igényeit és egymás iránt ébredő érdeklődését igyekeztek kielégíteni ezek az összejövetelek. Nem elhanyagolható szempont, hogy mindez felügyelet alatt történt: gardimamák ugyan nem voltak a vityillóban, de házigazda és gazdasszony igen. Olyan ház is volt, ahol a szülők elvonultak otthonról a vityilló idejére, leggyakrabban azonban, ha másért nem, kalács, tea esetleg bor kínálgatása kapcsán a közelben maradtak, sokszor le is ültek a táncoló fiatalok köré. A házon belül a mulatság helyszíne a szoba volt, ahol a vetett ágyak és az almárium elpakolásával, vagy csak az asztal és a székek félrehúzásával teremtettek helyet a táncnak. Volt, hogy a vityilló előtt föl is mázolták a szobát, hogy ne poroljon annyira a padló, másnap pedig, miután leporoltak és kiszellőztettek, körül is meszelték

a helyiséget. Ezek után érthető, hogy egy-egy alkalomra legfeljebb 25-30-an jöttek össze, hiszen ennél többen már el sem fértek volna egy szobában. Van adat arra is, hogy különféle téli munkákat; tollfosztást, kukoricafosztást, morzsolást, csutkázást szerveztek meg úgy, hogy zenészt/zenészeket is rendelt a házigazda. Az ilyen, mulatozásba torkolló közösségi munkákat, mívákat⁹ (MUHI uo.) vityillónak is nevezték. Az is kiderül a beszélgetésekből, hogy voltak házak, ahol többször is, sőt rendszeresen tartottak vityillót. Ezek azok a helyek, melyek kapcsán az adatközlők kijelentették: *Ott volt a vityilló!* Meggyőződésem szerint ez két okból kifolyólag lehetett így. Egyik, hogy annak a bizonyos háznak a lakói (pl. **Balzac-ház**) kimondottan nyitottak voltak a szórakozásra, maguk is nagyon élvezték, esetleg még *citerázott*/muzsikált is közülük valaki, és nem is esett nehezükre az ezzel járó pluszmunka elvégzése. Ezt még erősítette, ha a rokonság vagy a baráti kör is szívesen eljárt hozzájuk ezekre a mulatságokra¹⁰ (MUHI uo.). Így aztán odaszokott a társaság, jól érezték magukat ott, és odajártak vityillóba. Arra is van adatunk, hogy olyan házaspárok is jártak vityillózni, amelyeknek már gyermekük is volt.

A másik ok akár anyagi indíttatású is lehetett. Ilyenkor a szervező maga a zenész, azaz a citerás, aki a saját házában rendezte meg a vityillót, ott aztán a citera elé rakott pénz és a különféle szolgáltatások, mint a citera lezárása és nyitása, az alvó árulása valamicske hasznot hozott a házhoz. Néhány adatközlő a bögrecsárdákat nevezte így: **Horvátné kocsmája**, **Dóci Matil kocsmája**, „oda jártak a szegény emberek pálinkára”. A délutáni táncmulatságot is nevezhették így, ezt is a kocsmáros szervezte, becsülte azt a kevés pénzt is, amit ez a korosztály elkölthetett egy-egy ilyen alkalomkor.

Az adatközlők szerint vityillókat kizárólag a becsei tanyavilágban és a település Újfalu nevezett részében tartottak. Abban a városrészben, amelyet zömével a két világháború között, az 1920-as évek elején lakott be a város és a környező tanyák népe. Ennek alapján megállapíthatjuk, hogy a vityilló megnevezés a zenés-táncos összejövetelekre, az Óbecse és Topolya közé eső tanyavilágban alakulhatott ki, ezt azután a városba költöző lakosság magával hozta, és tovább élte, úgy formailag, mint tartalmilag. A szállásokról beköltöző la-

kosság nagy része mind béres volt, illetve árendás tanyás gazda. Újfalusi szociális összetétele is nagyjából ezt a képet tükrözte. Innen származhat a falusiakat lenézően kezelő viszonyulás a belvárosi és az alsóvárosi lakosság részéről. A vityilló szempontjából ezt azért fontos megemlíteni, mert ezek után egyértelmű az, ami többször is elhangzott, hogy a vityilló leginkább a szegény emberek szórakozási helye volt, azoké, akik Újfaluban laktak.

Valóban föl kell írni!

A vityilló, ez az önmagát nagyon találóan leíró multság, a múlt század negyvenes éveinek végéig volt szórakozási forma. Azonkívül, hogy szórakoztak és ismerkedhettek, a vityillózó fiatalok ezeken az összejöveteleken elsajátították a legalapvetőbb tánclépéseket¹¹ (MUHI uo.), megtanulták az öregek dalait, a divatos nótákat, megtapasztalták a tágabb közösség viselkedési szabályait, és kitapogathatták helyüket ebben a közegben. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a szórakozáson kívül felkészítő, nevelő szerepet is betöltött a felnőtté válás folyamatában. Az ötvenes évek elejének erőteljes politikai és gazdasági elmozdulása az addig megszokott, hagyományos életviteltől megbontotta ezt a becsei közösséget, mely maga is élni kívánt az új világ kínálta lehetőségekkel. Így lassan elmaradoztak a vityillók. Helyüket átvették a szervezetekben az új hatalom által kijelölt helyen és módon megszervezett mulat-

még eljárt ide mulatni. Nem csoda tehát, hogy a citerának a hetvenes években eljött a reneszánsza, az Újvidéki Rádióban is egyre gyakrabban megszólaló citeraszó és az 1977. március 5-én Pácseren megrendezett első Dunindó (KIRÁLY: 1995) hatására Óbecsén megalakult a **Batyu**

Batyu citerazenekar – jobbról a második Ferenc Pál

citerazenekar (1976). 1978-ban **Gregus Ferenc** vezetésével megalakult a **Vityilló citerazenekar**. A művészeti vezető magához hasonló korú citerásokból állította össze az együttesét. Csak föltételezhetem, hogy névválasztáskor mind a zenekarvezetőt, mind a tagokat az az elv vezérelte, hogy a zenekar neve első hallásra utaljon

hogy a vityilló mindannyijuk számára a citeraszó melletti mulatozást jelentette. Nagyon tudatos és derék kiállás volt ez a vityilló fogalmának megőrzésére, átmenetésére. Sajnos a zenekar felbomlása miatt az emlékezésnek ez a forrása is kiapadt, és nem is történt azóta sem kísérlet an-

nak bármilyen nemű fölelevenítésére. Azt is mondhatnám, hogy szinte teljesen feledésbe merült.

Ezért vagyok fölöttébb halás adatközlőimnek, akik hajlandók voltak jó mélyre ásni emlékeikben, és a kedvemért földézní néhány pillanatot a saját vagy szüleik ifjúkori élményeiből. Remélem, ez a pár emlékfoslány segít megőrkítení egy fogalmat, a vityillót, mely annyi embernek nyújtott kellemes élményt, és tette szebbé az életet itt, Óbecsén és környékén.

Rájöttem, **Pekár János**nak nagyon igaza volt, amikor azt mondta: „Ezt írd föl, nehogy elfelejtsd!”

„**Vityillók voltak!**”

Fölírtam, **Jani** bácsi! ○

Csöslányok az almabálon az ötvenes évek elején. Jobbról a második Pintér Ilona.

ságok, bálók. Eltűntek a vityillók is. Az idősebb emberek még szívesen emlékeznek fiatalságukra, így a vityillók emléke tovább élt abban a korosztályban, amely

a citerára, és egyben jellemző is legyen vidékünkre. Azt gondolom, hogy a **Vityilló** név belátásuk szerint egyértelmű választás lehetett ilyen tekintetben, azaz,

Irodalom

BÁRCZI Géza, ORSZÁGH László főszerk. 1962: A magyar nyelv értelmező szótára, VII. kötet **Családi Kör hetilap**, 2007. július 12. (28. szám), http://www.vmf.org.rs/FR/Gy_D.htm Letöltés ideje: 2013. július 10.

KIRÁLY Ernő 1995: A citera és a Durindó története (1958–1983), Magyar Szó, július 22., www.vmf.org.rs/Kiadvanyok/citera_tortenet.html. Letöltés ideje: 2013. július 10.

MAÁ CZ Endre 1955: *Földrajzi tájszótár*, Budapest **MUHI János** 1942: Bácskai népszokások, *Kalanga*, XI. évfolyam, 10. szám. 431–434., <http://>

Vityillő citerazenekar – balról a második Gregus Ferenc, középen Kucora Anna

adattar.vmmi.org/?ShowObject=folyoirat_oldal&id=3286&page=1 Letöltés ideje: 2013. július 10.

TÓTFALUSI István 2002: *Magyar szótörténeti szótár*. Budapest

A képek, újságcikkek tulajdonosai és a felvételek készítői:

Beretka Béla, Ferenc Magdolna, Ferenc Pál, Kucora Anna, Pekár János, Pintér Ilona, Stefaniga Péter, Szerda András.

Adatközlők

Pekár János, Óbecse, 1935, Makó Ferenc, Óbecse, 1949, Butterer (sz. Pálfi) Júlia, Óbecse, 1929, Gortva (sz. Ferenc) Verona, Óbecse, 1931, Stefaniga Péter, Óbecse, 1947, Krajtómár Urbán, Óbecse, 1945, Szlancsik Mihály, Törökbecse, 1933, Pintér (sz. Pálfi) Ilona, Törökbecse 1933, Ferenc (sz. Varga) Magdolna, Óbecse, 1962 és Ferenc Pál, Óbecse, 1959, Kucora (sz. Burúzs) Anna, Pecosor, 1936.

Jegyzetek

¹ Az adatközlőkkel folytatott beszélgetésekben nem jelöltük a fonetikus mellékjeleket a Bácsország tudományos-ismeretterjesztő jellegéből kifolyólag. (A szerk. megjegyzése.)

² A szövegben később megjelenő Ferenc István azonos a citerakészítő Ferenc Pista bácsival. A húga, Gortva (sz. Ferenc) Verona is az adatközlő volt, valamint a fia, Ferenc Pál is.

³ Óbecsén a települést észak-dél irányban átszelő vasútvágánytól nyugatra fekvő városrészt Újfalunak, azaz köznyelven csak falunak hívják, az itt lakókat pedig falusiaknak. Ők maguk is evvel a jelzővel illetik magukat.

⁴ Gregus Ferenc (Óbecse, 1931) a Vityillő citerazenekar (1978) alapítója, citerakészítő mester is volt, több mint félezer citerát készített.

⁵ A citerát eddig csak szólóhangszerként ismertük, férfiak, nők gyerekek játszottak rajta, de az utóbbi években egymást követik a citerazenekarok megalkulásáról érkező hírek.

⁶ Csak a mi vidékünkön ismert tájszó a durindó kifejezés (elsősorban a Tisza mentén) a zenés-táncos házi összejövetelekre. Moholi adatközlők szerint a házigazda gondoskodott a zenéről (tamburások vagy citerások szolgáltatják a zenét), a legények italt, a lányok pampuskát (fánkot) vagy pogácsát vittek magukkal. Más vidékeken cécónak, házibálaknak nevezték a hasonló összejöveteleket. *Családi Kör* hetilap, 2007. július 12. (28. szám), http://www.vmf.org.rs/FR/Gy_D.htm. Letöltés ideje: 2013. július 10.

⁷ Serdülő legénykék és lányok szórakozóhelye a durindó. A 10–12 éves lányok és 12–14 éves fiúk járnak ide, s ha legény vagy nagylánysorba jutottak, akkor már a nagykosmába járnak. A durindóban a zenét egy fekvőcitera szolgáltatja (ez a hangszer is kiveszőben van). Egyszerű, házilag könnyen elkészíthető hangszer ez, amelyet az öregek közül majd mindenki el tud készíteni. Ez a falusi házak zongorája, nem kell hozzá nagy tudomány, hangjegyismeret, vagy egyéb, minden jobbfiúl legényke már a durindózás ideje alatt megtanul rajta játszani.

⁸ A „durindó” azonban Moholon és Péterréven megmaradt eredeti formájában, és olcsó szórakozást nyújt a fiatalágnak. A durindóba nincs belépődíj, a zenészeknek azonban fizetni kell. Ez sajátos módon történik. A citerás mindaddig nem kezd meg a zenélést, amíg valaki nem „rendel” nótát. Tíz-husz fillér a nóta ára. Ha megindul a tánc, 10–20 fillérért a citerás beszünteti a zenét. Ebből a beszüntetésből és újrakezdésből tevődik össze a jövedelme. A zene beszüntetéséért ugyanis azért szoktak fizetni, mert a durindó illetana szerint tilos a leányt tánc közben elkérni. Ha tehát valamilyik fiú a kiválasztottjával akar táncolni, akinek a felkérésénél mások megelőzték, vagy nem akarja, hogy a leány a partnerével táncoljon, egyszerűen „leállítja” a zenét, mire elkérheti a leányt. Természetesen azért, hogy a tánc újból meginduljon,

Gregus Ferenc nemcsak citerakészítő, hanem kedvelője, művelője is a citeramuzsikának. Nagypjától tanult játszani és ma a Vityillő nevű hattagú citerazenekart vezeti. A zenekar tagjai munkás-emberek, nyugdíjasok, háziasszonyok.

— Becsén — mondja Gregus — jelenleg a Vityillő és a Batyu citerazenekar tagjain kívül, még 20–30 személy játszik citerán. Erdemes lenne a Művelődési Ház keretében

Az érdekes hangszerkiállítás keretében a 21 hasas, téglalap alakú külön szakosztályt alakítani. és vályucitera mellett köcsögduda, teknőbögő, tökduda, doromb, tambura hangszerként megszólaló fakanál és több hangszerként használt más tárgy is látható.

LAJBER György

A Vityillő és a Batyu citerazenekar Lajber György cikkében a Magyar Szóban

ismét fizetni kell. Aprópénzkebe kerül csak, de a pelyhedző állú legénykék megmutathatják, hogy ki a legény a gáton, kinek az akarata érvényesüljön, ami nagy szó a faluban.

⁹ Öreg moholi parasztkok mesélik, hogy az ő gyerekkoruk idején még minden nagyobb mezőgazdasági munkát „móvában” végeztek. Móvában vetettek, arattak, ilyen együttes munkával szedték a kukoricát, és így szüreteltek. Több csoport alakult ki és a csoport valamennyi tagja közösen végezte el a munkákat, sorban, egyik gazda földjétől a másikig. Ma már csak a kukoricafosztással és a szüretelésnél szokásos a móvázás, (ez a székelő kalákához hasonló egymásonsegítés, amelyért nem jár fizetés, de becsületbeli kötelesség a végzett munkát hasonló munkával viszonzni).

¹⁰ Régebben a durindó is móvázás volt, s minden alkalommal más-más háznál tartották meg, ma azonban rendszerint a citerás házában vigadnak egész télen.

¹¹ Olyanféle népi tánciskola ez, ahol a fiatalok tánctanár nélkül, egymástól tanulják el a tánctudományt, és ahol csak ősi magyar táncokat tanítanak. A modern táncok még nem férközhettek be a durindóba.

Népvisélet, magyar ruha, szemantika

Beszédes Valéria, Szabadka

A Kiss Lajos Néprajzi Társaság 1991-ben pályázatot hirdetett azzal a céllal, hogy eligazítást nyújtson a vajdasági magyar néptánc-, illetve népdalköröknek, milyen szempontokat vegyenek figyelembe, amikor népdalkörök, táncegyüttesek kosztümét terveztetik meg. A Társaság egyetlen pályázatára csupán három tanulmány érkezett be. Raj Rozália, Raffai Judit és Balla Ferenc vállalkozott arra, hogy a társaság tagjaként eleget tesznek a felhívásnak. A színvonalas tanulmányok a JMMT kis-könyvtárban jelentek meg (SILLING ISTVÁN 1994), kiegészítve korábbi, folyóiratokban közölt publikációkkal. A kötetet a gazdag képanyaga tette teljessé. A zsebkönyvecske szerkesztői abban reménykedtek, hogy a munka ösztönzőleg hat majd az újabb kutatások elindítására. Ez nem következett be, a bajmoki magyarok öltözködéséről szóló értekezésen (RAJ ROZÁLIA-NAGY ISTVÁN 1999: 525–554.) kívül újabb írások nem készültek, még azokon a településeinken sem, ahol a kivetkőzés csak a hatvanas-hetvenes években következett be. A nyugat-bácskai szórványok, Doroszló, Gombos, Bácskertes lakói – nosztalgiaiából vagy identitásuk megőrzése végett – még napjainkban is őrzik a régi viselet egyes darabjait, és újabbakat is varrnak. Jeles eseményeken, ahol a területi hovatartozásukat kell megmutatni, felveszik a szép ruhákat: a doroszlói búcsúban a Mária-lányok, az úrnap körmenetben, néha a lakodalmi menetben és természetesen a különféle hazai és nemzetközi népművészeti szemléken. Silling István, illetve Kálózi Aranka (SILLING 1994, 159–165.; 166–177.) szemantikai tanulmánya Bácskertes, illetve Gombos viseletéről kedvet adhatna egy látványos, szép monográfia megírásához.

A vajdasági falusi lakosság öltözködése

A többi vajdasági magyar település esetében nehezebb lenne egy-egy viseletről monográfiát írni, nem lenne azonban reménytelen vállalkozás, mivel a bácskai, a bántasi és a szerémségi magyar falusi és tanyasi lakosság a huszadik század

közepéig „*parasztosan*” öltözködött – az egyik szabadkai adatközlőm kifejezését vettem kölcsön ennek a viselettípusnak a meghatározására. Ezt a fajtaruházkodást csak az etnográfusok sorolják a népi öltözködés, azaz a viseletek közé. Ennek a paraszti öltözetnek az volt a lényege, hogy az asszonyok hosszú bősoknyát viseltek köténnyel. A kötény anyaga megegyezett a szoknyáéval: az utóbbi szabása és a hosszúsága településenként változott. A szoknyák alá néhány alsószoknyát húztak, a XIX. század és a XX. század elején többet, a két világháború közötti időszakban egyre kevesebbet, a kivetkőzés előtt pedig legfőképpen egyet. Az alsószoknyák száma összefüggésben

volt a divattal és az asszonyok életkorával. A felsőruha rékliből, ingből, pruszlikból állt, télen testhezálló blúzt viseltek. Ezt egészítették ki a selyemből, illetve gyapjúból – mifelénk perzsának is nevezték – készült vállkendővel. A falusi, mezővárosi lakosság ruháját is többnyire gyári kelmékből varrták, bonyolult volt a szabásuk, leginkább falusi mesterek: varrónők, illetve szabók munkáját dicsérték. A falusi asszonyok többsége az ötvenes évekig *egyberuhát* – ugyancsak az egyik szabadkai adatközlőm kifejezése – nem hordtak.

A birkabőr subákat, bundákat, ködmönöket, bececseket, kucsmákat lényegesen tovább viselték. A XX. század végéig volt

Bácskai menyecske az édesanyjával a XX. század elején a Borovszky-féle monográfiában

munkájuk a szücsöknek. Végérvényesen a műszörmék szorították vissza ezt az egészséges és jó téli ruhafélélet. Az idősebb falusi gazdák esetében még napjaikban is státuszszimbólum a perzsabőr kucsma: ezt nálunk leginkább sipkának nevezték.

A papucs és a kalap

A lábbelik készítése – csizmák, bocskorok, papucsok – az arra szakosodott kispárosok munkája volt. A múlt század hetvenes éveiben csizmadiával ugyan nem: papucssal, bocskorossal azonban még módomban állt találkozni. A szegedi papucs (BÁLINT 1955) szabadkai változata (RAFFAI 1994: 86.) regionális szellemi kulturális örökség: mivel papucsba jártak Szegedtől Bajáig, Újvidéktől Zomborig a lányok, az asszonyok és természetesen a meglett férfiak is. Mindenkinek volt papucs. A helyi mesterek tudták az asszonyokról, mit viseltek szívesen: másfajta díszítésű és sarka volt a magyar, a bunyevác, a szlovák, a német és a szerb lábbelinek. A papucsok sokféle változata létezett: Színesen hímezett piros, aranyhímzéses búzakalászos. Ha bordó, kék, fekete vagy rózsaszínű síkbársonyból készült, akkor aranyhímzés került rá. Ha bőr volt a papucs feje: fekete vagy piros, akkor azt fehér pöttyökkel díszítették – és még tovább sorolhatnám. Papucsot kapott a lány, ha eljegyezték, és papucsot kapott képletesen az a legény is, akit kikosaraztak. Papucs járt a gúgyúnek, aki összekomendálta, összehozta a fiatalokat és idősebbeket, ha feladatát sikeresen teljesítette. A nagyobbacska leányka piros színűbe járt, az öregasszony feketébe. Annak, hogy milyen színű lábbeli volt a bunyevác menyecske lábán, jelzésértéke volt. Azt viszont a megboldogult Báthori Katalintól, néptáncmozgalmunk meghatározó alakjától hallottam, hogy a papucsban ugyan nehéz táncolni, de a lányok mozgásának kecsessége leginkább abban jut kifejezésre. A dél-alföldi papucs (melyet annyi nemzet a magáénak érzett ezen a vidéken) sokféle változata talán egyszer fölkerül az UNESCO kulturális örökségének listájára.

Ott van a helye ezen a bizonyos listán a férfiak, legények kalapjának is. Azokkal a kis apróságokkal együtt, melyet valamikor a nyolcvanas években hallottam az Apatini utcában működő zombori kalapostól. A mesterral arról beszélgettünk, hogy a régi időkben pontosan tudta, milyen szalag illik a soknemzetiségű város vonzáskörébe tartozó legények kalapjára: mit szerettek a szlovákok, a bunyevácok, a magyarok. A szalag vastagsága elárulta

viselőjének nemzetiségét – és azt is, hogy történetesen melyik faluból származott: Doroszlóról, Gombosról vagy éppenséggel Bácskertesről érkezett-e az udvarló.

Az öltözködés szemantikája

Silling István és Kálózi Aranka szemantikai tanulmányát a nyolcvanas évek elején írta Voigt Vilmos javaslatára, ő hívta fel a figyelmüket a szlovák néprajzkutatónak a ma már klasszikusnak számító (BOGATIRJOV 1973) tanulmányára. A hetvenes évek termékenyítően hatott a magyar néprajztudományra: a sokféle apró jelek, apró gesztusok etnikai jelrendszerként is modellezhetők. Silling István a *Magyar néprajzi lexikon* nyomán fogalmazta meg, hogy a kulturálisan összetartozó közösségnek sajátos jelrendszere van, melyek nem minden esetben maguktól érthetők, azokat sokszor csak a szűkebb közösség tudja értelmezni: azok, akik pontosan ismerik a kis közösség szokásmodelljét. (SILLIG 1994: 166.) Az öltözködésnek sajátos jelrendszere van. Egy részét a tágabb közösség is ismerte, az apró jeleket viszont csak az adott közösség tudta értelmezni. A zombori piacon a helyiek már a ruha alapján tudták, kik a magyarok, honnan hozták portékájukat. Nem okozott az sem gondot, hogy megkülönböztessék a kerényi vagy csonoplyai németeket a militicsi bunyevácoktól. Az apró pici jeleket viszont már csak a helyiek tudták: mit jelképez a „bukor” a bácskertes lányok haján, mi a smizlinek a funkciója Dorszolon, milyen színű papucsot illet felvenni a jeles napokon.

Sok-sok apró jelre hívja fel a figyelmet ez a két korai tanulmány: Silling István a kupuszinai, Kálózi Aranka pedig a gombosi női viselet szemantikai összefüggéseit vizsgálta. Abban az időben Kupuszinán éppen javában tartott a kivetkőzés, Gomboson viszont már csak az idősebb nemzedék ragaszkodott a hagyományos ruháihoz. Az öltözködés effajta tanulmányozásának még az ezredvégen is volt értelme egy viszonylag kis településen, Ludason, ahol már végérvényesen megtörtént a kivetkőzés. Mindenre ügyeltek öltözködés közben, a divatnak volt a legkisebb szerepe. (RAFFAI 1994: 89–95.)

Nyugat-bácskaiak a Bokrétán

A gombosi, a doroszlói és a kupuszinai női viselet abba a csoportba sorolható, amely viszonylag sok rövid szoknyából, ingvállból és többretegű fejfödőből (főkötőből és fityulából) állt. A szoknya a két világború közötti időszakban fél lábszárig ért. A szoknya elé Gomboson és Doroszlón más színű és mintájú kötényt kötöttek. Kupuszinán

Decsy Etelka 1909-ben

az asszonyok kizárólag a fekete selyem, gépi hímzéses: tulipános, rozettás, illetve sötét-kék festőkötőt kedvelték. A női fejfödő az, amely legtovább megmaradt a női viseletből. A XX. század elején Szabadkán még a polgárasszonyok fityulát viseltek. Kosztolányi Dezső és Csáth Géza nagyanyja, Brenner Aranka egy családi fényképen ilyen fejfödővel látható, Csáth Géza bajai származású anyai nagyanyja a Decsy famíliával fityulában ül a testvérei között. Legalább annyira fontos volt az asszonyoknak ez a fejfödő, mint a férfiaknak a kalap, hiszen a nők életük egyik legünnepélyesebb pillanatában kapták, szép rituálissal összekötve, érthető, hogy ez az, amit a hagyományos öltözködésből a legtovább megőriztek.

A Gyöngyösbokrétán a nyugat-bácskai lányok mindig nagy sikert aratnak. A ruhájuk, melyben táncolnak, énekelnek, a bokrétásruha, mert amióta elindult ez a mozgalom, kitalálták a hozzá illő ruhát is. A vasárnap délutáni ünnepi ruhát díszítették fel a szokásosnál jobban: sujtásokkal, pillangókkal. Ilyenbe jártak táncolni a lányok a harmincas években: kasmírszoknyában, bársonypruszlikban, szép hajkoszorúval, a szoknya elé Gomboson rózsákkal hímzett fehér kötényt kötöttek. Doroszlón viszont a színes selyemkötényi illett ehhez a ruhához.

Ennél lényegesen gazdagabb volt a leányok ruhatára, mert a szoknyákat, miciket (női blúz) cicből, lyoni selyemből, bársonyból varrták, és gazdagon díszítették sujtásokkal, pillangókkal. Az ünnepi ruhák közé tartozott a templomba járó ruha, melynek színe az év ün-

nepeihez igazodott. Nagybőjtben zöld, illetve kék ruhát illet felvenni. Ha a lány a Mária-társulat tagja volta, akkor a hordozó Szűzanya-szobrot negyedmagával fehér slingelt ruhában tartotta a vállán. Csak nekik illet fehér menyasszonyi ruhába öltözni. Sok ruhája volt tehát a nyugat-bácskai lányoknak, szegényeknek, tehetősebbeknek egyaránt. Nemcsak a Bokrétára volt alkalomhoz illő ruhájuk, hanem a szüreti mulatságra is: melyet erősebb szüretbálnak emlegetnek. Erre az alkalomra a Mária-leány-ruhát alakították át, piros pántlikákkal díszítették fel, mert a nyugat-bácskai csöszlányok a helyi viselethez alkalmazkodtak.

A magyar ruha

Azt nem tudom pontosan, hogy a szüreti bálók nálunk mikor váltak közkedvelté. A Tolnai Világlapot lapozgatva figyeltem fel arra, hogy a század első évtizedében, pontosabban 1909-ben már sok-sok csoportkép volt a lapban, melyek egy-egy szüreti bál részvevőit örökítették meg. Az őszi falusi bálók, feltételezésem szerint összefüggésbe hozhatók az aratóünnepséggel, mely megrendezését 1901-ben javasolta a földművelésügyi miniszté-

rium. A helyi sajtóból tudható, hogy az első világháború előtt Csantavéren és Becsén tartottak aratóünnepséget. A szüreti bálokról nem találtam ilyen beszámolót. Érdeemes lenne átnézni a nevezetes képes újságot, esetleg ráakadhatnánk olyan csoportképre, amelyet a mi vidékünkéről küldtek be a szerkesztőségnek.

Ezek az őszi mulatságok a két világháború közötti időszakban – feltételezem, hogy párhuzamosan a bokrétás mozgalommal – lettek népszerűek. A harmincas évek közepére némileg felengedett Magyarország és Jugoszlávia között a feszült viszony, ekkor engedélyezték a bácskai, a bánáti és a szerémségi magyaroknak, hogy megrendezzék a szüreti mulatságukat. Itt kifejezhetők a magyarságukat, így csakhamar népszerűek lettek ezek a rendezvények, még azokon a településeken is, ahol nem foglalkoztak szőlészettel. A szüreti bálók azután napjainkig meghatározták a vajdasági magyarok elképzelését a magyar népviseletről: „a magyar ruháról”. A párta, a fehér szoknya és a blúz piros mellénnyel a csöszlányok jelmeze volt. A csöszöknek a fehér, bő ujjú ing mellé fekete térdnadragot, csizmát kellett viselniük, és természetesen kalapot is, hosszú színes szalagokkal, árvalányhajjal. A híres legények maguk közül

választották ki a csöszöket, akik a babájukat választották csöszlánynak. A bál után gyakran fényképezkedtek, a vándor fotósok is ott voltak már ezeken a mulatságokon. A legénynek és a lánynak az volt az első közös fényképe. A magyar ruha a népszínművek világát idézi – a díszmagyar női viselet leegyszerűsített változatát. Mi ezt a ruhát tartjuk magyar ruhának, ezt szeretik felvenni nálunk a nagy ünnepre, mikor az a fontos, hogy már a megjelenésükkel is bizonyítsák magyarságukat.

A Gyöngyöstre viszont nem illik felhúzni, mert a szakbizottság meglátása szerint a táncosok ruhájának a tánchoz, a népdalcsokorhoz kell igazodnia, ahhoz a tájegységhez, amelyiknek a táncát járják: somogyi, kalocsai, mezőségi, kalotaszegi, dél-alföldi stb. A Bokrétán lassan elfogytak a magyar ruhák. Hosszú évek után, két évvel ezelőtt Csonoplyán ismét megnéztem a szemlét. Akkor figyeltem fel arra, hogy ott, ahol a közelmúltban hozták létre újra a művelődési egyesületeket, ismét előkerültek a magyar ruhák, mert a tagok ebben érzik magukat leginkább magyarnak. Ezekre a ruhákra emlékeztek a művelődési egyesület vezetői az ötvenes-hatvanas évekből.

A kilencvenes években Völgyesen Pósa Magdolna szervezte a művelődési életet. Igazi népművész volt, többször meglátogattam a művelődési házban. Egy alkalommal váratlanul toppantam be hozzá, éppen a táncosok ruháját vasalhatta, köztük a magyar ruhákat is. Hogy megnyugtasson, közölte velem, a Bokrétára nem ebbe mennek, viszont a völgyesi aratóünnepre, ahova meginvitált, fölveszik, mert meggyőződéssel vallotta, oda az a ruha illet, mint ahogy az idejütemerini szép ünnepen, az Illés-napi sokadalomban is ott voltak a felvonulók között a magyar ruhás lányok és legények. ○

Magyarkanizsai lányok a negyvenes években

Irodalom

- BÁLINT Sándor 1955: *A szegedi papucs*. Szeged
 BESZÉDES Valéria 1995: Bukor van a leány fején; A doroszlói asszonyok viseletéről; A szüret vége. In: *Örökség*. Kis magyar bácskai néprajz. 77–79., 79–81., 57–60.
 BOGATIRJOV, Pjotr Grigorjevics, 1973: A népviselet funkciói Morva Szlovákiában. (fordította Grábicz István) *Helikon* 2–3., 342–345.
 KÁLÓZI Aranka 1994. A gombosi női viselet szemantikai leírása. In: *Bácskai magyar népviseletek*. 149–159.
 RAFFAI Judit 1994: A felnőttek viselete ludason a XX. században. In: *Bácskai magyar népviseletek*. 61–99., Újvidék
 RAJ Rozália–NAGY István 1999: A bajmoki magyar viseletről. *Néprajzi Látóhatár*, 524–554.
 SILLING István 1994: A kupuszinaí női népviselet változásának szemantikai vizsgálata. In: *Bácskai magyar népviseletek*. 160–166.
 SILLING István (szerk) 1994: *Bácskai magyar népviseletek*. Újvidék

A fonott csipke felfedezése

Sebők Valéria, Szabadka

Katona Edit 2000-ben egy előadás keretében a budapesti Néprajzi Múzeum textilgyűjteménye néhány darabjának a díszítését elemezte. Megemlítette, hogy régen, 150-200 évvel ezelőtt még nagyon szép fonottcsipke főkötőket készítettek, sajnos ezzel azonban ma már nem foglalkozik senki, pedig egyszerű volt megfenni a csipkét, az asszonyok eszköz nélkül, az ujjaik közt forgatták a fonalat.

Katona Edit ezzel a mondatával bogarat ültetett a fülembe, képletesen fogalmazva ez „szerelem volt első hallásra”. A kíváncsiság nem hagyott nyugodni, olyan embereket kerestem, akik tudnak valamit erről a csipkefajtáról. Nem volt egyszerű a kezdet, körülírni sem tudtam, mi után kutatok, amíg ki nem derült, hogy ezt az ókori fonásmódot *sprang* technikának nevezik a szakirodalomban. Sikerült megszerezni egy kétoldalas, német nyelvű leírást, majd Beszprémy Katalin jóvoltából egy 5-6 oldalas szöveg került a kezembe, Palotay Gertrud és Ferenc Kornélia tanulmánya, melyben a fonott csipkével foglalkoztak. (PALOTAY-FERENCZ 1933) Ebből kiderült, hogy a csipkekészítésnek ez a hagyománya Szlavóniában élt a legtovább, és az is, hogy 1910-ben Garay Ákos 11 főkötőt gyűjtött össze ott, amelyeket a budapesti Néprajzi Múzeumban őriznek. Úgy gondoltam, Szlavóniában kell kapcsolatokat keresnem, hogy bővebb információhoz juthassak. Időbe telt, mire találtam egy olyan személyt, aki segített ennek a titokzatos technikának a felkutatásában. Naivan azt hittem, erről a csipkefajtáról is több tucat könyvet fogok találni. Reménykedve utaztam Harasztiba, ott vendéglátónk boldogan újságolta, hogy van két olyan főkötője, amelyet én keresek. Kíváncsiságom egyre fokozódott, amikor elémet tettem két fehér, apró lyukú tüllkendőt, ame-

lyek lyukhímmzéssel voltak kivarrva, és a szélük cakkos hurokkötéssel elszegve. Meglepetten bámultam a gyönyörűséget, mert először láttam tüll lyukhímmzéssel kivarrva. A leheletvékony, átlátszó kendő alatt szépet mutatott a csipke főkötő. Sajnos, én nem ezt a típust kerestem, a régebbi fonott csipkéből volt (kendő alatt viselték az asszonyok), olyat láttam a Budapesti Néprajzi Múzeumban, Harasztiban pedig a fityulákat őrizték.

Vendéglátónk meglepetésemet látva eldöntötte, utána néz, valóban volt-e ilyen főkötő a vidékükön. Elmentünk Kórógyra, és felkerestük a legidősebb asszonyokat, ők elmondták, hallottak a főkötőről, de érdembeli információt a készítés módjáról tőlük sem tudtunk meg. A fonott csipke hazájába sem lettem okosabb, mivel sem adatközlőt, sem vonatkozó irodalmat nem találtunk, csalódotan utaztunk haza a férjemmel. Útközben próbált vigasztalni, az ő ötlete volt, hogy mi lenne, ha egy ráám láthatnék, amelyen fontak, hátha okosabb lennék. Egy újabb reménysugár kezdett el bennem pislákolni, úgy, ahogy régen a petróleumlámpa pislákol, ha nagyon lecsavarták.

A következő utam Budapestre, a Néprajzi Múzeumba vezetett. Ahhoz, hogy bejuthassak a raktárba, kutatási engedélyt kellett kérnem, ezt sikerült is megszerezni Beszprémy Józsefné – Babi néni segítségével. Az engedéllyel a kezemből biztos voltam abban, hogy a ráma láttán közelebb kerülök a fonott csipke titkának a megfejtéséhez. Azt hittem, hogy majd valaki a ráámhoz vezet, de gyorsan kiderült, az ott dolgozóknak fogalmuk sem volt, hogy mit szeretnék megtalálni, azt mondták, menjek be, és keressem meg egyedül. Bolyongtam a régi fatárgyak között (kis „utcák” teszik lehetővé a szemlélődést), izgatottan járkáltam, és vártam a felfedezés pillanatát, egy-egy „utcát”

többször is átvizsgáltam, végül azonban innen is végtelen nagy csalódással távoztam. Utólag elmondhatom, hogy két év elteltével jöttem rá, hogy láttam a ráám, de nem ismertem fel, ott állt porosan, a maga végtelen egyszerűségében a teknők és a fagereblyék között. A kitartás és a végtelen kíváncsiság tovább munkálkodott bennem, ekkor már volt egy alig látható, homályos fénymásolatom egy csipkefonó asszonyról.

Ez a fénykép adta az ötletet ahhoz, hogy lefektessek egy széket az asztalon, és a lábán felvessem a szálakat. Valahogy el kellett kezdeni, nem reménykedtem már abban, hogy valaki megmutatja a fonás technikáját, és abban sem, hogy leírták azt. 150-200 évvel ezelőtt a fonottcsipkekészítés fortélyát egymástól tanulták meg az asszonyok, nem szöveges leírásokból.

A felvetett szék alá a fénymásolt fotó alapján elkezdtem a szálakat rakosgatni, előre-hátra toszogatni, ami által különféle „összevisszaságok” keletkeztek. Hetekig próbálkoztam, volt olyan is, hogy a széket a padlón fektettem le, így azonban még siralmasabb egyveleg keletkeztek. Nem tudtam rájönni, hogy az asszonyok hogyan párosították a szálakat. Lefekvés előtt számtalanszor ültem az ágy szélén, és becsukott szemmel megpróbáltam elképzelni a régmúlt időket, szétnézni gondolatban a csipkekészítők között, egy olyan eszközt keresem, amely a segítségemre lehet. Sokat merengtem, az égiekhez is imádkoztam, kértem az ő segítségüket is.

Újabbnál újabb próbálkozások következtek, de sehogy sem sikerült megfenni az első csipkét.

Néha már magam előtt is nevetségessé váltam, nem értettem, miért akarom ezt annyira, miért vágyom ennyire a csipke megismerésére. Sokat kísérleteztem – egy szűnyoghálókeretet is felhasználtam a láncfonalak felvetésére –, ujjaim a szálak között nagyon sok időt töltöttek el, és némi haladást vettem észre a munkában. Kezdett derengeni valami: az első és hátsó felvetett szálak végeredményben a vetülék nélküli fonásának az alapjai.

Folytonos gyakorlással világossá vált a sűrűkötés technikájának a fortélyai. Nagy lépés volt ez számomra: a felvetett szembenálló fonal sorpárokat egysíkúvá kellett változtatni.

Ebből aztán kialakult a sűrűkötés, ez végeredményben a fonott csipke alapja.

Fáradtságot nem sajnálva, éjszakába nyúló fonás következett. A legnagyobb igyekezetem ellenére is számtalanszor hibák sorozatát követtem el. Utólag elmondhatom, hogy ezekből a hibákból jöttem rá a megfejtésre, ezekből alakultak ki az egyes motívumok. Maga a csipke vált szigorú tanítómmá: lassan csepegtette a tudást, lépésről lépésre jöttem rá a fonás technikájára.

A kezdeti siker arra sarkallt, hogy tovább kutassam a szakirodalmat, sokféle érdeklődtem, ekkor ajánlotta valaki a figyelmembe a Magyar Néprajzi Társaság folyóiratának, az *Etnographiának* az egyik számát. Gáborján Alice a szlavóniai magyar falvak női viseletéről írt tanulmánya némileg pontosította eddigi tudásomat. A főkötőről a következő olvasható: „[A]z asszonyok régi hajviselete a fordított T alakú választékkal, valamint a fölötte hordott és fonással készített főkötő. Még 1968-ban ilyenben járt egy 73 éves öregasszony.” (GABORJÁN 1969: 189.)

Magáról a fonás technikájáról semmi új információhoz nem jutottam, csak a gyakorlás és kísérletezés által bukkant elő egy-egy szép minta, aminek nagyon megörültem. Örömem nem sokáig tartott, mert a következő alkalommal már nem tudtam megfogni ugyanazt a mintát, lehetetlen ugyanis visszakövetkeztetni, emlékezni arra, hogyan fontam meg 320 szálát több soron át, vetülék nélkül. Ekkor jöttem rá, hogy föl kellett volna jegyeznem a fonás menetét. Egyetlen megoldás jöhetett számításba, az, hogy leírom valahogy a szálak soronkénti helyzetét, zenei nyelven mondva, kottát készítek. Világossá vált számomra, hogy ez nélkül nem tudok továbbhaladni. Gyűltek a papírlapok, amelyeken az elképzeléseim szerinti különféle, bonyolultabbnál bonyolultabb leírások-kották keletkeztek. Ellenőrzésképpen ezek alapján próbáltam fonni, és így lassan rájöttem a fonás logikájára. Igaz, sokat kínlódtam, végül azonban eljutottam odáig, hogy számsorokkal ki tudtam fejezni a fonás technikáját: az egyes minták elemeit.

Ismét elmentem a budapesti Néprajzi Múzeumba, hogy alaposabban megnézzem a csipkefőkötőket. Újabb kutatási engedélyt kellett kérnem, melyet ezúttal

könnyebben megkaptam. A próbadarabjaimat, melyek oly keservesen készültek el, megmutattam Katona Editnek, rájuk csodálkozott, és arra biztatott, bátorított, hogy folytassam a munkát. A munkadarabjaim láttán megengedték, hogy alaposabban szemügyre vegyem azt a tizenegy főkötőt, melyet még Garay Ákos vitt a múzeumba. A leltári kartonokból pedig tájékozódhattam a gyűjtés helyéről és idejéről (Kórógy, Haraszi, Szentlászló és Rétfalu, 1910).

Az általam font csipkeelemeket az eredeti darabokon is fel lehetett ismerni, csak más elrendezésbe, sorrendben. Az is kiderült, hogy régen az alapanyag len és kislejtős pamut volt. Palotay Gertrud feljegyzése szerint, az egyes mintáknak neve is volt, ebből arra következtettem, hogy ez a típusú főkötő sokáig volt használatban, és Szlavóniában sokan viseltek ilyet. A fonáson kívül más kérdések is felmerültek bennem, a többi között az, milyen is lehetett a kislejtős pamut. Az idős asszonyokra gondoltam, tőlük vártam a megfelelő magyarázatot, de itt is melléfogtam: a ma élő 80-90 éves nénik nem tudhatják, hogy 150-200 évvel ezelőtt mit neveztek kislejtős pamutnak.

Levelt írtam Mezőberénybe Debreczeni Jánosnak, akinek a szakterülete a textiltervezés, -gyártás és -forgalmazás. Az ő válaszából idézek: „Miből következhet a kislejtős elnevezés? Feltételezésem szerint abból, hogy az addig főleg kenderfonáshoz szokott asszonyok hozzáfogtak a gyapot, illetve most már pamutszálak fonásához, ez merőben szokatlan lehetett: a hosszú 50–90 cm kenderrostok után a pamutszálak 10–60 mm feldolgozása.

A gyapotszedés a legutóbbi időkhöz kézimunka volt. A felnyitott tokokból a magvas gyapotot kitépik, és zsákokba gyűjtik. Ezt követően a magvas gyapotot meg kell tisztítani a szennyeződéstől, majd a szálakat le kell választani a magokról, mégpedig úgy, hogy a szálak a legkevésbé sérüljenek, végül a magtalanított szálakat, amelyeket most már pamutszálaknak neveznek (ennek lehet a népies neve a »pamuk«). 100 kg magvas gyapotból 32 kg pamutszál, 1 kg pihe és 66 kg mag nyerhető.

A pamutszál hosszúsága – a szilárdság mellett – a legfontosabb jellemző

adat, amely a minősítés egyik alapja. Mivel a pamutszálak viszonylag rövidek (10–60 mm), nagy jelentősége van minden milliméter hosszkülönbségnek, a szálhosszúságnak hatása van a fonástechnológiára, ettől függ ugyanis a nyújtóhengerek beállítása, valamint a sodrat megválasztása. A leggyakrabban előforduló szálak (modális hossz) meghatározása fontos a fonási eljárás meghatározásakor. Minél vékonyabb és minél hosszabb a szál, annál értékesebb, így az ebből készült fonal is értékesebb.

Az így nyert pamutszálakat fonási művelet alá vetik, kezdetben ez mindenképpen kézzel történt rokkával vagy fonókerékkel. A kártolt fonal, amelyről ön említést tesz, hogy boltban lehetett kapni, ez az információ arra utal, hogy ez a fonógép feltalálása után fonógéppel készült és kártolt volt. A fonal gyártásakor az első művelet a nyújtás, ha további műveleten nem megy keresztül, akkor nyújtott fonalról beszélünk, a következő művelet a kártolás, ez azt jelenti, hogy közepes elemi szál hosszúságú pamutot tartalmaz, és a nyújtás után kártolták. (Apró tűs hengerek között vezetik át a feltépett pamutot.)

A harmadik és egyben a legjobb minőségű a fésült fonal, a fésülés során a leghosszabb elemi szálakat tartalmazza. (A kártoló hengereknél finomabb tűs hengerek fésülik ki a kis elemi szálakat.) Az így készült fonal egyágú, ilyet vásárolhatott az adatközlő, és ezt sodorták meg cérnává, az adatközlő is erre utalhatott, a sprang technika ugyanis nagyon igénybe veszi a fonalat, tehát jól meg kellett sodorni a rokkával. Ez úgy történt, hogy legalább két csévét vagy gombolyagot (nem tudom, milyen kiszerezést árusítottak), de lehetett több is, összeeresztettek rokkával úgy, hogy közben megsodorták egyenletesen, feltehetően ügyelve a sodrás irányára, tekintettel arra, hogy a sprangkészítés közben fennáll annak a veszélye, hogy a cérna kisodródik, ügyelni kellett a túlsodrásra is, ez esetben ugyanis a készített dolog a túlsodrás miatt összeugrik.”

A másik gondot az okozta, hogy értelmezem a csipkeminták elnevezését, mint például: két akasztalatoskás meg egy sorgugós, fiokoska kötés, öreg sorgugós. A nevek értelmezéséből ugyan-

is rájöhettünk az egyes minták fonásárára is. Az előző hibáimból tanulva egy néprajzoshoz fordultam, és ő Penavin Olga *Szlavóniai (kórógyi) szótár* c. könyvében (PENAVIN 2000) megtalálta az egyes nyelvjárási kifejezések jelentését, pl. az akasztalatkát ma x-nek nevezzük, az öreg sorgugóst köznyelven nagy lyukú sornak mondanánk.

Időközben családuknak kedves ismerőse, Knézi György Nemesmiliticsen kérésre és elképzelésem szerint elkészített egy fonókeretet, vagyis „fűkötűfát”. Ettől kezdve már gördülékenyebben haladt a fonás. A rögzös utat magam után hagyva, az alapanyag, a fonal kiválasztása, sok esetben a felkutatása okoz manapság gondot. Igyekszem a kishűtőshöz leginkább hasonló fonalat is megtalálni.

Az eredeti főkötőkön a sűrűkötést csikozással is díszítették, amit úgy kell elképzelni, hogy a felvetett fonalak 5-6 soronként a fény és az árnyék hatására más-más színárnyalatokban alkotják a csikot. Sok fejtörés után erre a rejtélyre is fény derült. Az egyes minták folyamatos egymásba fonódása által a számsorok cserélésével alakultak ki a lyukacsok, négyzetek és egyéb mértani alakzatok. Egy alkalommal Palicsra bicikliztem, a nagy hőség miatt úgy éreztem, légszomjamban van, alig vártam, hogy hűvösbe érjek, nem tudtam, hogy a csipketársam is velem utazik, az agyamban érdekes számkombináció zakatolt, de a hőség miatt akkor nem gondoltam a csipkére. Pár nap múlva újból eszembe jutott a számkombináció, egy képkeretre felvettem a szálakat, és a nap által belém égetett számsorból egy gyönyörű csipkeminta ébredt fel 150-200 éves álmából. A fonott csipkék egyre szebbek, tökéletesebbek lettek, eldöntöttem, hogy megmutatom őket a közönségnek is, a szakemberek véleményére is kíváncsi voltam, ezért a legszebb darabjaimat zsúriztettem a budapesti Hagyományok Háza által létrehozott szakbizottsággal. Bemutattam a munkáimat a halasi csipkefesztiválon, Békéscsabán az országos textilkiallításon. 2012 októberében Palicson megtartottuk az első nemzetközi fonottcsipke-konferenciát és kiállítást. 2013. május 8-án a Szabadkai Városi Múzeum rendezésében *Csupa fehér – Sebők Valéria népi iparművész hímzései és fonott csipkéi* címmel

A kórógyi főkötő szabadkai változatban (Giricz Károly felvétele)

szülővárosomban megrendezhettem első önálló kiállításomat, ahol a fonott csipkék kívül a fehérhímzés sokféle szépségét is megmutathattam.

Az idei augusztus 20-ai Szent István-napi ünnepség alkalmából megrendezett kiállítás, melyet Budapesten a Magyar Nemzeti Galériában tartottak majd meg, fonott csipkéimet is láthatta a közönség.

A 13 évig tartó kutatómunkával és annak eredményével egyúttal egy régi adósságomnak is eleget tettem. A testvérháborús időkben Szegeden éltem három évig a két fiammal. A horvátországi borzalmakat látva szerettem volna magamhoz ölelni Kórógy, Szentlászló és a többi magyar falvak lakóit, megvizsgálni őket, mint az anya a síró gyermekét. Most, úgy érzem, segíteni akarásom meghallgatásra talált, és az égiek vezéreltek, hogy ajándékozási szándékom valóra válthassam, ezért kellett a fonott csipkét felfedeznem. A fonott csipke rejtélyét nem sikerült maradéktalanul megfejteni, a budapesti Néprajzi Múzeumban található főkötőmintákból eddig hármat sikerült megfogni. Hátravan még 8 minta. Fonás közben a kezem nyomán viszont újabb minták kerekedtek ki, eddig tizenhat. Ebből viszont arra következtetek, hogy a mértani alakzatok számtalan variációját

adja ez a technika, csak éppen türelem és találékonyság kell a pamutszálak ide-oda, fel-le való tologatásához. A tizenhárom évi küszködés eredményét nemcsak a zsűri által elismert darabokon szeretném megőrizni, hanem másokat is szeretnék megtanítani a szlavóniai szórványmagyarok mára már feledésbe merült csipkéjének rejtélyére, így köszönve meg a szorgos kezű anyikáknak és nanóknak, hogy életem nehez pillanatain átsegítettek. Kicsikét abban is reménykedem, hogy ezáltal a szlavóniai, szerémségi, vajdasági és az anyaországi csipkések hírnevét öregbítem, másokat pedig arra sarkalok, hogy ezt az évezredek technikát modern körülmények között a népi iparművészet ismét a birtokába vegye, alkalmazza. ○

Irodalom

GÁBORJÁN Alice 1969: *A szlavóniai magyar falvak női viselete összetételének és alakulásának néhány jellegzetessége.* Ethnographia, 2. Akadémiai Kiadó, Budapest, 175–195.

GARAY Ákos 1911: *Szlavóniai régi magyar faluk.* Néprajzi Értesítő, Budapest, 221–241.

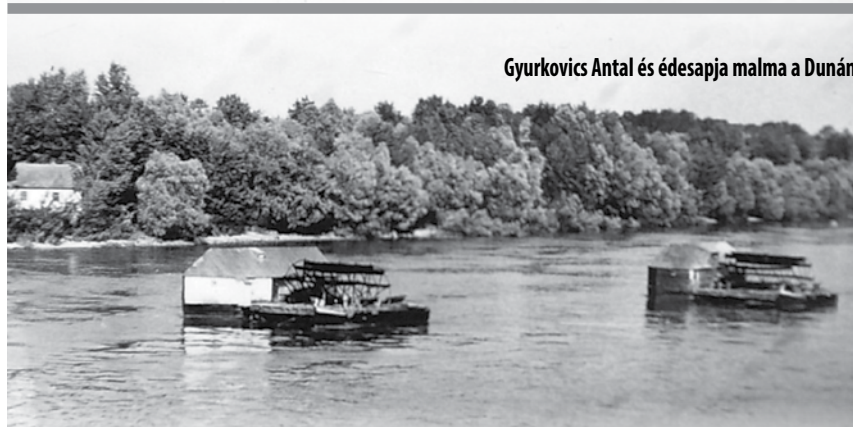
PALOTAY Gertrud – FERENCZ Kornélia 1933: *Magyar adatok a fonással készült csipkefőhöz.* Néprajzi Értesítő, Budapest, 80–86.

PENAVIN Olga 2000: *Szlavóniai (kórógyi) szótár.* Nap Kiadó, Budapest

Egy gombosi vízimalnár emlékei

Fábián Borbála, Baja

Gyurkovics Antal és édesapja malma a Dunán

A Bácskában a Duna mellett valamikor minden településnek volt vízimalma. A legutolsó bácskai vízimalom Gomboson működött 1967-ig. Bár ezt a malmot műemlékké szeretnék volna nyilvánítani, és védett helyre vontatták, mégis elpusztult az 1980-as években. Mára már csak az emléke él. Hasonlóan a bajai hajómalomokhoz, melyek a 20. század közepén tűntek el a Dunáról. Az utolsó magyarországi hajómalom az 1956-os jeges ár áldozata lett Uszódon. Baját és Gombost összeköti a vízimalnár-ek emléke és a Bajai Hajómalom Egyesület kezdeményezte Magyarország–Szerbia IPA Határon Átnyúló Együttműködési Program, melynek keretében egy miniskanzen valósult meg Gomboson.¹ Az itt elhelyezett hajómalommakett nem pótolhatja az elpusztult eredetit, segít azonban elképzelni, hogy milyenek voltak a régi hajómalomok. A Baján rendezett hajómalom-konferenciákon a gombosi-ak küldöttsége is részt vett tavaly ősszel, így találkozhattam az egyik utolsó gombosi vízimalnárral, Gyurkovics Antallal, ő a vízimalnár-ek életéről mesélt nekem a Duna partján a bajai híd közelében, a Türr-kilátónál.

„Így csöppentem bele a vízimalomszakmába...”

Gyurkovics Antal Doroszlón született, édesapjával földműveléssel foglalkoztak. Édesapja 1953-ban úgy döntött, hogy az egyik gombosi hajómalom egy részét

megveszi. Antal így emlékezett vissza erre:

– Mink azt megvettük édesapámmal azt az egyötöd részt. Ez volt 1953. március elsején, tavasszal. Akkor lehozták a malmot, egy héttel korábban a téli állásból már kihozták a híd alá, és a hídtól 100-150 méterre a vízügyi hatóság engedélyezte, hogy lehorgonyozzunk. Semmit nem tudtam, addig nem ültem csónakban, azt sem tudtam, mi ez. Akkor odamegyek, nagyon jó pénz volt ez, abba az időbe. Parasztok hozták örletni, mink azt örlettük. Na így csöppentem bele 53 tavaszán ebbe a vízimalomszakmába. Ott dolgoztam 14 évet, úgyhogy fejlődtünk, második évben vettünk egy fél malmot, második évben(!) – mert

édesapámnak volt perspektívája: ott voltam én. 1954 már egy egész malmot vettünk lenn Bánostoron (Begecs). Az a malom valahogy megmaradt ott lenn, behúzták egy Öreg-Dunába – átvészelt a háborút. Előtte egy-két évet dolgoztam, de el akarták adni. Ezzel dolgoztam én egészen 1964 tavaszáig, mert 1964-ben már kitiltottak bennünket, mert akkor már olyan erős volt a dunai hajózás, mentek a nagy orosz hajók, 12–16 uszályt is húztak. A hajósok nagyon panaszkodtak, hogy Gombosnál nagyon kellett vigyázniuk. Híd ott volt, ott voltunk mink ketten – ott a képen rajta van, a második az enyém. Félték, hogy elütnek bennünket. Azt meg kellett volna téríteniük. Kellene volna felmennünk Apatinba vagy Bezdányba, vagy lemenni Palánkára. Hova menjünk, hova? Mink gombosiak voltunk, nem akartunk elmenni. Ott voltak az ismerősök, ott voltak a kuncsaftok, akiket mink ismertünk. Meghallottam, hogy valaki akar venni malmot. Szávára én eladtam, jó pénzért eladtam, három ház értékét kaptam meg, csak az volt a föltétel, hogy onnan Gombosról le kellett húzni Belgrádig Ada-cigándáig. Ott leadtam, kifizették, jöttem haza vonattal. Ők onnan lehúzták a Szávára, én nem akartam lehúzni a Szávára.

1956-os jeges árvíz

– Nekem '56-ban a völgyhajót összetörte. Nagyon szép idő volt sokáig. Örletés volt. Nem mentük ki. Mindig a pénz, abból soha nem elég. Én kint aludtam. Annyi csak, hogy hazamentem, mert akkor nem volt házunk se, mert eladtuk Doroszlón a házunkat és a földünket, hogy megvegyük a vízimalmot. Nem olyan egyszerűen ment, hogy megvegyük

Az utolsó dunai vízimalom, Tamáskö József hajómalomának makettje a gombosi Belső-tó partján (a strandon)

a vízimalmot, az egészset. Három év után én is, édesapám is vett házat.

A munka

Én olyan féliskolázott kölyök voltam. Két-három hónap alatt – egy-kettő – én megtanultam a csónakázást, ki-be kötést, behordást, ki-be hordást, ottan megtanultam az őrlést. A molnárszakma az mónárszakma. Az éppúgy szakma a szárazon is, mint a vízben, hanem annak a vízimalomnak a fölépítése, az ápolása. Ott köllött lenni abba, mert az egy öreg malom volt. Még az új malomnál is őrizni köll, nem lehet otthagyni, mint egy házat, bezárom, és otthagynom. Állandóan valakinek ott kellett lenni. Ott állandóan történhet valami. Az benn van a vízben. Minden pillanatban a vízben jöhet egy nagy faág, azt egy nagy kápiával odébb kell nyomni, le kell nyomni. Állandóan ott köll lenni, nem lehet elhagyni, a vízimalom nem lehetett elhagyni. Ez egy szakma már maga molnárság, már maga vízimalom fenntartása, kikötés-bekötés. Mink abba az időbe három kilométert onnan, ahol voltuk kiengedtük a partra, mikor már kezdett a jég jönni ősszel. Akkor 21-től 23 emberig hosszú nagy kötéllel húztuk be 3 kilométert a Kis-Dunába, ahol nem fagyott be, nem volt jégzajlás. Átvészeltük.

Az őrletés

Hozták a búzát lovaskocsikkal. Lemértük, otthagyták. Felírtuk, hogy két hét múlva jöhet. Osztottuk be, hogy 28-ára az övének, annak késznek kell lennie, mert beírtuk. Egy nap, 24 óra alatt – mert 24 órátunk – 1200–1600 kilóig, 12–16 métermázsa, annyit bírtunk megcsinálni. Mink már láttuk, hogy el-e bírunk végezni 16 métert, akkor annyit vittünk be. A vízállástól függött.

Fizetség

12% volt a vám. Egy el volt ismerve porzásnak, meg 2% el volt ismerve piszoknak. Úgyhogy a 15% a mienk volt.

85 kilót vissza köllött adnunk, 23 kiló korpát, 10 kiló nullás lisztet, egy negyvenvalahány kiló kenyérlisztet. Reggeltől reggelig meg köllött lenni a malbertnek – az egy 24 órás munka.

Ha jó, ha szép volt a búza, nem volt két százalék piszok, akkor több maradt énnekem. Mikor kopulok, akkor köröszülengedtem. Akkor lehet egy kicsit több vizet ráengedni, és tovább álljon. Nem mindegy, hogy egy, vagy két, vagy három órát áll.

A gombosi Belső-tó, itt állították fel a vízimalom makettjét

Azt a piszkot, ha volt benne konkoly vagy valami, összeszedtük (volt egy kis pucológépem), csak a port engedték ki.

A munka reggel

Reggel – volt hogy 8 különböző emberé volt a 16 métermázsa, akkor azt mind ki köllött mérni. Az 122 kiló volt, és ki kellett számolni: ennyi a nullás liszt, ennyi a kenyérliszt, ennyi a korpa. Egyik gazdának erre állt a zsák kötése, a másiknak emerre. Mindegyiknek volt cédula, hogy hány zsák. Mindegyik gazdának kellett hoznia üres zsákot, meg amelyikbe el-mértük. Ezt tudták már a parasztok. Kiraktuk a raktárba a lisztet, és az aznapit hordtuk be. Be a nagy malomba veknival 14-16 méter hosszú nagy ladik, 2 méter széles. Ezt már nem lehet evezővel, hanem hátul van neki egy kormánylapát. Ezt meg kellett tanulni, a veknizését, ez egy kicsit nehezen ment. Ezt csak a hajósok és a molnárok tudták. Ebbe a ladikba belefért 20 valahány métermázsa.

Élelmesnek kellett lenni. Átmentem a Dunán Erdődre, mert azokkal együtt fociztam.

Tavasztól télig

Tavasszal mikor a jégzajlás elment, akkor mink az Öreg-Dunából kijöttünk. Egy-két hét javítás, akkor mondtuk, hogy lehet hozni. Pista bácsi hozza, sógor hozza. Egy hét alatt összehoztak annyit, hogy volt egy hónapra való munka. Mikor meglátták, hogy a malom kint van, akkor már ne is mondjam, hogy hozták a népe az őrlétnivalót. Addig, míg lehetett dolgozni. Mikor már láttunk a vasmacskán,

Gyurkovics Antal, az utolsó vízimolnár

láncon – amihez a malom ki volt kötve – hogy a jég megjelenik. Akkor már menekülj, gyorsan be, reggel már pakolj, mert akkor már két-három napra rá kezdett a jég jönni. Kirakodni, egy embert megfogadni, hogy szedj össze húsz-huszonkét embert a faluba. 8 órakor kezdünk, és már húztuk is föl. Volt olyan, hogy éppen nem találtuk el két nap múlva, egy hétre rá jött, de akkor már hideg volt. Na akkor teletünk, aztán megint jó volt. December, január, február – ez a három hónap volt a krízis. Ekkor teletünk. Abba az időbe, akkor rendszeresebb volt a tavasz, nyár, ősz, tél. Az ember úgy rájön – hogy mikor jön a tél – ha kint vagy a vízben. Az érdekel, mert attól élsz. ○

Jegyzetek

¹ Az egyesületet Faludi Gábor mutatta be a Bácsország 2012/2. (61.) számában a *Hajómalom egyesület Baján* című írásában.

Bácskerteszi házaspár (fotó Molnár Edvárd)

„Itt élni és meghalni”

Herczeg János Zomborról

Fekete J. József, Zombor

A Kígyó utca panorámája (Kosta Trifković tér)

Egy várost, egy régiót, a szülő- vagy lakhelyet, és akár a nosztalgia teremtette vidéket is annyira lehet szeretni, amennyire ismerjük. Ahhoz, hogy megismerjük, a pillanatnyi benyomások elégtelenek. Tudnunk kell múltjáról, azokról az emberekről, akiknek nyomai beleépültek a hely történetébe, sorsokról, amelyek egymásba fonódása révén szinesedett az idő szövete. A múlt ugyanis nem azonos a történelemmel. A történelem ugyan az emberrel szorosán összefüggő fogalom, lévén, hogy jelenlegi ismereteink szerint kizárólag az ember rendelkezik kiérlelt időfelfogással, mely nyomán rendszerbe képes állítani a múlt, a jelen és a jövő vonatkozásait. Mai történelemfoglalmunk elnevezése a görög *isztoreo* szóból ered, mely egyaránt jelentette a múlt eseményeire vonatkozó *kérdezősködést, kutatást és az így megismert események elbeszélését.*

Kissé sarkítva állítható, hogy a múlt nem egyéb, mint *történet*, a történelem pedig ennek a történetnek az *elbeszélése*. A múlt a részletgazdag realitás, a história ennek a leegyszerűsített, lecsupaszított, majdhogynem vázlatos és számos külső tényező által befolyásolt, ennél fogva a realitástól akár eltávolodó elbeszélése. A honismeret nagyobb igényű a történelmi kíváncsiságnál, részletekre, madártávlatból láthatatlan összefüggésekre kíváncsi, mert alapfeltételezése, hogy a múlt nem csupán sivár időszelvény, hanem élő emberek sorának, saját belső idejük történésének viszonyrendszere, melynek feltárására nem a globális történelemszemlélet hivatott, hanem az a helytörténet feladata.

***

„A történetírásnak mindenkor számolnia kell a maga korának nézeteivel. S vannak időszakok, amikor érdekeknek kell alávetni a múlt vizsgálatát, s amikor az említett nézetek fontosabbak a tényeknél s az igazságnál” – írja egyik esszéjében² Herczeg János. A tényeket és az igazságot az érdekek mögé utasító gondolat nem pusztán tényközlés, nem elítélő megállapítás a szövegben, hanem a kétszer

leírt, és ezáltal nyomtatékosított „kell” szó gyakorlatilag legitimizálja a történelmi kutatás érdekeltségét, mely sokkal inkább tűnik a parancsuralmi rendszerek dogmájának, mint egy európai gondolkodó érvelésének.

Valóban ezen a véleményen lett volna Herczeg³ Mert szenvedélyes lokálpatriótaként lehetett volna, írói eszköztárával, alkotói tekintélyével olyan simára polírozott Zombor- és Bácska-képet hagyhatott volna olvasóira, hogy láttán a város korábbi történetírói is megnyalták volna mind a tíz ujjukat. De nem így történt. Herczeg Jánost az előtte járókkal szemben, akik „Evlíja⁴ Cselebitől kezdve Muhi Jánosig kivétel nélkül idegenek voltak, akik csak rövidebb-hosszabb időt töltöttek a városban”⁵, olyan szoros érzelmi kötelék fűzte a Bácskához és szülővárosához, hogy bátran fellebbenthet-e múltjáról az egyenlenségeket eltakaró leplet, szemébe mondhatta fogyatékoságait, miközben rajongásig ívelő szeretete nyo-

A megyeháza

A városháza

mán igyekezett Zombor minden erényéről megemlékezni. Írásai, esszéi, tanulmányai a helytörténeti kutatás kútfői, s hogy azzá lehessenek, Herceg bizony alaposan átnyalazta a korábbi történeti feljegyzéseket, átértékelte őket, és megfogalmazta saját meglátását, melyben szellemesen ötvözte az elbeszélőkészséget a tárgyismerettel.

Evlija Cselebi török utazó tíz kötetben számolt be élményeiről, két kötetet Magyarországnak szentelt, s ezekben leírta a zombori tartózkodása során szerzett tapasztalatait is. Zombort gazdag városnak nevezte, ám nem tudhatjuk pontosan, hogy a tizenhetedik század derekán a török uralom alatt álló területen mi is számított gazdagságnak. Az úti beszámoló hírül adta, hogy a város egyórányira fekszik a Dunától, és hogy a kikötője Erdőd, amiből egyik állítás se igaz. Herceg kipécézte ezt a tárgyi tévedést, nyomban hozzátette azonban, hogy a legelső zombori útleírás kétszáz évre előre elhintette e topográfiai elvételés magvát, a Duna közelsége így került be Papp Dániel regényébe is, ami miatt Szenteleky Kornél még elbeszélői tehetségét is kétségbe vonta. Herceg viszont nem a kilométereket és a Duna jobb vagy bal partjának pontosítását kérte számon a török útleírón, hanem a táj által meghatározott emberi karakter ábrázolásában látta meg, hogy Cselebi valóban a szeretett városában járt, és több mint három évszázaddal korábbi állapotában láthatta azt. „Egy hétig időztünk itt, és kedvünkre kibeszélgettük magunkat” – jegyezte fel Evlija, és ebből Herceg azonnal ráismert Zomborra, „ahol mindig szerettek nagyokat beszélgetni”.⁶ Az idillikus, béké-

sen kvaterkázó emberekről alkotott képet a töröknek elhitte, mert belefért az általa kialakított képbe, de hamisítást kiáltott, amikor Szatkovics Máté plébános krónikáját olvasta: „... szebbnek igyekezett festeni a várost és lakóit a valóságnál. Az ő képe a régi Zomborról idilli állapoto-

más vonatkozásban szólva Zomborról, nem hagyott az utókorra ilyen illúziókat. A szabad királyi város jogáért is súlyos adósságok terhét kellett nyögnie, s később a polgárisodás időszakában igencsak megszenvedte a nép a maga sorsát”⁸ – szögezte le tárgyilagosan Herceg.

A Szent Rókus temető bejáratánál balról Csihás Benő, jobbról a második pedig Herceg János síremléke

kat érzékeltet százéves öregekkel, a várost körülvevő kis szőlődombokkal, ahol megterem a nép mindennapi bora, miközben a tehetősebb réteg és a nemesség baranyai és még távolabbi vidékek drága borát issza. Mindez pedig a tökéletes jólét bizonyítéka.”⁷ A jóhiszemű plébános jócskán átvágta az utókort, a pásztorköltészet idilljével vetekedő leírással szemben Zombor „... nem volt paradicsom. Iványi, Érdújhelyi, Grosschmid Gábor és megannyi történésze a vidéknek más és

A város, amelyet nem a polgárság, hanem a leszerelt határőrvidéki katonának tettek várossá,⁹ az idillikus jólét és gazdagság korabeli leírásaival szemben igencsak előnytelen helyen épült. Utak híján a végtelen pusztában külön szerencse volt idetalálni, hiszen az utak kijelölése csak 1712-től kezdődött, a gyakorta használt csapások nyomán kialakuló utakat pedig III. Károly és Mária Terézia regnálása alatt kezdték fákkal beszegni, mert akkortájt még nem GPS segítségével

A Grassalkovich-palota

vel tájékozódott az utazó, hanem a Nap és Hold vezérelte és a faszorok vezették. De kereskedelmi útvonal errefelé soha nem haladt, így a város nem is nyerte el a kereskedelemhez szükséges árufeltartási jogot, a fő kereskedelmi útvonal pedig, a Duna bizony nem egy óra járásnyira volt távol, hanem sokkal messzebb. Ezekről az időkről szögezte le Herceg, hogy: „A középkorban tehát nemcsak kereskedelmi téren maradt el Zombor a vidék, főleg a déli helységek mögött. A hatalom fénye is elkerült. Csak az árnyékát viselte ma-

gán nyomasztóan századokon át.”¹⁰ Igaz, hogy az első vasút Zomboron át vezetett a tengerre, de a nagy nemzetközi járatok, mint pl. az Orient expressz, messze elkerülték, a vasúti szárnyvonalak kiépítése viszont megkövetelte a bekötőutak építését, ami azt a furcsa helyzetet hozta magával, hogy ezen a vidéken a közlekedési lehetőségek a vicinális nyomvonalaihoz igazodtak. Ahogy Herceg írta: „Zombor beszorult a maga kis területére, amely csak a belső fejlődésre tartogatott némi lehetőséget.”¹¹

De Zombornak mindig megvoltak a maga sajátosságai, amelyek szívet melegengetően szerethetővé tették a várost. Potenciális gazdasági értékét csupán azt követően mérték fel, hogy a szabad királyi város kiváltságjogai elnyeréséért fizetett 150 000 aranyforint törlesztésekor az uzsorakamatok miatt egyre nagyobb adósságba verte magát a városi hatóság. Ekkor mérték föl a város határában fekvő földek értékét, a fölmérést azonban meg kellett ismételn, kétezer lánc ugyanis „kézen-közön eltűnt a kataszterből, és

A Milan Konjović Galéria

részben eltitkoltatott”.¹² Herceg ennek kapcsán kezdett emlékezni a szittyókra, barákra, mocsarakra, a Kígyósból és a Mosztongából halat és csíkot fogó szegényekre, a „görögök”-re, akikről tudni kell, hogy a zombori nyelvhasználatban a szerb és örmény, vagy ahogy délebbre nevezik őket, cincár kereskedőket hívták görögöknek, és egy zombori sajátosságról, a „csajrá”-ról, mely nem egyéb, mint a városkapun belül levő, kertészetre alkalmas föld. S ha már a város topográfiajáig jutottunk, időzzünk egy keveset itt. A zomboriak és a Zomborról írók szerettek legendákat költeni, Herceg meg imádott ködöt oszlatni. Tekintve, hogy a bükkzállási erdő telepítéstörténetét senki sem írta meg, forrás hiányában Szlatkovics Máté krónikájához fordult, és nyomban cáfolta annak szinte mitologikus jelenetét, amelyben a város bírja, Markovics József határőrvidéki kapitány a vállán lógó tarisznyából a szülőföldjéről, Szlavóniából hozott makkot elszórva telepíti a Sikarát és a bükkzállási erdőt. Mert bármennyire is daliás lehetett a kapitány, a kilencszázhatvan hold erdősí-tése se félnapi munka. Azt viszont Herceg is megerősítette, hogy Markovics rendelte el az utcák fásítását, és a rá száz évre polgármesterré választott Csihás Benő voltaképpen elődjének munkáját fejezte be. Mielőtt megyeszékhellyé választották volna, úgy beszéltek Zomborról, mint e megtiszteltetésre érdemtelen városról, amelynek se fája, se vize nincsen, később pedig már a nagy területű zöldövezetei nyomán parkvárosként, árnyas sétányai, parkosított utcái alapján pedig a nyugdíjasok városának titulálták, mintha csak a tizennyolcadik századi krónikás által valósként vizionált kép elevenedett volna meg a jólét és az üdeség székhelyéről. Úri városnak is nevezték, hiszen a csend és nyugalom azilumában a megyeszékhely által kitermelt keménygalléros hivatalnokok siserehada nyüzsgött, a gőgös és rá-tartati főhivatalnokok képzettségüknek és műveltségüknek megfelelő környezetet igyekeztek teremteni maguknak, hamarosan azonban nem a műveltség, hanem a pénz diktált, és a vagyonosodó polgárt nem a kultúra érdekelte legelőbb. Így lett csak negyven évre azután színháza a városnak, hogy Szabadkán már működött a teátrum, és ugyanígy megkésve létesült a zeneiskola is – írja Herceg. Az úri város viszont csak a város központját, a hivatalnokok és a megtollasodott polgárok lak-helyét jelölte, a lakosság nagyobb része a

A gimnázium

Ezeknek az ablakoknak az egyikén könyökölt ki Csihás Benő büszke özvegye

Az egykori Vadászkiért (korábban A Francia Császárhoz címzett) szálloda homlokzatának mai állapota

A Városi Múzeum

A levéltár, ahol sokat kutakodott Herceg Zombor múltja után

A Bielitzky Károly Városi Könyvtár igazgatósági épülete (hajdanán Magyar Olvasókör), előtérben Herceg János, Veljko Petrović és Laza Kostić mellszobraival

periférián, homogén szegénységben, de nemzeti-vallási szempontból elkülönülve élte a maga sajátosan zombori életét.

„Itt, a város peremén még népviseletben jártak. Bő szoknyás lányok jöttek időnként a városba innen egymásba kapaszkodva és négy szólamban énekelve, ha szerbek voltak. És subás parasztemberek, hosszú befont hajjal a Prnjavorból, mint egy külön világból. A felsővárosiak papucsban s nem lábhoz tapadó nadrágban, még a német hatást őrizve, Szelencsében viszont már egy felemás viselet érvényesült, félúton a »mesterség« felé tartva, de mindenütt épen és érintetlenül megőrizve nyelvet, szokást, hagyományt.

A külvárosból jöttek a pásztorok kántálni karácsony táján, ott ugráltak tüzet Illés napjának előestéjén, s más városrészekben már feldíszítették a házakat akáclombokkal május elsejére, amikor a Flórián¹³ utcán túl, a Csutkafaluban még Walpurgis éjszakájának babonái voltak érvényesek. Faluhelyen nem ragaszkodhatott így a nép az ősi életformához, mint itt, a város peremén. [...] Ez a határozott elkülönülés lehetett az oka, hogy a zombori külvárosok megtartották jellegzetes nyelvi és vallási sajátosságukat.”¹⁴

Éppen e jellegzetességek nyomán tarthatjuk különösnek, hogy a „népi(es) ség” eme tobzódása nyomán a keménygalléros hivatalnokok „úri városának” vonzáskörébe tartozó Nyugat-Bácska magyar irodalmára soha nem volt jellemző a Szeged környékén mély gyökereket verő népi(es)ség: „Teleskán innen – mert mintha ez lett volna a vízváltó – nyoma sem volt ennek a magyar népiségnek. Nem mintha errefelé nem lett volna magyar parasztság. Doroszló, Gombos, Bácskertes a maguk egzotikus szépségében tökéletesen kialakult népi életformát éltek, a folklór igazán gazdag és színes változataival. Csak épp egy szellemi központ nem volt, ahova összefutottak volna ennek a népiségnek a közös szálai.

A történelmi társulat érdeklődését túlon túl lekötötte a messihi múlt, a megyei írók csoportosulásának pedig – ha a Szegedtől való elszakadási vágy számos jelével is – merőben más célja volt. És mintha az újabb magyar települések is, Szilágyi és Gyulafalva például, egy általánosabb magyar paraszti összkép és életérzés látszatát keltették volna.”¹⁵

A nemzeti-vallási elkülönülésben élő kisváros topográfiai térképén fontos helye van a szőnyegszövő üzemeről híres

A Szerb Olvasókör impozáns saroképülete

Só¹⁶ utcának, a sötét múltú Kronich¹⁷-palotának, a város- és megyeházának, a legsötétebb Prnjavornak tekintett Hunyadi¹⁸ utcának, a nagy nemzetiségi vízváltóknak számító „Szerb körút”-nak¹⁹ és a vidékies hangulatú városrészekben fölbukkanó parkocskáknak, „tenyérnyi oázisok”-nak. Ilyen állt „az Apatini úton például, ahol az utca végén egyszerre kiszélesedett a fasor, s egy sóhajtásnyi idő után megint bezárult. De sétány kanyargott benne, s körbe ültetett hibiszkusz-bokrok szigete, földbe ásott padokkal s a tisztáson gyöngyöző pázsittal. Aztán a Bezdáni út és a Zöldfa²⁰ utca sarkán, a selyemtéglás kocsmá és a mészárszék, valamint a Vancsek Béla műhelye közötti háromszögben az a kis park... [...] És volt egy ilyen miniatűr park a Könyök²¹ utca sarkán, a sárgára festett régi iskolánál, az egész bicskás Szelencsét megszelídítve bokraival...”²² S volt még egy ilyen aprócska arborétum a Szontai út és a Schweidel József²³ utca sarkán, meg egy a Prnjavor bejáratánál, a Konjović utca sarkán, amiről Herceg János 1975-ben mint az egyetlen fennmaradt minioázisról írt. Mintha a város fölszámolta volna saját hagyományait, bekebelezte volna önnön múltját.

Herceg János helytörténeti esszéit olvasva színesen, életesen, szinte tapinthatóan jelennek meg a város múltjának eseményei, szinterei, lakói, hagyományai, kultúrtörténeti értékei, ám a múltbéli élénk pezsgés panorámája mögött egyre inkább kirajzolódik egy arra utaló kép is, hogy Zombort a kultúra városának

nevezni nem egyéb, mint lokálpatrióta eufémizmus, mely kevesebbet ad a tényekre, mint a legendákra. A zomboriak kedvelik a legendákat, Herceg is szívesen mondta őket tovább, a szülővárosa iránti szeretete azonban nem homályosította el látását, sem tárgyilagosságát, amikor eképpen írt: „... Zombor művelődési élete csakhamar elmaradt a gazdaságilag fejlettebb Szabadkáié mögött. Egyre inkább leszorult ezen a téren is mellékútra, s a falvakkal sokkal nagyobb volt az érintkezése, mint a városokkal és távolabbi vidékekkel. Mintha szellemi élete is arra lett volna ítélve, hogy a vicinálisok vonalát kövesse a Bácskaságban.”²⁴

S ha már létezik a Bácskaság, léteznie kell a bácskai embernek is, akinek önazonosságát az a közösség határozza meg, amelyben él, hiszen közösség nélkül nem létezhet identitás. Ám hogyan írhatók le a bácskai identitás karakterjegyei? Káich Katalin megtalálta a legmagvasabb megfogalmazást: „Van tehát bácskai ember, aki ugyanakkor magyar, szerb, szlovák, sváb meg bunyevác is...”²⁵ A művelődéstörténész kutató ezt a tézist Herceg János helytörténeti írásai, mindenekelőtt az 1979-ben *Visszanéző* címen megjelent kötetbe foglaltak kapcsán fejtette ki: „A visszapillantás [Herceg] írásaiban a sajátos jellegű táj és ember jellegzetességei rajzolódni kezdnek ki. Ezek függetlenek a nemzeti, illetve vallási hovatartozástól. A több mint kétszáz éves monarchiabeli létben kibontakozott, közös nevezőre is hozható identitástudat jelenlétéről van szó, mely a bácskai ember habitusában az együttélés

létrehozta közös szülőföld-élményt is magába foglalja, s ebben a pusztán egyedi – nemzeti vagy vallási – színezet a más-ság elfogadásának kontextusában éppúgy megnyilvánul, mint az évszázadok alakította, semmivel össze nem hasonlítható, le nem cserélhető, specifikus nemzet-, illetve vallásfüggő hovatartozás-tudat. Így aztán a feltett kérdésre: van-e bácskai identitástudat, megkülönböztethető-e a bácskai ember a többi régió emberétől, a válaszkereső figyelmébe ajánlhatjuk Jakob Ignjatović, Veljko Petrović, Papp Dániel, Szenteleky Kornél vagy éppenséggel Herceg János írásait.”²⁶

***

Elbeszélőként viszont elhagyja a kritikus felhangokat, ironizál ugyan néha, anekdotákba ékelt kifigurázásokat tűz egy-egy előadódó zombori helyzethez vagy a történetben fölbukkanó személyhez, de folyton egy idillikus városmitosz megteremtése a célja. Találón fogalmaz Bence Erika, amikor a következőket írja Herceg *Módosulások* című regényéről: „Egy olyan szép múltnak, mint amilyen a Herceg-regényben válik láthatóvá, nem lehet ilyen rettenetes jövője, mint amilyen a mi jelenünk.”²⁷

Az útirajzok és emlékiratok olvasására minden bizonnyal az örökös és olthatatlan kíváncsisága hajszolja az embert. Az útleírások forrásvidékére ugyanis térben, az emlékiratokéra pedig leggyakrabban időben nem juthat el az olvasó. Az idő- és térbeli distancia természetesen fokozott érdeklődést kelt,

Bosnyák Ernő szobra a Főútcán

Herceg János zombori lakóháza a Szerb körúton

különösen, ha még szellemi korlátok se határolják be a távolról tudósító jelentést.

Önkéntelenül vetődtek fel bennem ezek a gondolatok Herceg János regényének olvasása közben, amely egy elvitathatatlanul irodalmi önéletrajz segítségével a nem is olyan távoli, de részleteiben a köztudatból kihulló múltba kalauzol. Túl igaz, túl őszinte ahhoz, hogy fikciós regény legyen, már szigorú tényhez ragaszkodása okán is. Ezenkívül olyan figurákat vet fel, amelyek Herceg elbeszéléseinek vagy Milán Konjović festményeinek ismerete híján nem teljesülhetnek ki valódi regényfigurákká, epizód szerepük azonban annál inkább kiemelkedő, nem is annyira a *Módosulásokban*, mint magában a város történelmének egy szakaszában. Hiszen az okítás előtt álló kisdíák Herceg János vagy a már elsőnovella írópalánta csupán annyi szerepet kap a regényben, hogy szemtanúja lehessen Zombor korabeli életének, vagy hallomásból idézze fel annak egyes pillanatait. Végeredményben ugyanis a két háború közötti Zombor és a mindenkori kisebbségi lét az igazi hőse Herceg János regényének. A város létének vérbő, eleven képén belül pedig ott lüktet az idők módosulása, a viszonyok módosulása, a helyzet módosulása, a történelem módosulása, a különbségek módosulása...

Helyhez és személyekhez kötöttségük ellenére végtelenül izgalmas a regényben megrajzolt állapot, ezt csak a múzeum tárhatná fel az érdeklődő előtt. Az első világháború előtről írja például, hogy a főutcát keresztező körúton kettős sétányt létesítettek, hogy a sétálók mellett azok-

nak is legyen helyük, akik még lóháton illegetik magukat. Ugyanakkor ezen a körúton kívül még parasztházak sorjázna, az utcákat reggelenként még csordás járja. Gazdag tárháza ez a könyv a városról szóló ismereteknek. Megjelennek itt, mint ahogy Juhász Géza írja a könyv fülszövegében: „... az akkori Zombor lakosai; tanárok, iparosok, papok, kereskedők, tisztviselők, ügyvédek... a régi Zombor utcái, házai, fasorai, az Olvasókör, a Kaszinó, a vármegyeháza, a városnéző, a gimnázium, iparosok műhelyei, boltok, a Városi Könyvtár, a Vadászkiirt...” Mindezeknek csupán a kapcsolatai mögött húzódik meg a gyermek-, illetve ifjúkorú szerző. A saját élettörténetét azonnal félretereszti, amint fölbukkan egy-egy érdekesebb figura vagy intézmény, amiről többet lehet és kell elmondani. Magával akkor foglalkozik legtöbbször, amikor állítólagos holdkórosságáról vall. Itt elmondja

az előzményeket, de jócskán előre is halad az időben. Az oda-vissza időugrások gyakoriak, az elbeszélés ugyanis az anekdoták és emlékezések révén voltaképpen két évszázadot kalandozik be.

A narrátor és az általa, rajta keresztül megszólalók történeteket és a módosulásokat a megélt és az időbeli távolság által táplált bölcsességgel szemlélik és szemléltetik. Csupán a figyelmes olvasás képes igazán élvezetessé tenni ezt a higgadt stílust. Amelyben minden szónak legalább félszázados megélt súlya van. Végére azonban itt sem bánik igazán kesztyűs kézzel senkivel se, mindenkinek megadja, ami dukál, elismerés vagy kézlegyintő feledés, mint ahogy Csíhás Benő és felesége esetében is teszi: „Ennyi maradt a várost parkosító polgármester után. Egy töksüket özvegy, aki öregén is kitartott a darázsderék mellett, úgy befűzte magát, hogy dús keblei még nagyobbaknak látszottak, s állítólag mindig szerelmes volt valakibe.

Meg a fák, a celtiszek, amelyek négy sorban álltak körül a belvárost a körúton, de jutott belőlük még a mellékutcákba is, úgyhogy nem győzték söpörni a járdát a lehullott bogyó után.”²⁸

Mintha kifogyhatatlan lenne Herceg János történeteinek kútja: ha egy mondatában hasonlatot alkalmaz (az se akármilyen soha) a viszonyok összevetésének érdekében, a hasonlat második tagjából egy teljes epizódot kerekít, beékeli azt a megkezdett mondatba, majd könnyedén folytatja az eredetileg megkezdett fonalat.

A „homogén szellemi Zombor”²⁹ tablójának megrajzolása során kitapinthatóan a legendásítás volt a célja, amiből Ben-ce Erika arra következtet, hogy Herceg városkép-rekonstrukciója során „az első világháborút követő hatalommódosítás

Herceg János szülőháza a Kulcs utca (Ivan Cankar) 7-es szám alatt

egyszerűen »mesebelivé« transzformálta az egész addigi világot, a vármegyét.³⁰

Megidézett toposzai viszont valóságosak. Számba venni őket itt képtelenség lenne, nem hagyható viszont említés nélkül a városközpontban futó Basa utca³¹, ahol Herceg édesapjának kárpitos műhelye állt, és mellesleg itt működött a *Jövendő szabadkőműves-páholy* is, meg a Dob utca³², mint az elbeszélő gyermekkorának egyik fontos helyszíne – ezeket ugyanis fentebb még nem említettem.

A *Módszulások* szoros tartalmi kapcsolatban áll Herceg több művével, így a polgári Zombor múltja megidézésnek tekintetében a *Régi dolgainkról* (1993) című esszékötetével, a *Visszanéző* (1979) című helytörténeti emlékekkel, a *Nyíló idő* (1991) visszaemlékezéseivel. Ezen kötetek, mindenekelőtt a *Visszanéző*be fölvevett írások műfaji leírására Káich Katalin vállalkozott. Szerinte „Herceg János esetében helytörténeti vonatkozású, »sajátos műfaj« formájában közzétett, hosszabb-rövidebb »lírai futamokkal« átszótt írásokról van szó. Egyféle igen olvasmányos, irodalmiasított faktográfia érhető tetten ezekben az írásokban [...], ugyanakkor megbízható helytörténeti adatokra épülnek a visszaemlékezések, melyek a kívülálló szemlélődés és távolságtartás jegyeit éppen úgy magukon viselik, mint amennyire fellelhetők bennük az együttérzés, a megértés és az elfogadás ismérvei is.³³ Herceg maga is hasonlóan vallott e tekintetben. A Kartag Nándornak adott televíziós interjúban a következőket mondta: „Azt hiszem, hogy koncepció szempontjából nem lehet különbséget tenni szépirodalmi és zornaliztikai feladatok között. Én abban is maradtam, mint az irodalomban, mint az újságírásban is. Még néhány évvel ezelőtt ki-kijárogattam riportokat írni a Bácskaság különböző részeire. Szükségem volt rá... És állítólag az itteni magyarságnak is szüksége volt rá, hogy valaki megörökítse.³⁴

Silling István az általa közléről ismert íróról annak születési centenáriumán adta közre tanulmánygyűjteményét *Herceg Jánost olvasva*³⁵ címmel. Az izgalmas néprajzi, művelődéstörténeti tanulmányok és cikkek utolsójaként egy interjú olvasható, amelyben Herceg János 1989-ben vall a magyar irodalomról. Megjegyzendő, hogy ez idő tájt a Magyar Írószövetség már nyitott a határon túli magyar szerzők irányába, és elkezdődött a magyar irodalom egybetartozásának

hirdetése. Manapság az egybetartozást senki se vitatja, de a magyar irodalom egységes mivoltát – nem ok nélkül – sokan megkérdőjelezzik. Ennek részletezése viszont nem ide tartozik, így inkább lássuk, mit mondott a változásokat hozó években a határ két oldalán is alkotó Herceg kérdezőjének, Silling Istvánnak: „A magyar irodalom pillanatnyilag óriási területet foglal el. Minden megyének, hogy ne mondjam: tájegységnek megvan a maga külön irodalma. Azzal az igénnyel, hogy nem akar tájirodalom lenni. Most ebben a kiterjedt, nagy kórusban hogy fogjuk megtalálni mi, jugoszláviai magyar írók a helyünket, az már a jövő zenéje, ha a jövő egyáltalán hajlandó lesz még zenélni nekünk. Meglátjuk. Nem tudom, mennyiben vagyunk mi érdekesek egy ilyen igazán tarka együttesben Erdéllyel és Szegeddel és Debrecennel és így tovább. Azt hiszem, ehhez idő kell, amíg felfedeznek valamit bennünk, ha van valami felfedeznivalónk egyáltalán. [...]...nem dicsekedhetünk sajátos azzal, hogy mi az egységes magyar irodalomban otthont teremtettünk magunknak. Vannak ígéretes kísérletek. [...] Egy kicsit élelmes egyén, aki adminisztrálni is tudja magát, ki tud verekedni magának valószínűleg bizonyos sikert maga is. Nem lehet várni, hogy intézményesen rendeződjene a dolgok.³⁶

Herceg tehát úgy látta, a vajdasági magyar irodalom egésze nem integrálódott az általa egységesként tételezett magyar irodalomba, hanem csupán egyéni teljesítmények kerültek be belőle az általánosságban (el)ismert nyelvi-irodalmi kánonba, mintegy sejtetvén, hogy a(z) általa ugyan nem használt) szakszóra ő zenei értelmezésében tekintene, vagyis ha élne vele, a többszólamúság értelmében használná. Mert ő még a maga és Veljko Petrović barátjával közösen hirdetett regionalizmusát szülővárosára fókuszálva is az írók egyéni látás- és láttatásmódjára vezette vissza, amikor a bácskai ember-típus helyett a zombori alakok irodalmi megteremtésének módszerét kívánta tetten érni. Annak a meggyőződésének adott hangot, hogy a városnak az adott lokalitások mellett, mint amilyen a megyeháza, városháza, a Fő utca, a Párizsi utca, a mára már a jelentéktelenségbe süllyedt Aranygerenda³⁷ utca, a Körút, a Sikara stb. sajátos „zombori karaktert” is megjelentetett. Említi Lugomerski Svetozar üzletét a város központjában, ahol a bolt egyik felében papírárut és könyvet tartottak, a másikon vadászpuskát meg töl-

tényt. Bizonyára nem egyedül a hajdani Zomborra jellemző sajátosság, de Herceg úgy élte meg, hogy a város kereskedő rétege, a szerinte „kispolgárság” az üzletek ajtaja fölött fityegő csengők uniformizált csilingelésének mintájára maguk is típusként leírható figurák összességeként írhatók le, annak ellenére, hogy magyarul, németül, jiddisül, horvátul (illetve ezen nyelvek mindegyikén) beszéltek, nemkülönben a megyei hivatalnokokat, akik nemzeti hovatartozásuk ellenére kulturális identitásukat tekintve beleolvadtak az egységes zombori hivatalnok-típus fogalomkörébe. Éppen e meglátása okán állt értetlenül Szenteleky Kornél-nak a Papp Dániellel szembeni elzárkózása előtt, a vajdasági magyar irodalom „nagyapja” – ahogy többen is aposztrofálták Szentelekyt – tiltakozott ugyanis az ellen, hogy Papp Dánielt bácskai írónak tekintsék, mert az általa Rátótként leképzett Zombor topográfiailag nem hiteles. Például a megyei hivatalnokok a városból nem sétálhattak ki a Duna partjára horgászni. A *rátótiak* című kisregényében ez az utalás akár a korábban említett török Evlija feljegyzéseire is utalhat, hiszen ő is úgy tudta, Zombortól könnyű sétával eljuthatunk a folyóig. Ez bizony nem igaz. Viszont miért kellene egy regénynek topográfiai tekintetben hitelesnek lennie?³⁸

Herceg örül a zombori alakok irodalmi megjelenítésének, kerüljenek ki ők – típusreferenciaként – bárki, Papp Dániel, Szenteleky, Jaša Ignjatović, Veljko Petrović stb. – tolla alól, hiszen maga is megteremtett egy ilyen jellegzetes figurát, Tuna Kekezt, a szelencsei kőművest és cserepezőt. Olyan zombori alak Herceg novellahőse, akinek egyediségét az irodalmi megformálás teremtette meg. Vele szemben az előtte jelentkezők, Papp, majd Szenteleky is a rangosabb rétegben kerestek karaktereket regényeikhez. A zombori kisember, a kispolgár, a boltos, szatócs, iparos Herceg szerint is mind egyforma volt, világnézete és még a kabátja is ugyanolyan, mint a másiké, és ha nagyot mert álmodni, akkor ugyanúgy egy saját tanyára vágyakozott a kültekken kívül, akár bármelyikük. Herceg ebben a különbözőség igényét nem ismerő rétegben ismerte fel a jellegtelenységükben jellegzetes zombori figurákat. Embereket, akik ugyanolyan meghatározói voltak a városnak, mint annak épületei, terei, parkjai.

***

Végül írásom címére visszautalva az „itt élni és meghalni” vezérelve Herceg János esetében csak részben valósult

meg. Zomborban született, a Kulcs (ma Ivan Cankar) utca 7-es szám alatt. Fiatalkori kirándulását és kiábrándulását követően ugyanide tért vissza Budapestről, majd felsőbb utasításra – gyakorlatilag kompromisszum elé állítva – fogadta el új munkakörét a tartományi székvárosban, de fizikailag távolabbra költözött, a baranyai Kisköszegre. Onnét házának a löszfal alá omlása utasította vissza szülővárosába, az általa Szerb körútként aposztrofált utcába, a Kronich-palota közelébe. A szeretett város végül képtelen volt megtartani, Doroszlóra költözött, ott töltötte életének utolsó két évtizedét. A Mosztonga partjára nyúló portán, ahol könyveivel és folyóirataival körülvéve írta a világra ablakot nyitó esszéit, a jelenének folyamataira reagáló újságcikkeket, a Szentkút szellemi kisugárzásának és a helybeliek szeretetének óvó figyelme alatt. A végzetes agyvérzés is doroszlói kertjében érte, és a zombori kórház neurológiáján adta vissza lelkét a teremtőnek. Szülővárosában helyezték örök nyugalomra, a Szent Rókus temetőben, ahol a betérő balról az egykori polgármester, Csihás Benő monumentális síremlékével szembeül, jobbról pedig pár lépés után Herceg ízlésesen szerény, fehérmárvány sírköve mellé ér, mely lánya, Zsófia és a Berta Ferenc Zsebszínház törődésének köszönhetően minden év május 11-én, az író születésnapján az író tisztelőinek zarándokhelyévé válik. ○

A képek a szerző felvételei.

Jegyzetek

¹ [Herceg János]: „... szinte akaratom ellenére hirdetni [...] az itt élni és meghalni törvényszerűségét...” Kartag Nándor: *Itt élni és meghalni*. Interjú. In: *A Gerard írójáról. Újraolvasva és emlékezve a száz éve született Herceg Jánosról*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2009, 149.

² *Zombor történetirői*. Dunatáj, 1974. szept. 25., 37. sz., 6., utóbb: *Zomborról szólva...* In: Herceg János: *Összegyűjtött esszék, tanulmányok III.*, összegyűjtötte, az utószót és a jegyzeteket írta: Pastyik László mgr., szerkesztette Toldi Éva mgr., Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 2003, 39.

³ Néhány évvel később valamelyest finomított a megfogalmazáson: „A régmúlt, amely olvasmányaimból, emlékeimből eredően jelenik meg előttem, ürügy csupán a merengésre, és inkább számon kérem az időtől az igazságot, mintsem kardot rántanék mellette. A történelmi igazság különben is relatív, tessék elhinni, megítélése korok és helyzetek szerint változik” (Herceg János: *Válasz egy levélre*. In: *Visszanéző*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1979, 245.)

⁴ Evlija Čelebi, magyarul Evlija vagy Evlija Cselebi (1611–1687) török világutazó. Herceg

A Kronich-palota

az Evlija névváltozatot használja, írása születésekor még nem jelent meg útirajzainak magyar fordítása: *Evlija Cselebi török világutazó magyarországi utazásai. 1660–1664*. Budapest, Gondolat Kiadó, 1985

⁵ Uo. 38.

⁶ Uo. 39.

⁷ Uo.

⁸ Uo. 40.

⁹ Zombor szabad királyi város első tanácsának tagjai: Parčetić, Živojnović, Marković, Bokerović, Kekezović, Bogišić, Damjanović, Pavlović, Karatić, Rajković, Popović és Stojić kiszolgált kapitányok, hadnagyok és zászlótartók voltak. Vö. i. m. 43.

¹⁰ *Kereskedők és katonák*. Dunatáj, 1977. márc. 9., 9. sz. 6., utóbb: *Utak és célok*. In: Herceg János: *Összegyűjtött esszék, tanulmányok III.*, összegyűjtötte, az utószót és a jegyzeteket írta: Pastyik László mgr., Szerkesztette Toldi Éva mgr., Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 2003, 32.

¹¹ Uo.

¹² *Mit ér egy város*. Dunatáj, 1974. márc. 6., 9. sz., 6., utóbb: uo. 42.

¹³ Ma: Batinai utca

¹⁴ *A város peremén*. in: Dunatáj, 1980. márc. 5., 9. sz., 6., utóbb: uo. 49.

¹⁵ *Kastélyok és tanyák*. Dunatáj, 1973. ápr. 18., 16. sz., 6., utóbb: i. m. *Táj és irodalom*. 66.

¹⁶ Ma: Čitaonička [Olvasókör utca]

¹⁷ A forrásokban Krónits, Kronits, Kronić formában is előfordul

¹⁸ Ma: Miloš Obilić

¹⁹ Nem hivatalos név, a mai Živojin Mišić körutat jelöli.

²⁰ Ma: Petar Drapšin

²¹ Ma: Školska [Iskola utca]

²² *Közhelyek között*. Dunatáj, 1975. júl. 30., 29. sz., 6., utóbb: uo. 55.

²³ Samko Radosavljević

²⁴ *A sürgető idő*. in: Dunatáj, 1976. okt. 27. 43. sz. 6., utóbb: uo. 33.

²⁵ Káich Katalin: *Helytörténet és irodalom*. In: *A Gerard írójáról. Újraolvasva és emlékezve a száz éve született Herceg Jánosról*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2009, 62.

²⁶ Uo. 63–64.

²⁷ Bence Erika: *Történelmi kulisszák előtt: Művelődéstörténeti tabló*. In: *A Gerard írójáról. Újraolvasva és emlékezve a száz éve született Herceg Jánosról*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2009, 64.

²⁸ Herceg János: *Módszuleások*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1989, 75.

²⁹ I. m. 108.

³⁰ Bence Erika i. m. 59.

³¹ Ma: Dositej

³² Ma: Október 21.

³³ Káich Katalin: *Helytörténet és irodalom*. In: *A Gerard írójáról. Újraolvasva és emlékezve a száz éve született Herceg Jánosról*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2009, 63.

³⁴ Kartag Nándor: *Itt élni és meghalni*. Interjú. In: *A Gerard írójáról. Újraolvasva és emlékezve a száz éve született Herceg Jánosról*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2009, 153.

³⁵ Grafoprodukt, Szabadka, 2009

³⁶ *Beszélgés Herceg Jánossal*. In: Silling István: *Herceg Jánost olvasva*. 146.

³⁷ Ismereteim szerint ez a toponímia a szerb nyelvben – Zlatna greda – voltaképpen (arany) homokpadot jelent, és nincs köze a magyar gerenda szóhoz, ami a mocsárból műkiemelkedő dombos helyekre épült Zombor esetében valószínűsíthető etimológiának tűnik.

³⁸ Nem egyszer szembesültem azzal, hogy a történelmi vagy áltörténelmi regények szerzőitől éppen a topográfiai hitelességet kéri számon a kritikusok. Meggyőződésem, hogy nem ez lehet az irodalom terén a fő elvárás.

Herceg János síremléke a Szent Rókus temetőben

A lokalitás kontextusai

Gion Nándor mitizált írói világa

Horváth Futó Hargita, Szenttamás

Gion Nándor írói opusa számos olyan szövegelemet tartalmaz, amelyek más műveiben is előfordulnak, más szöveghelyekre is utalnak. Az ismétlődő szövegrészek, visszatérő szereplők, az életművön belüli intertextuális vonatkozások átjárásokat tesznek lehetővé a szövegek között. A gioni életmű szövegeinek egy részét összeköti a közös helyszín: Szenttamás, az író szülővárosa.

A *Latroknak is játszott* négy regényén kívül a *Keresztvivő a Keglovics utcából* című novella, a *Példabeszéd a szelídített állatokról és emberszabású növényekről*, az *Ezen az oldalon*, az *Olyan, mintha nyár volna*, a *Mint a felszabadítók* és a *Mit jelent a tők alsó?* néhány novellája, a *Történetek a régi forgópisztolyról* novellaciklus, a *károkatonák még nem jöttek vissza*, a *Sortűz egy fekete bivalyért*, az *angyali vigasság*, a *Zongora a fehér kastélyból*, a *Postarablók* és a *Testvérem, Joáb* című regény azok közé a Gion-művek közé tartoznak, amelyek helyszínül Szenttamás szolgált modellül: „Huszonhét éves koromban a második könyvemben a *Testvérem, Joábban* tértem ide vissza, még csak a peremét kaparásztam, így is kisebb botrány keveredett belőle, ami meggyőzött arról, hogy ügyesen fordultam. Az *Ezen az oldalonban* és a *Latroknak is játszott* trilógiában már teljességgel bejött Szenttamás, az igazi és az enyém, ami nem mindig ugyanaz, de eléggé összemosódnak és jól megférnek egymással.” (FÜZI 1998: 11.)

A *Keresztvivő a Keglovics utcából* című novellában jelenik meg először helyszínként a Keglovics utca, az író „szenttamási” utcája. A szöveg a városzéli utca topográfiai leírásával indít. A narrátor három temetés köré szerveződve beszéli el az utca lakóinak életét. Az itt felvázolt történetek továbbírása az *Ezen az oldalon* novellafüzér: ezek a novellák részletezik a Keglovics utca lakóinak élet-történetét, a mikroközösség életműködését. A kötetnyitó novella tájnaratívája a

zárttság attribútumával ruházza fel a színhelyet. A Keglovics utca, a spatium, ahol mozognak és léteznek a szereplők, temetőkkel és folyócskával körbezárt településrész a város peremén: „A Keglovics utca csupán egy sor házból áll. A házakkal szemben, a másik oldalon rozsdás drótkerítés húzódik, ott kezdődnek a temetők: a református temető, amelyet mindenki német temetőnek nevez, mivel a reformátusok majdnem mind németek voltak, és a zsidó temető. A temetők mögött kis folyó kanyarog.” A cselekmény idejére a narrátor temetőkkel kapcsolatos közbevetése ad fogódzót: „Pusztulásra ítélt temetők – nincsenek már sem németek, sem zsidók a városban –, legalább húsz éve nem hoztak ide egyetlen halottat sem.” A második világháborúig Szenttamáson német és zsidó populáció is élt, a világháború után azonban alig maradt a helységnek német nemzetiségű és zsidó vallású polgára, temetőiket senki sem gondozta, a nyolcvanas években felszámolták őket, és felparcellázták. Helyükre új településrész épült. A novellák cselek-

ményének ideje a hatvanas évek második felére tehető.

A *károkatonák még nem jöttek vissza*, a *Sortűz egy fekete bivalyért*, az *angyali vigasság* és a *Zongora a fehér kastélyból* című regények közötti összefüggésekkel több elemző is foglalkozik. Legtöbbjük a gyermekszereplőket, a helyszíneket és a visszaulásokat illetően fedez fel kapcsolatot a regények között, és megállapítja kapcsolódásukat Gion Nándor felnőtteknek szóló könyveihöz is: „Nemcsak azért, mert a történet Szenttamáson játszódik, és visszaköszönnek a *Virágos Katonából* és a *Rózsaméz*ből ismerős helyszínek, a Kálvária-domb, a Krebs-féle vízimalom, a Schank-féle téglagyár és a devecseri dombok. Fontosabb az, hogy Gion írói világa lényegében mindegyikben azonos, ugyanazokat a motívumokat fogalmazza újra, ugyanazokat a hőstípusokat mozgatja más és más alakban.” (SZAJBÉLY 1984: 1118–1119.) A regényekben felsorolt helyszínek, a Vágóhíd, a tőzegbánya, a folyócska, a vásártér, a temetők, a Szív és a valamikor itt húzódó frontvonal az író szenttamási utcájának és szülőházának környékét rajzolják meg. Az *angyali vigasság* narrátora konkretizálja is a házuk helyét az utcában: „Sarokházunk volt, egy vert falú vityilló, de mégis sarokház, és apám nagyon büszke volt rá, szép eperfacemetéket ültetett az utcára.”

Ha feltérképezzük a mozgását a regénytérben, és az életrajzi referenciák felől, lokális kontextusba helyezve közelítjük meg a szöveget, megállapíthatjuk, hogy a *Testvérem, Joáb* elbeszélője, S. Tamás is ebben az utcában és ugyanebben a

Gion Nándor családi háza a „Keglovics utca” sarkán (ma Gion Nándor Emlékház)

A Szív

házban lakik: a szobája ablakából a kert mögött kilát a vásártérre, az apja pedig a ház előtti eperfa alatt várja. Alátámasztja ezt az írónak az utcájával mint irodalmi színhellyel kapcsolatos nyilatkozata is: „Második könyvemnek, a *Testvérem, Joábnak* a főhősét már ebből az utcából indítottam útjára. Azután megírtam a harmadik könyvem, az *Ezen az oldalon* címűt, erről az utcáról. Persze kissé meghosszabbítottam az utcát, új lakosokat is telepítettem ide, akikről úgy gondoltam, itt a helyük, és nagyon jól megférnek az őslakosokkal.” A narrátort a *Kárókatonákban* és a *Sortűzben* is Tamásnak hívják. Az S. Tamás és a Tamás nevek az író szülőhelyére, Szenttamásra asszociálnak, azoknak a műveknek ugyanis, amelyek-

nek Tamás nevű az elbeszélője – megnevezetlenül is –, Szenttamás a helyszíne.

A *Testvérem, Joáb* második fejezetében a narrátor az idegen szemével szemlélteti a történet színhelyéül választott városka északi és déli bejáratát. Az író a térbeli elemek aprólékos kidolgozására törekszik. A déli bejárat leírásának

lokalizációs pontjai alapján meg lehet rajzolni a csatorna körüli városrész térképét: Duna–Tisza–Duna-csatorna, forgalmi híd, szeszgyár, vasútállomás, mozi, önkiszolgáló, fürdő, Balkán kocsmá. A szülővárosi színhelyeknek, azaz a földrajzi térnek, a valódi néven nevezett referenciáknak az átültetését a regények terébe a szerző térben szerzett tapasztalata indokolhatta: „A regényíró születése, származási környezete, gyermekkorai tájhoz, tájakhoz köti. Élményeinek alapja a gyermekkorát és ifjúságát meghatározó történelmi–földrajzi réteg. Regényeinek tartománya, vagyis a cselekményváltozatok, a figura-sokaság, a személyiségkapcsolatok területi elhelyezése erre az elsődleges élményanyagra épül.” (SÜKÖSD 1971: 110.) Az író dolga az, hogy a regénye térkeretétől választott környezetet a regényvilág számára rendszerezze, és más terek, más korok lakói számára is egyetemes érvényű információvá és élménnyé emelje.

A referenciális jelek alapján a játék motívuma köré felépített *Postarablók* is a szenttamási helyszínű regények közé sorolható. A színhely már nem a Keglovics utca és környéke, hanem az ötezer lakosú kisváros központja: a park, a posta és a szövetkezeti otthon épülete. Az író szülővárosa a modellje a *Mint a felszabadítók* kötet *Kardvívó télen és tavasszal* című novellájának helyszínéül szolgáló kisvárosnak is. Az 1956-ban játszódó történet egyik szereplője, Angyalos Gábor ötvenhatos magyar menekült, akit társával együtt az egykori apácázárdában helyeztek el. 1956-ban a Magyaror-

szágról átszökött menekültek Szenttamáson az apácázárdában éltek. Referenciális elem az Iparosotthon és Lázár pékmester tánciskolája is.

Szenttamási és újvidéki helyszínekről mintázott színhelyek keverednek az *Engem nem úgy hívnak* című regényben. A műben jelentős szerepet kap a hatvanas évek generációjának tapasztalata, magatartása, életformája, helykeresése, beépülnek a szövegbe a nemzedéki élmények, a nemzedéki emlékezet elemei. A regény

A Virágos Katona stációképe a kálvárián

alakjait, Pollákot és H. Sz. Dollárt, valamint az *Olyan, mintha nyár volna* novelláskötet Pancsóját az író szenttamási barátairól modellezte.

A négykötetes *Latroknak is játszott* összefoglaló címen (*Virágos Katona, Rózsaméz, Ez a nap a miénk, Aranyat talált*) megjelent családtörténet anyagát az író családjának és szülőfalujának fél évszázados történelmi múltja adja. A cselekmény ideje 1898-tól az 1950-es évekig tart. A regénytetrológia Rojtos Gallai Istvánnak, az író anyai nagyapjának az élettörténetét beszéli el. A narrátor-főhős élettörténetébe valóságseffektusok, történelmi, család- és helytörténeti események is beleszövődnek. A regénysorozat színtere egy közép-bácskai többnemzetiségű (németek, zsidók, magyarok, szerbek, cigányok lakta) település – színhelyként először megnevezve –, Szenttamás. Gion a hely szellemének bővületében ebből a faluból konstruálja regényeinek világát, ezt a locust reprezentálja, feltárja történeti mélységét.

A helynek identitásformáló szerepe van. A peremkerület, a faluszél térbeli metafora Gionnál, a földrajzi, kisebbségi, gazdasági, kulturális marginalizációt jelenti. Szenttamás-textusai a peremterületen való létezés nyelvi leképezései. Szereplői folyton a periférián mozognak, az *Ezen az oldalon* figurái a temetővel körülvett, faluszéli, egy sor házból álló utcában, a *Latroknak is játszott* tetralógiájában a Zöld utcán, a falu hátárán darráló szélalmokban, a Kálvária utcában, majd miután benépesítik a kegyhely környékét, Jankófalván, a Hauser- és Schank-féle faluvégi téglagyárakban. A devecséri, egykori Schank-téglagyárban ténferegnek a *Sortűz egy fekete bivalyért* gyerekcsapatának tagjai, és a falu peremén áll a károkatonák védelmezőjének, Gergiánnak és ellenségeiknek, a Ságiaknak a tanyája is. A *Testvérem, Joáb* szereplői a helység déli perifériáján, a csator-

naparton mozognak. Ide jár át moziba az északi végről az ifjúsági regények Tamás és Burai J. vezette csapata.

Gion Nándor írásaiban gazdag helytörténeti, művelődéstörténeti, néprajzi anyagot halmoz fel, szenttamási babonákat, népi gyógy módokat, népszokásokat örökít meg. A *Rózsaméz*ben például Gallai István és a méhész a *Srbobranski glasnik* nevű újságot lapozgatják, amelynek első száma 1931-ben, az utolsó pedig 1940-ben jelent meg Major Lajos nyomdájában. A Fridrich Schank téglagyárában dolgozó kommunista, az 1936-os földmunkássztrájk egyik vezetője, Morel András is valós személy. Egy kockás füzetbe írta *Élet Rajz* című önéletrajzát – 1972-ben Németh István szemelvényeket közölt belőle a Magyar Szóban. (NÉMETH 1994: 91–111.) A *Történetek a régi forgópisztolyról* novellaciklus ötödik története, a *Krisztus Katonája* megörökít egy Bácskában egyedülálló szokást, a szent-sírt nagypénteken és nagyszombaton őrző katonához fűződő tradíciót, a *Virágos Katona, Az anyagi vigasság* és a *Sortűz egy fekete bivalyért* című regények szöveg helyeit összeolvasva pedig rekonstruálhatóvá válik egy napjainkra feledésbe merült, az anyagi vigasság mondásának nevezett karácsonyi dramatikus szokáshagyomány.

Az imaginárius világ mögött valós földrajzi helyek, szereplők állnak. A tárgyyszerűség elemei a konkrét helyszínmegnevezések, a szereplők, a családtagok élettörténetébe beleszövődő történelmi események, a családtörténeti dokumentumok. A regénysorozat helyszíneinek egy része (Zöld utca, Tuk, Begluk, Kálvária, Devecsér, Johann Schank és Jakob Hauser téglagyára, Békás rét, Szív, Szege-di út, Cigány-völgy, Nagy utca, Sárga kút stb.) ma is megtalálható Szenttamáson, az azóta megszűnt, illetve átalakított lokációk (a Szenci-kocsmá, az Újvári kocsmá, Kiss János és Kiss Antal kocsmája) pedig a népi emlékezet által beazonosíthatók.

Ugyanez a helyzet a családtörténetbeli alakokkal is. Nyilatkozataiban Gion Nándor többször is beszélt a „szülőföld ihlető erejéről” (ERDÉLYI–NOBEL 1993: 10.), arról, hogy szövegeit a szülőfalujában megélt és hallott élményanyagból konstruálja. Az írói élményanyag, a szülőház környezetének, a szülőfalu térkontextusának fikcióvá válása a valóság utánzását, leképezését jelenti, azaz a szövegnek realista kontextusba állítását. Művei értelmezéséhez Gion Nándor megadta a kódot: a saját alkotói módszerére, az újrakonstruált élményvilág megnevezésére bevezette a dúsitott realizmus (ELEK 2002: 18.) fogalmát.

Szenttamás világlélek, habár nem oly mitikus méretű, mint a *Száz év magány* Macondója. Gion Nándor szülőföldjéből egy imaginárius-vizionált világot teremtett (OLASZ 2003: 10.), melyben azonban nincs annyi babona és mágia, mint a dél-amerikaiak műveiben. ○

Fénykép: Kiss Natália, Munjin Andrea, Németh Dezső

Források

- ELEK Tibor 2002: „... csak nézett ránk és hallgatózott”. *Forrás*, 12., 18.
- ERDÉLYI Erzsébet–NOBEL Iván 1993: „... izgalmasan kezdődött eszmélésem a szülőföldemen.” *Tiszatáj*, 5., 10.
- GION Nándor 1984: *Szülőföldem: Szenttamás*. Bemutatja: Magyar Televízió, Rendező: Eck T. Imre.
- FÜZI László 1998: „Nincs időm észrevenni a történet eltűnését”. *Forrás*, 11., 11.
- MOREL András: *Lapok egy kockás füzetből*. = NÉMETH István 1994: *Kánaáni történetek*. Forum, Újvidék, 91–111.
- OLASZ Sándor 2003: *A Virágos katona és a „mágikus realista regény”*. = *Mai magyar regények*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 109.
- SÜKÖSD Mihály 1971: *Tér és idő*. = *Változatok a regényre*. Gondolat, Budapest, 110.
- SZAJBÉLY Mihály 1984: Gion Nándor: *Sortűz egy fekete bivalyért*. *Életünk*, 10., 1118–1119.

Kálvária

Kosztolányi-talány

Hicsik Dóra, Szabadka

Miért talány?

A Kosztolányi Dezső Napok keretében 2011-ben indult útjára a Kosztolányi-talány. A vetélkedő amolyan da Vinci-kódosan fogta fel Kosztolányi szabadkai-ismertét, és igyekezett bemutatni a költőhöz kapcsolódó épületeket, embereket.

Kosztolányi Dezső 1903-ban hagyta el szülővárosát, de nem hagyta el soha szabadkai-ismertét. Minden egyes mondatában, gondolatában ott él a vidék nagysága, rejtelme, s hol lehetne ezt jobban nyomon követni, mint éppen Szabadkán?

Az egész úgy kezdődött, hogy a már megszokott irodalmi, képzőművészeti vetélkedőt fel kellett váltani valami izgalmasabbal, mert már nem volt érdeklődés a hagyományos írás, a prezentáció, a fénykép iránt. Haladni kell a korral, nincs mese. Ekkor jutott eszembe, hogy érdekes lenne felhasználni az elmúlt évek bestsellereit, és összekötni őket a helyismerettel, jelen esetben Kosztolányival.

A vetélkedő lényege az (lenne), hogy a középiskolások kutassanak, ismerjék meg a várost, annak múltját, egyszerűen lakosait, hangulatát. Ha legközelebb elmennek a gimnázium mellett, ne csak az épületet lássák, hanem annak hajdani diákjait, a Kosztolányi családot, az eltanácsolt költőt, az itt vendégeskedő Karinthyt. A Petőfi utcán jusson eszükbe Vajkay, a könyvtárban Sárcsevics, a színházban Kabos Gyula vagy Lugosi Béla.

A vetélkedő szabadkai középiskolásoknak készült, de már első évtől kezdve más városok diákjai is felvették a kesztyűt, és igyekeztek megfejteni a „kódokat”. Érdekes volt a lelkesedésük, a kalandvágyuk. A Kosztolányi-talány éppen újdonságával éri el azt, hogy tömeges tud lenni, s olyanokat is megmozgat, akiket (eddig) nem érdekel(t) az irodalom: pl. a szakiskolába járókat. Nemcsak a tárgyi tudás számít – persze alapvető dolgokat illik tudni Kosztolányiról –, hanem a rátermettség, a kreativitás is. Ki hogyan ismeri fel a térképet, kinek milyen az aszociációs készsége.

2011

Az első évben a diákoknak Kosztolányi-hoz és Csáth Gézához kapcsolódó idézetek, képek segítségével kellett megkeresniük a helyszíneket, majd ott megfejteniük a feladatlapokat, és visszatérniük a kiindulási pontra, a Városi Könyvtárra. A vetélkedőre 23 csapat nevezett be.

A négytagú csapatok egy kérdőívet és egy térképet kaptak, amelyen idézetek szerepeltek, s azok alapján kellett megtalálniuk a helyszínt, és képpel, írással bizonyítaniuk ottlétüket. Például a *Már néha gondolok a szerelemre* című versről, illetve Lányi Hedvig képéről Lányi Hedvigre kellett asszociálniuk. A feladat ugyanis az volt, hogy keressék meg a kislány édesapjának a munkahelyét, és másolják át az emléktábla szövegét. Érdekes lenne egyszer kipróbálni, hogy a már említett versről valamelyik csapatnak eszébe jut-e Ohrmann Kálmánné Lockenstock Róza, a vaskereskedő felesége, akihez Kosztolányi Brenner Jósikával együtt naponta járt szöveget venni. S vajon hány csapat tudná, hol is volt az a vaskereskedés?

A tanulóknak négy helyszínen – A Svetozar Marković Gimnáziumban, a Kosztolányi Dezső Színházban, a Városi Múzeumban és a sétárdőben (kakukktójas, képfelismerés) kellett feladatokat megoldaniuk, amivel bizonyíthatták fel-

készültségüket. A színházban a csapatok egy-egy novellát kaptak, és a színészek tették fel nekik a szövegekkel kapcsolatos kérdéseket. A helyszín és a helyzetből kifolyólag lehetett ez a legérdekesebb feladat a beszámolók szerint.

A diákoknak fényképekkel is igazolniuk kellett, hogy jó helyen jártak, s a feladatokon kívül a fényképek is értékes pontokat értek.

A vetélkedőn szabadkai középiskolák diákjai nyertek. 1. díj: Töke Adrienn, Lódi Csilla, Ladóczki Judit, Rédler Natália – Svetozar Marković Gimnázium, 2. díj: Ozsvár Andrea, Nagy Klaudia, Kis Torma Natália, Juhász Bernadett – Bosa Milićević Közgazdasági Középiskola, 3. díj: Fehér Henriette, Fehér Lilla, Fehérvári Csilla, Nagy Gergely – Politechnikai Középiskola. Mögöttük azonban jól szerepeltek a vidékiek is, akik Zentáról, Zomborból, Topolyáról érkeztek.

2012

Második évben a Kosztolányi-talány két-napos rendezvényre nőtte ki magát. Ekkor már harminc csapat érzett késztetést arra, hogy eredeti helyszíneken idézze fel Kosztolányi nyomát, a harminc csapatból 12 volt vidéki, s ebből 2 határon túli, szegedi.

Ez volt az első év, hogy kísérőket lehetett „igényelni”: ők szabadkai egyetemisták, középiskolások voltak, és segítettek eligazodni a versenyzőknek a kapott térképen. A feladatokban persze nem segíthettek.

Mivel a verseny kétnaposra bővült, több feladatot kellett kitalálni. A kérdőíves rész maradt olyan, amilyen az előző évben volt, a tanulók idézetek és képek alapján keresték meg a helyszíneket, ahol vagy fényképezniük kellett, vagy felada-

Nyertesek, 2012

tot megoldaniuk. Három helyszínen fogadták őket feladatlapok: a gimnáziumban, a múzeumban és a Szent Teréz téren. A feladatok között volt zanza, jellemzés, keresztrejtvény.

Miután visszaérték a könyvtárba, újabb forduló következett: Kosztolányi- és Csáth-novellákat kaptak (Kosztolányi: *Paulina*, *Hrussz Krisztina csodálatos látogatása*, *Kézirat*, *A patikus meg ő*, Csáth: *Anyagyilkosság*, *Mesék, amelyek rosszul végződnek*, *A varázsló halála*). Ezeket a novellákat kellett fényképekkel illusztrálniuk. Bárhova mehettek, bármit lefényképezhettek, annyit tudtak, hogy tíz képet kell majd elküldeniük a megadott e-mail címre, tehát a történetet tíz képben mondhatják el/játszhatják el/mutathatják be.

Másnap jött a meglepetés. Két órát kaptak arra, hogy az előhivatott tíz képből, szalvétákból, színes papírokból, olló, ragasztó, filctollak, szalagok és egyéb anyagok segítségével albumot készítsenek.

A vetélkedő végeredményét a feladatlapok és az albumok pontszámai adták meg. Az első helyezést Tóke Adrienn, Lódi Csilla, Rédlér Natália, Ladóczki Judit – Svetozar Marković Gimnázium, Szabadka – érdemelte ki. Másodikak lettek: Majlát Edit, Babi Emese, Prokecz Lúdia, Papp Orsolya – Dositej Obradović Gimnázium és Közgazdasági Középiskola, Bácsstopolya, valamint Adankó Edina, Hévízi Heléna, Nagy Henrietta és Simonyi Máté – Bolyai Tehetséggondozó Gimnázium és Kollégium, Zenta. Harmadik díjban részesültek: Szedlár Ágnes, Reéb Zsófia, Rizsányi Attila, Huszka Lilla – Svetozar Marković Gimnázium, Szabadka.

2013

Az idei vetélkedő a Magyarország–Szerbia IPA Határon Átnyúló Együttműködési Program keretében megvalósuló, a Szabadkai Városi Könyvtár és a szegedi DEAK Kooperációs Kutatási Nonprofit Zrt. „Kulturális utazások Szeged és Szabadka régiójában (CULTRAIL HUSRB/1023/222/113)” című közös szakmai projektum első rendezvénye volt.

A vetélkedő témája a *Pacsirta* című Kosztolányi-mű volt, s minden ehhez kapcsolódott. A vetélkedő abból állt, hogy a verseny kezdetén mindenki megkapta a kitöltendő feladatlapokat, és azokat a város, a regény 4 helyszínén kellett hagyniuk. A helyszíneket a versenyzőknek egy 1899-es Szabadkai Közlöny és egy korabeli várostérkép segítségével kellett megtalálniuk. Például fel kellett adniuk egy levelet, s az újságból kellett rájönniük, hogy hol van a posta. Az elmúlt két

Nyertesek, 2013

évben is kaptak térképet a csapatok, igazán azonban csak az idén vették hasznát, csak most volt fontos szerepe.

A vetélkedő nemzetközivé nőtte ki magát, 34 csapat nevezett be, 28 vajdasági (ebből 17 szabadkai) és 6 magyarországi. A tavalyi évhez hasonlóan szabadkai középiskolások és egyetemi hallgatók önkéntesként, a város különféle pontjain újabb feladatokkal, útbagazításokkal segítettek a versenyzők nyomozását.

Mivel többen már visszatérő versenyzők voltak, a szervezőknek új feladatokat kellett kitalálniuk, s új helyszínre vezetniük őket. A Pacsirta regény helyeit kellett felfedezniük a ma Szabadkájában: a Magyar Király éttermet (Arany Bárány), a vasútállomást, a Petőfi utcát...

A feladatokat útközben is megoldhatták, voltak azonban olyan tanulók, akik az eső elől visszatértek a könyvtárba, hogy ott járjanak a válaszok után. (Az volt a fontos, hogy a megadott helyen hagyják a kitöltött feladatlapot.) Szép idő esetén a valamikori Arany Bárány, a Mária Terézia park, a Szent István tér és a Teleki tér lettek volna a helyszínek, de a rossz idő miatt a Teleki téri kiadóhivatal, a Szent István téri Keresztesük őket és a Mária Terézia parki posta fedett helyre „vonultak”: a Gyermekszínház lépcsőire, a városháza alatti ajándékboltba és a ferencesek temploma elé. Ezek az eshetőségek természetesen fel voltak tüntetve a feladatok mellett, tehát nem okoz(hat)ott külön fejtörést.

Ismét voltak szöveges és fényképes feladatok: keresztrejtvény, melynek megoldása egy Kosztolányi-idézet volt, szereplők felismerése jellemzésük alapján, apróhirdetést feladni, levelet írni Pacsirtának. Továbbá fényképet kellett készíteniük a regényben felbukkanó helyszínekről: a Petőfi utcáról, a villamosról,

Szunyogh munkahelyéről, a Kazinczy utcáról, Orosz Olga munkahelyéről.

A feladatokra három órát kaptak a versenyzők, kisebb késés azonban előfordult, az időjárás sem kedvezett, hiszen esett az eső. Ennek ellenére minden csapat hiánytalanul teljesítette a feladatokat, s visszaérkezett a könyvtárba, a valamikori Nemzeti Kaszinó épületébe.

Eredmények: 1. díj: Berec Sára, Camdzija Hana, Szombati Dorottya – Kosztolányi Dezső Tehetséggondozó Gimnázium, Szabadka, 2. díj: Krajinovic Erna, Nagy-Varga Eszter, Vigh Réka – Deák Ferenc Gimnázium, Szeged 3. díj: Molnár Csongor, Szabó Beáta, Csőke Márk – Kosztolányi Dezső Tehetséggondozó Gimnázium, Szabadka.

Hogyan tovább?

Ilyen vetélkedőt bárhol lehet szervezni. Keresni kell egy, a helyhez köthető személyt, meg kell ismerni a város múltját, és össze kell kapcsolni a kettőt.

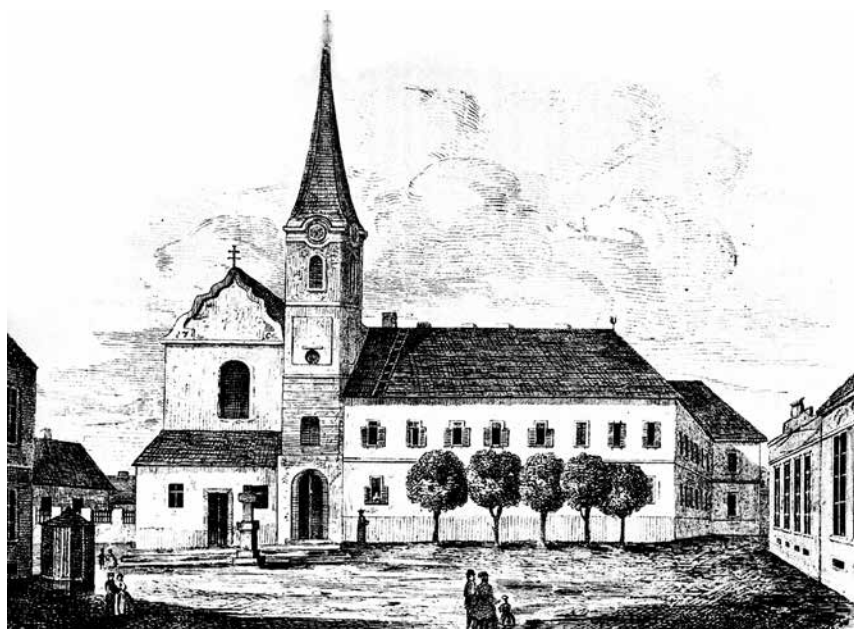
A feladatokat évről évre újra kell gondolni, át kell írni, új helyszíneket kell keresni, más irodalmat feladni. A diákok többsége visszatérő, s nem szabad, hogy unják magukat, hogy ránézzenek a feladatlapra, kérdésre, s legyintsenek: ezt tudom, ismerem, tavaly is ez volt.

Szeretnénk azt hinni, hogy értelme van a helyismereti versenynek, a Kosztolányival foglalkozó vetélkedőnek. Legyenek büszkéek ezek a diákok arra, hogy ki nek a szülővárosában élnek és tanulnak.

Az elmúlt években részt vevő diákok közül páran átálltak a másik oldalra, és segítőként szerepeltek a vetélkedőn. Érdekes lenne egyszer eljutni arra a pontra, hogy ők maguk szervezzék meg a fiatalabbaknak, ők vezessék végig a diákokat a már jól ismert útvonalon, s adják tovább a tudást. ○

A 18. századi iskolai színjátszásról

Káich Katalin, Szabadka

A szabadkai Szent Mihály ferences templom a XIX. század elején

Az európai történelem és művelődéstörténet alakulástörténetében a 18. században hangsúlyos szerep jutott a felvilágosodásnak, illetve a mechanika fejlődésének, továbbá a második felében a gazdasági és ipari fejlődésnek, a nemzeti öntudatra ébredésnek meg a francia forradalomnak. Szűkebb pátriánk azonban épphogy csak megszabadult a török uralomtól, majd a térség tervszerű újratelepítése folyt. A soknemzetiségű mai Vajdaság demográfiai arculata ekkor alapozódott meg, és noha mára már az arányokat illetően jelentős a módosulás, a multikulturális jelleg továbbra is e kistérség egyik meghatározó ismertetőjele lett.

Az elmúlt több mint 250 év kulturális alakulástörténetében a színjátszás igen korán megjelent, mindenekelőtt mint az oktatás és nevelés hatékony eszköze. Ebben a kontextusban a történelmi Magyarország déli területein a franciskánusok tevékenységéhez köthető az iskolai színjátszás megjelenése. Baján, Zomborban és Szabadkán ők indították be a gimnáziumi/középfokú tanítást, melynek keretében az iskolai játékszín működése is lehetségessé vált.

Kerényi Ferenc az iskolai színjátszásról értekezve megállapította: az előadások többségéről „csupán annyit tudunk, hogy megtartották” (Kerényi 2005: 330.). Az eredeti célról szólva az iskolai oktatást és nevelést jelölte meg a neves színház-történész, „... ezen belül főleg a retorikai képzés segítése, a vallásos-morális világkép alakítása volt” a cél. A minőség tekintetében a produkciók nagy része igen tanárfüggő, illetve intézményfüggő volt: „Az oktatás színvonalától, az iskola fenntartójának lehetőségeitől, a lelkész, a tanár ambíciójától, íráskészségétől” függött az előadások színvonala. „... a tematika igen változatos volt: a bibliai tárgyaktól az expurgált antik klasszikusokon át a magyar történelem kínálta témáig terjedt” (Uo. 330–331.).

Az előadásmódot a változatosság jellemezte: ebben a színjátszásban a dobogón előadott szövegek éppúgy helyet kaptak, mint a „katekizálva, néhány kellemelkel megjelenített hittételek”. A színpadtechnikai segédlettel bemutatott darabok elsősorban a jezsuiták tevékenységével hozhatók összefüggésbe. A produkciók nyelvezete a latin, illetve a nemzeti

nyelvek egyike-másika volt, hiszen a 18. században a katolikus tanítórendek, így a ferencesek is, a hittérítés hatékony eszközeként is használták az iskolai színjátszás nyújtotta lehetőségeket. Ez a szándék abban is tetten érhető, hogy az iskolákban bemutatott színpadi produkciók a szélesebb közönséget is megszólították, nevezetesen az előadásokon a szülők és a városi tisztviselők is megjelentek. Szoros kapcsolatban voltak ezek a rendezvények az egyházi ünnepekkel is. A karácsonyi jászolállítás éppúgy „műsoron volt”, mint a betlehemezés. A nagyközönség latin nyelvtudása általában sok kívánnivalót hagyott maga után, így a nemzeti nyelv hangsúlyos szerepet kapott az iskolai színjátszásban. Ha valamilyen oknál fogva mégis latin nyelvű volt az előadás, akkor azt egy, nemzeti nyelven elhangzó prologus vezette be. Kerényi tudni véli, hogy Szabadkán horvátul játszottak (lásd dalmata nyelven!), pl. Kőrömbányán pedig németül (Uő: 343.). Ezeket az iskolai rendezvényeket a városi tanácsosok is támogatták. Az előjárók mindig megjelentek a nézőtérén. Segítőkézségüket igazolandó egy 1768. évi bejegyzésre hivatkozunk. Az 1767-ben Szabadkára érkezett syntaxis professor, Prosztyevszky Vencel a következő évben játszatta el diákjaival az *Egyiptomi József* című darabot, s ez alkalommal a színpadot új állványokkal „és dekorációkkal díszítették”.

A 18. századi iskolai színjátszás témái közül az *Egyiptomi József* története igen közkedvelt volt. A fennmaradt mintegy félszáz magyar nyelvű jezsuita szövegek között Lestyán Mózes 1753. évi „mirákulum”-a is megőrződött. Nem lehet tudni, hogy a szabadkai diákok ezt a szövegváltozatot adták-e elő, vagy esetleg Dugonics András 1762-ből származó szövegváltozatát, mely latin és magyar nyelven íródott a szegedi piaristák által működtetett iskola számára. Az is lehet, hogy Prosztyevszky professzor állított össze erre az alkalomra egy saját szöveget.

Szintén Szabadkán mutatták be 1774. április 8-án a *Joas, a háládatlan zsidó király, aki Zakariás papot megölette* című produkciót, melyen a Historia Domus írója szerint még a kalocsai érsek is jelen volt. (Iványi 1892: 468.)

A drámai műfajokat illetően Kilián István a 18. századi minorita színjátszásra vonatkozó fejtegetésére hivatkozunk. Ő négy csoportot különböztetett meg: a tragédiát, a comico-tragoediát, a

tragicocomoediát, valamint a comoediát. Osztraticzky Jeromos, miután 1766-ban letette a lektori vizsgát Kassán, Szabadkára került a principisták tanáraként, és diákjaival 1767-ben egy comicotragoediát mutatott be, mely Nagy Konstantin császár fiáról, Krispusról szól. A Budán született Boda Gerárd 1778 és 1782 között Zomborban volt tanár. *Comoedia de adolescente* címmel rendezett iskolai előadást: tehát világi témában mutatkozhatott be a tanítványai 1779-ben.

A zombori születésű, horvát (dalmata!) anyanyelvű Vukovich András, aki jártas volt mind a magyar, mind pedig a német nyelvben, Bácsón öltözött be ferences szerzetesnek. Tanulmányai végeztével 1772-ben pappá szentelték. Egy ideig Baján tartózkodott, majd 1777 és 1781 között Zomborban a szintaxis tanáraként teljesített szolgálatot. A *Protocollum Zomboriensis* tanúsága szerint a „syntaxisták”-kal adatta elő a *Declamatio jovialist*, azaz a Kedélyes szónoklatot. Hogy a deklamáció egy-, két- vagy többszemélyes volt-e, nem derül ki a feljegyzésekből, mint ahogyan az sem, milyen nyelven folyt az előadás.

A legtöbb iskoladramát, eddigi tudomásunk szerint, Szabadkán mutatták be 1747(?) és 1774 között a diákok. Iványi Istvánnak, Szabadka monográfusának köszönhetően a már említettekén kívül Kázmér Imre és Kovacsóczi Lajos tevékenysége kapcsolható össze a szabadkai iskolai színjátszással. Kázmér Imre 1769-ben érkezett a szabad királyi városba. Ő lett a syntaxisták tanára, ezenkívül hitszónoki és lektori feladatokat is ellátott. 1769

júniusa és 1770 februárja között – ezután Gyöngyösre került (Pintér 1993: 135.) –, három előadást rendezett a diákokkal: a *Senacherib assyr királyt* 1769 júniusában, az *Iffúkort* ugyanez év szeptemberében és az *Anastasius keleti császárt* a következő év februárjában (Iványi 1892: 468.).

Kovacsóczi Lajos a principisták professzoraként a már említett hálátlan Joas zsidó királyon kívül 1770. május 24-én az *Eustachius római vezért*, 1773. április 22-én a Nagy *Theodosius keleti császár az Ariánusok ellent*, illetve augusztus 22-én az *I. Justinianus császár háládatlansága derek vezére, Belizár iránt* című iskoladramát adatta elő tanítványjaival.

Iványi István szerint a bemutatott darabokat feltehetően maguk a tanárok írták. Többségük történelmi személyekhez kötődő, morális tárgyú témát dolgozott fel, valószínűleg egy már létező sablon szerint. Maguk a produkciók „inkább csak erkölcsi irányú párbeszédtek voltak”, „belső költői értékek igen kevés volt” – állapította meg Iványi (467.).

Végezetül néhány szó az 1747-es esztendőről. A szabadkai ferences gimnázium 1747 és 1789 között működött (Pintér 1993: térképmelléklet).

Ezután II. József szerzetesrendelet feloszlató rendeletének lett az áldozata 25 más rendházzal egyetemben, melyek közt a zombori is megtalálható (1786). Az 1747. évi szabadkai iskolai színjátszásra vonatkozó adatot Ivanka Rackov *Iz pozorišnog albuma Subotice* című, 1977-ben kiadott összefoglalója tartalmazza. Sajnos, a szerző forráshely megjelölése nélkül hivatkozott a helybeli feren-

cesek által vezetett grammatikai osztályok előadásaira, melyeket, mint állította, év végén horvát, magyar és latin nyelven adtak elő a diákok. A forráshiányos adatra vonatkozóan alkalmasint a ferencesek által vezetett *Historia Domus* adhatna kielégítő választ.

Ebben a dolgozatban arra törekedtünk, hogy az eddig ismert adatok alapján bemutassuk a kistérségünket érintő 18. századi iskolai színjátszást. Hogy ma Vajdaság-szerte igen sok hivatásos Thália-templom működik – az amatőr színjátszásról nem is beszélve – mindegyelőtt magyar és szerb nyelven, abban meghatározó szerepe van annak a 18. századi iskolai színjátszásnak is, melynek egykor Szabadka, Zombor, Karlóca és Nagybecskerek adott helyet. ○

Irodalom

IVÁNYI István 1892: *Szabadka szabad királyi város története II.*, Bittermann József Könyvnyomdája, Szabadka

KÁICH Katalin 2008: *Kivezetések*, Forum Könyvkiadó–Újvidéki Egyetem, Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, 17–29.

KERÉNYI Ferenc 2005: *Iskolai színjátszás*, In: Magyar művelődéstörténeti lexikon III-IV., Főszerk.: Kőszeghy Péter, Balassi Kiadó, Budapest, 82–89., 330–345.

KILLÁN István 1992: *A minorita színjáték a XVIII. században*, Argumentum Kiadó, Budapest

PINTÉR Márta Zsuzsanna 1993: *Ferences iskolai színjátszás a XVIII. században*, Argumentum Kiadó, Budapest

A régi szabadkai gimnáziumot a XIX. század első felében építették át

Szakállas festő helyett műépítész

Egy szabadkai konstruktivista díszleteiről...

„... a mértani alak a rajz lényege. A mértan – a térnek, a tér arányainak és kapcsolatainak tudománya – mindig is a festészet alapvető szabálya volt. A mértan az a képzőművészetnek, ami a nyelvtan az irodalomnak.” (Apollinaire)

Husnyák Andrea, Szabadka

Hupkó István nyugalmazott díszlettervező, jelenleg a Művészeti Akadémia tanára. A Jugoslovensko Dramsko Pozorištében kezdett el dolgozni 1966-ban díszlettervező asszisztensként, Erich Decker segédjeként, miközben negyedéves volt a Belgrádi Műépítészeti Egyetemen. 1967 őszétől, 24 évesen, műszaki főnökként indult pályafutása a Szabadkai Népszínházban. A frissdiplomás építészből színházi szakember lett. 1972-ben hivatalosan is díszlettervezővé avanszált a szabadkai Népszínházban Petrik Pál mellett. Realista díszletekkel kezdett... A hetvenes évek elején a valóság és látványosság-ira törekvés jegyében a népszínházban is igyekeztek eredeti tárgyakat, bútorokat és viseleteket a színpadra vinni, valamint a helyszínen bemutatni a hiteles motívumokat. Saját bevallása szerint, ha nem a realista vonallal kezd, belebukik. 2009-ben a Szabadkai Népszínházból ment nyugdíjba.

A díszlettervezés kiszolgáló művészet

Sosem tartotta magát különféle izmusokhoz, ha azonban meg kell nevezni azt a stílusirányzatot, amely közel állt hozzá, akkor az a konstruktivizmus. Fontos viszont, hogy semmiképp sem az orosz irányzat szempontjából követte ezt a fajta szemléletet, amely alapvetően a racionális rend, az egyensúly és a nyugalom megteremtésére törekszik, hanem a szerkezeti felépítést tartotta lényegesnek, építészként állt hozzá ugyanis minden tervezéshez. A díszlettervezés kiszolgáló művészet. Mindig minden változik, csak a deszka marad... Hupkó István olyan építész, akinek szinte vérben van a konstruktív elgondolás, és aki nem utcán és tereken, hanem színpadon épít.

A konstruktív díszletépítés

„A konstruktivizmus elnevezés manifesztumok és kritikák nyomán született éppúgy, mint a modern művészet megannyi izmusa.” Oroszországból indult világhódító útjára a XX. század elején. Alapvetően az építő jellegű alkotás, a

D. Kovačević: Sabirni centar (Gyűjtőközpont)

rend, a tisztaság művészete. A konstruktivizmus nem művészet a szó hagyományos értelmében. A stílusirányzat követői azok az esztétikai alapelemekkel kísérletező alkotók, akik a színt és a formát a valóság reális értékeinek fogják fel, és az ábrázoló művészetekben tudományos egzaktásra törekednek.

Minden díszlet alapja a konstrukció. Először teret kell létrehozni, és ehhez megfelelő anyagot találni. Hupkó István a vasat választotta. Valójában ez a fajta szerkezeti megoldás Deák Ferenc *Légszomj* című drámájakor kezdődött (1971, Deák F.: *Légszomj*, rendező: Virág M.), amikor egy kagylót kellett fel-le mozgatni a színpadon. A *Légszomj* tartalmilag néhány párhuzamosan futó síkból tevődik össze: apa-fiú harc, a háború utáni időszak jellegzetessége, valamint a sajátos vajdasági élettér. Hupkó Istvánnak meg kellett találnia ezekhez a síkokhoz a megfelelő konstrukciót: egy vasalapú kagylóhéj-díszletformára esett a választása, melynek alsó, kiszélesedett részén a házak fordítva, azaz fejjel lefelé álltak. Szürreális kép. Viszont a kagylóhéj alatti színpadon a fejére állított világ egy naturalista színpadképpel társult (elkórósodott bokor). A helyszínek el-

lenpólusát a stíluskülönbség is jelezte. A fényezés, a reflektorok játéka tovább mélyítette az aktuális hangulatot.

Tehát vas. Olcsóbb volt és egyszerűbb is a fánál. Jó választásnak bizonyult, bevált, úgyhogy egy bizonyos időszakban többször is dolgozott ezzel az anyaggal: Ibsen *Nórájában*, Marinković R. *Glória* c. előadásban, Vicsek Károly *Zöld hajú lány* c. musicaljében stb. Ez a periódus a konstruktivizmus jegyében telt, a díszlettervezőt azonban (hangsúlyozottan) nem a stílusirányzat, hanem az anyaghasználat vezérelte. A konstruktív díszletépítés.

A színpad is egy építészeti tér

Az építész úgy kezd el tervezni, hogy felmérkepezi a lakók számát, igényeit. Utána megépülnek a falak, majd a legvégén következik az esztétika. A színházteret is így kezelte, az építész szemével. A színpad is egy építészeti tér. Hupkó úgy emlékszik vissza, hogy ennek a stílusoktól mentes, szabad szerkesztési szemléletnek Virág Mihály rendező is megörült, együtt tudtak gondolkodni, és közösen, egymást erősítve fejleszteni a színházi látásmódot. Mindig abból a tényből indultak ki, hogy a néző mindig a teret érzékeli. A díszlettervező pedig mindig térben gondolko-

dik. Ezért Hupkó István mindig teret épített. A konstruktívizmus nála hozzáállás, folyamat és végeredmény.

A színpadképet a konstruktív díszlet teljes mértékben kiszolgálja

A színpadképet a konstruktív díszlet teljes mértékben kiszolgálja. A *Velencei lány* c. előadásban a jellegzetes velencei tájat (Antonio Canale reprodukciója) egy aranyozott barokkos képkeretben a játéktér háta mögé vetítették. Ennél a díszletnél az volt a cél, hogy jól fölismerhető eszközzel ábrázoljon, valóság-hű legyen, ezenkívül könnyen alakuljon a darab menetéhez, és ne vonja magára a figyelmet olyan dolgokkal, amelyek a darab szempontjából nem fontosak, sőt értelemzavarók. Minden fölösleges vonal és dísz csak merevíti a színpadi kép mozgási lehetőségeit, és zavarja a célját. Az előzetes tervet, mely szerint a háromszintes állványszerű díszletelemet fedték bárnyfüggönyökkel (mintegy kupolaszerűvé varázsolták), kidobták. Maradtak a jellegzetes oszlopok és hidak, valamint a játékterületként funkcionáló platform. Csupaszon. Fontos ugyanis, hogy a színpadi tér alkalmas legyen minden akció lebonyolítására. Tudnia kell hozzáadni valamit a színpadi játékhoz, ami nem fejezhető ki más eszközökkel. Viszont semmi olyat nem érdemes a térrel kifejezni, ami elmondható szavakkal, viselkedéssel, cselekménnyel vagy zenével.

Konstruktív technikai lehetőségek a színpadi gépezetben

Hupkó István talán mindennél erősebb és fokozottabb mértékben érdekelte a színpadi díszlet technikája. Kíváncsiságát felkelte a konstruktív technikai lehetőségek a színpadi gépezetben. A színpad új konstrukciójától kezdve a legapróbb részletekig érdekelték a technikai és képbeli fogások, módok. Azok a konstruktív technikai lehetőségek, amelyek a színpadi gépezetben érvényesülhettek. 1981-ben a szabadkai Népszínházban Vicsek Károly megrendezte *A zöld hajú lány* című rockoperát. Merész volt a vállalkozás, merész az elképzelés és a rendező koncepciója, amellyel színpadra állította. Merész volt a díszlet is. Hupkó néha hetek munkáját szánta rá egy olyan részletkérdés megoldására, mint például, hogyan forgassa meg egy vaskeréken a színészt, vagy hogy a stilizált, esetleg csak hangsúlyos, elemeiben jelzett, lépcsőkkel és a mozgást tagoló egyéb elemekkel, változatosan osztott (konstruktívizmus) teret csupán tagoló díszlet jellemezze.

Ibsen *Nórájában* (1983, Orešković rendezése) például egyszerre kellett belső enteriort és külső teret érzékeltetnie... Az első felvonás díszlete enteriőr, és mint

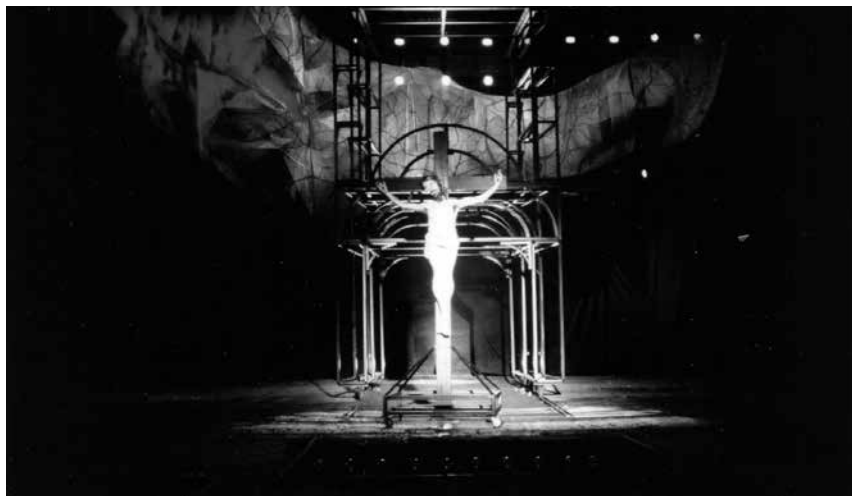

H. Ibsen: Nóra

olyan, megoldása belsőépítészeti feladat volt. Első pillantásra szépen megépített termeknek látszott, mintha nem a színpad, hanem a valóság számára készült volna. Tizenkét méter magas vaskonstrukció, polivinil borítással, amely az üveg hatását keltette. Hatalmas üvegnek tetsző ajtók... Viszont a síkok önálló élete és egymáshoz való térbeli viszonya olyan módon volt megteremtve, hogy a következő jelenetben hátsó megvilágítással, fokozott mélységi hatások benyomását kapta a néző, és a leegyszerűsített formák, a hatalmas üvegajtók úgy tagolták a teret, hogy egyúttal szerves egészet is alkottak. Ez olyan erény, amelynél jobbat színpadi kulisszára mondani nem lehet.

Beszélgessünk...!

A semmit a legfineszesebb kitalálni. Az utolsó előtti díszletterv, melyet a Népszínházban tervezett, a *Gyűjtőközpont* Urbán András rendezésében. Azon dolgoztak, hogy az alapmondanivaló a díszlet nélküliségen át jusson kifejezésre. Üres volt a színpad, a nézőnek mégsem volt hiányérzete.

R. Marković: Glória

Ennek az előadásnak nem volt terve. Nem volt mit rajzolni, nem volt mit tervezni. A naturalizmusból indultak ki... Építőállványokat akartak betenni a színpadra, takarókkal leválasztani az e világot és a más világot. Majd kölcsönkértek egy építőállványt..., vissza is adták. Beszélgessünk...! – mondta Hupkó a rendezőnek.

A téren találkoztak, a Jadran épületénél pedig fordultak még három kört. Hupkó felvetette, mi lenne, ha a díszlet üres színpadon effektusokkal oldaná meg. Hó, eső, köd... A szerkezetükben konstruktív díszletelemeket ebben az előadásban a néző nem látta. Szerkezetileg egyfajta rejtett konstruktívizmusról volt szó. Az üres színpad mellett döntöttek. Tulajdonképpen a semmit a színpadon olyan pazarul kell megoldani jelzésérték és effektusok szintjén, hogy elképzelhető legyen a hely, hihető legyen a történet. Ez veszélyes csapda. Könnyen naivnak, amatőrnek tűnhet. Mégis a semmit a legfineszesebb kitalálni... ○

Egy régi színházi lapról és az írófejedelemről

Százötven éve született Herczeg Ferenc

Kunkin Zsuzsanna, Szabadka

A dél-bánati síkság több száz méter magas Várhegye különös látványként emelkedik Versec mellett a magasba. A rónasághoz szokott ember szeme váratlanul megakad a Zsigmond király idejében épült magányos várromon. Amilyen meghökkenő a táj hirtelen változása, olyan meghökkenő volt a verseci német ajkú Franz Herzog berobbanása is az 1890-es évek elején a magyar irodalomba.

A német többségű város gyógyszerész polgármesterének, Franz Joseph Herzognak a fia 1863-ban született. A kizárólag németül beszélő család fia Szegedre ment, ott a magyar nyelv tanulásán kívül megismerte a magyar történelmet is, és betekintést nyert a kiegyezés utáni polgárosodó Magyarország társadalmi életébe, a dzsentri világba. Elvégezte a jogi egyetemet, cselédkönyvesként ismeretséget kötött néhány közéleti személlyel, közülük sokan írásainak ihletőjévé váltak. Az első regényét, a *Fenn és lenn* címűt beküldte egy regény pályázatra, ahol Mikszáth Kálmán volt az egyik bíráló. Felfigyelt a fiatal íróra, és az ő művét javasolta díjazásra. A díjnyertes alkotás után csakhamar megjelentek a *Gyurkovics-lányok* és a *Gyurkovics-fiúk* c. szórakoztató regényei. Később elsősorban színpadi szerzőként volt sikeres. 1893 tavaszán a Nemzeti Színház műsorára tűzte első színművét, a *Dolovai nábob lánya* címűt, és az előadást az egész évadban játszották. Vigjátékaival, szatirikus darabjaival, történelmi színműveivel (*Bizánccal* és az *Ocskay brigádrossal*) országos sikert ért el. Még csak 28 éves, amikor a Petőfi Társaság tagja lett, majd 1893-tól a Kisfaludy Társaságé is. 1896-tól a nagy példányszámú *Új Idők* c. irodalmi hetilap szerkesztője lett. A húszas években már írófejedelemnek számított, háromszor is javasolták Nobel-díjra.

A húszas évek után a politikai élet fontos szereplőjévé vált. Negyvenéves írói jubileuma alkalmából a Budapesti Tudományegyetem díszdoktorává avatta, hetvenedik születésnapján Budapest díszpolgára lett. Politikai nézetei miatt 1949 után művei nem jelenhettek meg Magyarországon.

A verseci Szent Kereszt-kápolna

Egy véletlenül előkerült színházi lap néhány, napjainkban is fontosnak tűnő írásával emlékezünk az íróra. Az 1940-es években számtalan beszámoló, kritika mutatja a verseci születésű írónk népszerűségét a színművészet világában.

Nemrég egy papírhulladék-gyűjtő láda tetején láttam meg Herczeg Ferenc képét egy vaskos, bekötött folyóirattömb szétnyitott címlapján a következő szöveggel: Herczeg Ferenc nyolcvanéves. Hazavittem a szétesőben levő, kidobott lapcsomót. A nyomtatvány a pesti *Színházi Magazin* volt (Rácz Vilmos szerkesztette), mégpedig a 6. évfolyama, az 1943-as év augusztus és december közti számai – öthónapnyi egybekötve. Sokéves könyvtáros tapasztalatom van, ezért kivittem a kertbe, hogy kiszellőztessem, és napfény érje. A „leletmentés” sikerült. A Herczeg Ferenc-év alkalmából cikkek, képek, riportok jelentek meg a kiadvány-

ban. A tény, hogy az 1943-as év Herczeg Ferenc-esztendő volt, bizonyítja a gazdag képanyag is, amelyből nem volt nehéz kiválogatni a legjobbakat. A hetente megjelenő újság címlapjain főleg népszerű színésznők portréi dominálnak színes nyomatokon, mint pl. Karády Katalin, Bulla Elma, Tolnay Klári vagy Honthy Hanna, amiből esetleg arra lehetne következtetni, hogy színészek kulisszatitkaírói, magánéletük pikantériáiról, az őket sokszor kísérő skandalumokról lehetett hetente friss híreket kapni a lapból. Nem így volt. Nem bulvárlap volt ez az újság. Írásunkban a Herczeg Ferencre vonatkozó méltatásokat vesszük számba: színes nyomtatban ott van a felnagyított, egész lapot betöltő arcképe a címlapon, Herczeg Ferenc-év alkalmából írt méltatásokat, kritikákat találhatunk benne, és az író életrajzát is közli. Egyik kritikusa így írt róla: „Csak az tud olyan fölényesen bölcs és szellemes színművet írni, aki megszokta, hogy csúcson él. Az életnek és a történéseknek felülről való vizsgálata mindig is írói sajátsága volt Herczeg Ferencnek.”

A Színházi Magazin hírt ad a többi között Babits Mihály 60. születésnapja alkalmából rendezett előadásról, melyet a Baumgarten Alapítvány székházában tartottak meg. A rádió műsorát ismertető írásban pl. kiemelik a komolyzene kedvelőinek azt az adást, melyben Monteverdi születésének háromszázadik évfordulója alkalmából Monteverdi-koncertet tűztek műsorra. Arról is olvashatunk a lapban, hogy a karácsonyi ünnepi rádióműsorban december 26-án maga Kodály Zoltán vezényelte a rádió zenekarát, mely a zeneszerző *Psalmus Hungaricus*-át játszotta. A képzőművészet terén is találunk érdekes írásokat. Számunkra különösen jelentős az a recenzió, amely Balázs G. Árpád Ady-

Franz Joseph Herzog, az apa

költeményekhez készült, nyolc illusztrációját tartalmazó albumáról szól, ebből idézünk: „A forradalmian elegáns, álomszerűen szép, albumszerűen egész angolvásznonba kötött mű megrendelhető, megtekinthető vagy kívánságra bemutatja: Dél-

vidéki Napi- és Hetilapok kiadóhivatala. Budapest, V., Pozsonyi út 41.” A karácsonyi könyvpiac jegyzékén Baudelaire, Illyés Gyula, Márai Sándor könyvei között a Kosztolányi-novellák második és harmadik kötete is szerepel. A festők közül Fried Pál (1893–1976) műtermét és műveit mutatja be a folyóirat. Márai kapcsán arról tudósít, hogy decemberben Hel-sinkiben játszották *Az utolsó kaland* c. drámáját, és arról is beszámol, hogy az író 1943 decemberében tartotta meg akadémiai székfoglalóját. Egy érdekes interjúra is ráakadtam, melyet József Attila nővére, József Jolán (1899–1950) Karády Katalinnal készített. József Jolán egy ideig a győri színháznál volt színésznő, itt került szorosabb kapcsolatba a színészvilág nagyjával, többek között Karády Katalinnal is. A költő nővére a lap 1943-as évfolyama 50. számában Karádyt a költészetről faggatta. A művésznő elmondja, hogy Adyt, Juhász Gyulát, József Attilát és Kosztolányi-verseket szeretne majd szavalni egy műsoros esten. A fenti írásokat azért emeltem ki, hogy rámutassak: igényes színházi lapra bukkan-tam a kidobott papírok között.

Herczeg Ferenc a korszak kedvelt színműírója volt. Számos novellájából filmet is forgattak, ezekben a kor legjelesebb színészei játszottak: Ajtai Andor, Bajor Gizi, Benkő Gyula, Bilicsi Tivadar, Bulla Elma, Csontos Gyula, Dayka Margit, Feleki Kamil, Honthy Hanna, Jávor Pál, Karády Katalin, Kiss Manyi, Latabár Árpád, Latabár Kálmán, Makay Margit, Márkus Emilia, Mezey Mária, Muráti Lili, Páger Antal, Perczel Zita, Perényi László, Rózsashegyi Kálmán, Somlay Artúr, Somogyi Erzsébet, Somogyváry Rudolf, Sulyok Mária, Szilassy László, Szörényi Éva, Tolnay Klári, Turay Ida, Várkonyi Zoltán, Vaszary Piri. A régi filmeket és a felsorolt színészeket a Magyar Televízió-nak köszönhetően mi is láthatjuk hétfvégeken, amikor régi magyar filmek is adásba kerülnek. A lap szerint Herczeg Bajor Gizi művészetét kedvelte leginkább, és

nagyra becsülte Csathó Kálmánt és Har-sányi Zsoltot is. Az idős író az olvasópró-bákon szívesen látott vendég volt, akinek véleményére és utasításaira nemcsak a színészek, hanem a rendezők is

Herczeg Ferenc.
Glatz Oszkár rajza
1925-ből.

sokat adtak. Megtörtént az is, írja a Színházi Magazin, hogy maga a szerző tett ajánlatot arra vonatkozóan, hogy kire bízna a főbb szerepeket. A Vígsház és a Nemzeti Színház tagjai egymás között azon versengtek, hogy ki kapja meg a Herczeg-darabok főszerepét. 1943 novemberében Tolnay Klárirra osztották a *Fecske és denevér* főszerepét. Tolnay Klári ekkor ezt nyilatkozta: „Megtisztelés és boldogság nekem, hogy Herczeg Ferenc darabjában játszhatom és minden igyekezetemmel azon leszek, hogy nehéz szerepemet jól játszam el.”

A nevezetes magazin a II. világháború idején jelent meg, arra, hogy háború van, nem pedig boldog békeidő, az az apróság figyelmeztet, hogy a szóban forgó Színházi Magazin 6. évfolyama minden példányának címlapja a következő szöveget tartalmazó nyomtatott címkével van ellátva: „A lapot küldi ..... Cím ..... *Tábori postaszám...*”

A Herczeg-év alkalmából a folyóirat az író műveiben olvasható életbölcseésegekből válogatott, ezekből választottam ki néhányat:

– Úgy látszik, egyik ember sem teheti azt, amit akar. Egy pillanatra igen, vagy egy órára, és egy ilyen óra többet ér, mint egy egész élet.

– Nőismeretünk szabályai csak a más asszonyára érvényesek.

– Haragudni és csodálkozni sohasem érdemes.

– Amit az ember könnyen elveszíthet, azt nem érdemes megtartani.

– Akiket az Isten megáld, azok nem a szó, hanem a tett emberei. Csak egy nagy, egy szent, egy megváltó dolog van a csillagok alatt: a tett!

– Amibe nem pusztul bele az ember, abba bele is szokik.

– Ha a műveltség szabná meg a társadalmi értéket, akkor a legtöbb budapesti úri családban a házitanítót kellene az asztalfőre ültetni, mert ő a legműveltebb.

– Tud róla az egész város...Vagyis: tud róla az a néhány ember, akit néma százazrek rovására az egész városnak szokás nevezni.

– A szenny, melyet egy Dosztojevszkij vagy egy Gorkij bemutat, tisztít.

– Kár, hogy a diótörés mesterségéhez és a nő lélektanához akkor kezd érteni az ember, mikor már romlik a foga.

– Aki győztes, az szokják le az alvásról.

– Úgy írni az emberi nyomorúságról, hogy ezer olvasó szemébe könny szivárogon, szép dolog. Még szebb dolog volna úgy írni, hogy legalább egy háziúr elengedje szegény lakójának a tartozását.

– A színészek a múlt idők hírhordozói, a jelen sötétség lámpagyújtogatói, a jövő szántó-vetői.

Végezetül szólnunk kell arról is, hogy Herczeg Ferenc a Petőfi Társaság elnökeként 1907-ben támogatást kért Szabadka városi tanácsától a budapesti Petőfi-ház javára. A dokumentumot folyóiratunk alapító tagja, Magyar László közli a Bácsország II. évfolyamának 9. számában 1996. szeptember 5-én, azzal a megjegyzéssel, hogy a városi tanács 250 koronát utalt át a Petőfi Múzeum létesítésére. ○

József Jolán és Karády Katalin

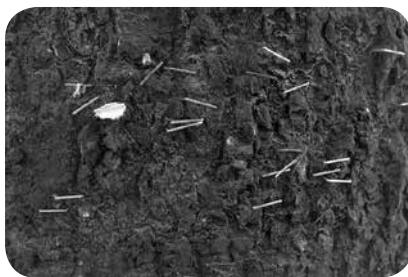
Fás szárú növények Szabadka városközpontjában

Czékus Géza, Szabadka

Bevezető

Egy település képét számtalan tényező alkotja. Ezek közé tartozik a növényzete is. A növények közül a legszembevetőbbek a fás szárúak, a fák és a cserjék (bokrok). Döntően ezek határozzák meg a közterületek kinézetét, hangulatát, szépségét vagy csúfságát. A legtöbb ember nem is gondol arra, hogy ezek a növények többszörös funkciót látnak el: fotoszintézist végeznek (csökkentik a levegő szén-dioxid-tartalmát, és növelik annak oxigénellátottságát, miközben a levelek sejtjeiben, ezekben a kis energiagyárakban a nap fényenergiája vegyi energia formájában a termelt cukormolekulákban raktározódik el, hogy azután minden élő sejt energiához – élethez – juthasson). Ezenkívül csökkentik a szél erősségét, a porképződést és -szállítást, a zajt, megkötik a szennyező anyagokat (a poron kívül a hamut és a kormot is, valamint a virágport is), megakadályozzák a csapadékvíz gyors elfolyását, és mikroklímát hoznak létre. Főleg a fenyőfélék illékony anyagai (fitoncidok) baktériumölő hatásúak,

csíramentesítik a levegőt. Ők a település tüdeje. Valamikor is nagy jelentőségük volt, habár akkor még a temetők is fontos tényezőt alkottak, hiszen csak a Bajai úti temető területe 20 ha – a városközpont egyharmada! Még 20 évvel ezelőtt is buja

A fának számtalan funkciója van. De az emberi leleményesség is határtalan. A fatörzseket sok mindenre fel tudja használni: vannak vendéglők, melyek tulajdonosai úgy oldották meg az utcai (hangulat)világítást, hogy a fákra erősítették a reflektorokat. Mások hirdetőtáblát látnak egy-egy ostorfában. Megtudhatjuk, hol lehet paradicsomlét vásárolni, hol és mikor nyílik tánciskola, ki halt meg, ki ad angolórakat, a városban ki gépeli legolcsóbban a diplomamunkákat. A fenti felvétel a Strossmayer utcában készült. Az ostorfán csak a hirdetések nyomai maradtak.

növényzet borította, nem úgy, mint ma (CEKUS 2005, CÉKUS 2006).

Településökológiai szempontból a zöldfelületek közül a fák a legértékesebbek. Oldják az épített környezet monotonitását, esetleg leromboltságát. Lombzatuk színe, színváltozásai, alakja, illata, fény- és árnyékváltozásai évszakfüggőek. Az ott lakók lelkiállapotán segít a pusztán meglévő zöldfelület, a korona színe, a levelek (avar) susogása, a virágok alakja, színe, illata. A fák a klimatikus hatást is pozitív irányba változtatják meg: a levegő hőmérsékletét, páratartalmát, a légmozgást, a napsugárzást, valamint a nappalok és éjszakák hosszát. A nagyobb városokban az aszfaltozott utak, a település ritkás növényzete, az egyre gyarapodó nagy üvegfelületű épületek és ezek hűtését biztosító klímaberendezések használata fokozzák a hőmérséklet-emelkedést, és gyakran elviselhetetlen városi hőszigetet okoznak. A hőszigetetés mérséklésében jelentős szerepet játszhatnak a városi parkok, fasorok és egyéb növények. Ezek a növények úgyszintén mérséklik a városi

A korlát nemcsak véd, hanem ülőalkalmatosság is egyben. A fával együtt a Korzó díszé. Körforgalmainkat a szebbnél szebb tuják és puszpángok teszik hangulatossá.

levegő minőségromlását is (HARNOS 2008).

Az emberi környezetnek és jelenlétének a fákra és cserjékre egyéb hatása is van. A településen a levegő szárazabb, hőmérséklete magasabb. Főleg az utcák, terek azok, ahol a föld és a beton nem nyeli el a hőt, hanem visszaveri. Nyári éjszakákon a beton ki sem tud hűlni. A szennyezett levegő melegebb, mert hatása az üvegházhatáshoz hasonló. Gondoljunk a meleg nyári napokra, a szmogra. A levegő a napsugarakat átengedi a föld irányába, a szennyezett levegő azonban nem engedi vissza, hanem a hő beszorul. Ezért a településen mért hőmérséklet néhány fokkal mindig magasabb, mint a településen kívül. A melegebb levegő pedig nagyobb fokú párologtatásra készíti a növényeket (párologtatás útján hűtik magukat), ezért több vizet vesznek fel a talajból.

Egy görög közmondás úgy tartja, hogy egy társadalom akkor válik nagygyá, amikor idős emberek fákat ültetnek annak ellenére, hogy tudják, soha nem fognak az árnyékukban ülni. A hajdani Szabadka társadalmá bizony naggyá vált azzal, hogy ültetett, méghozzá sokat, tervszerűen (IVÁNYI 1892), megálmodva a városmag majdani kinézetét is. Szabadkát zöld várossá tették! Az utókorra hagyták – az elkövetkező évszázadra. Nagy előrelátás volt ez, számunkra meg nagy kötelesség, hogy amit örököltünk, meg is őrizzük és tovább is adjuk. Néha úgy tűnik, hogy az illetékeseknek ez nem kitüntetés, hanem teher. Nézzünk szét utcáinkon és tereinken! Örökségünkkel hogy gazdálkodunk?

Zöldfelületeink

Mik képezik a zöldfelületet? Parkok, temetők (CEKUŠ 2005), fásított terek, utcák, intézmények környéke, szoliter típusú épületek környéke, lakótömbök körüli területek, iskolák környéke, egészségügyi intézmények környéke, sport- és rekreációs központok környéke, valamint nem elhanyagolható a családi házak kertje sem.

Ha Szabadkára madártávlatból nézünk, elégedettek is lehetnénk. Nagy parkjai vannak (Kiserdő, Zombori úti (Cirill és Metód) park, Harcosok sorakozója lakótelep), sok tere, utcáin fasorok, a külvárosi házak környéke ápolat, zöld. Nemrég még a temetők is a város tüdejének jelentős részei voltak. A '80-as évek-

től kezdve mondvascinált ürügyekkel „rendezik” temetőink zöldfelületét.

Megfelelnek-e az elvárásoknak Szabadka zöldfelületei?

Nézzük azok területét! Valamikor valószínű elegendő volt, amikor a városmag még kis területű volt, és mögötte kezdődtek a rétek, homokbuckák, egy-egy temető, telis-tele növényekkel. Ma már megváltoztak a viszonyok. Sajnos az új lakónegyedek is nagyobb terek nélkül jöttek létre. Egy-egy forgalmas „főutcáján” kívül nemigen van lehetőség a tömeges fásításra. Ez alól a Harcosok sorakozója lakótelep a kivétel, ahol az épületek közötti tér elegendő nagy. Sok (egykor) fásított utcánk van. Ezek egy része, szakasza már nagyon megváltozott. Köztereink száma és területe viszont vitathatatlanul kicsi. Ráadásul, építkezési célokra ezek még karcsúsíthatók...

Városunk zöldfelületének jelentős részét az utcán élő növények képezik. Már egy fasor is megváltoztatja az utca képét és hangulatát. A városatyák nagyon régen rájöttek arra, hogy a fa jelentősége óriási. Szabadka (környéke) fásításáról Iványi (1892) írt részletesen. Abban az időben az akác volt a menő faj, több oknál fogva is. A nyugati ostorfák, a mi „galagonya”-ink, „gelegunje” adják meg Szabadka igazi jellegét, hangulatát. Ezeket a XIX. század végén (1890.) és a XX. század elején kezdték ültetni (KLADEK 1991), lát-szólag ma is kitűnő egészségi állapotban vannak. Kétségteljesen Szabadka arculatát ma is az ostorfák fasorai határozzák meg. Ezek uralják a szűk központot, soraik pedig kinyúlnak a Bajai út, Zombori út, Radić fivérek út, Zentai út, Szegedi út és Majsai út jelentős részére is. Néhány évtizede még a Karadorde út (Halasi út) mentén is ostorfák voltak. Amekkora kárt a kártevők okoznak, legalább akkorát az emberi kéz is okoz nekik. Fasoraink egyre gyérülnek, hiszen ma már nem csak az előregedett példányokat vágják ki. Az ostorfán kívül nagy egyedszámban van hárs, vadgesztenye, platán és több örökzöld fa is. A cserjéket sem szabad szem elől téveszteni, hiszen egy-egy tér takarásában azok összfelülete sem elhanyagolható. Ma közkedvelt sövény a megmetszett tuja.

Szabadka városközpontjának botanikai vonatkozásai

Még mielőtt ismertetnénk eredményeinket, szólni kell arról, hogy a szóban

forgó növények hogy kerültek oda, ahol vannak. A központ épületeinek megjelenéséhez hasonlóan, a fásítás is a XIX. század végén és a XX. század elején vett nagyobb lendületet. Elsősorban nyugati ostorfát ültettek (egyébként ez volt az uralkodó faj az Alföld minden nagyobb településén és Budapesten is). Tehát a tervszerű telepítés eredménye a központ faállománya és jelenlegi képe. Ezekkel a fákkal és a később ültetett cserjékkel elsőként Bruzslai Ilona kertészmérnök, illetve Kladek Ervin, ugyancsak kertészmérnök foglalkozott (KLADEK 1980, 1991). Sajnos, ők csak a város által ültetett fákat és cserjéket leltározták fel (Kladek mérnöki pontossággal, legalább húsz szempontot figyelembe véve végzett elemzést – és részletes térképeken tüntette fel a fák helyét és méretét). Tehát az, amit ma tervez Szabadka önkormányzata, hogy alapos leltárt kell végezni, az csak Kladek munkájának elszomorító revíziója lesz.

Nemcsak „hivatalból” kerültek növények az utcákra, hanem a lakosok önközményezéséből, igényeiből is. Dicséretes a háztulajdonosok szorgalma. A szűk városközponton kívül a háztulajdonosok vették kezükbe a közös ügyet. Még ha néha nem is sikerült a legszebbre egy-egy ház eleje, a szándék megvolt, és ami nagyon fontos: ezeket a fákat és bokrokat minden lakos a magáénak érzi, gondozza és ápolja. Ezek, a kisemberek által ültetett fák és bokrok a legjelentősebbek, mert a legnagyobb területet ezek fedik le, ráadásul rendkívül változatosak is, attól függetlenül, hogy a szűkebb központ képét nemigen befolyásolják. A természetes

A fák és cserjék különféle módon kerültek oda, ahol ma vannak: tervszerű városrendezés, a lakosok vagy a természet által. A székelyegyház előtti téren rendkívül dekoratív császárfák állnak.

növénysszaporítás a fatelepítés harmadik módja. Ezt a természet, pontosabban a szél és a madarak végzik: eljuttatják egy területre a magokat, azok pedig jobbik esetben csírázásnak indulnak, és új élet fogan.

Néhány könnyen szembetűnő adat: a központ tereinek és főbb útjainak uralkodó fája a nyugati ostorfa (*Celtis* – téves elnevezés a gelegonya), a sövényt pedig a fagyal (*Ligustrum*) alkotja. Látszólag mindkét faj egyedei jó egészségi állapotúak, és a város gondjukat viseli. A szélesebb utcákban általában két sorban vannak ostorfák, gyakori azonban a 3 és a 4 sor is. A Rudics utcától a székesegyházig öt sorban állnak (a hatodik nyomvonalán haladt a villamos). Ezeket a Čistoća Kommunális Közvállalat alkalmazottjai (akik egyébként is gondját viselik a központ zöldfelületeinek) évente metszik.

Szembetűnő az is, hogy a központban a szabad földfelület területe nagyon kicsi, azaz a fák körüli földtányérok kicsik, olykor kifolyik belőlük a fa. Ez azt is jelenti, hogy mind a vízellátással, mind a talaj levegőztetésével baj van.

Több utca is fátlan, vagy csak 1-2 cserje található bennük. Teljesen fátlanok az alábbi utcák: Blédi, Dušan cár, Lányi E., A. Malagurski, Ptuj, V. Karadžić és az I. Vojnović. Csak egy-egy ház előtt van fa vagy cserje, illetve az utca jelentős része sivar: Bajcsy-Zs. E. (egy ház előtt található sövény), Jovan Nenad tér egy része (a ferencesek templomától a kiskorzóig), M. Gorkij (M. Gubectól a hídig), B. Nušić (Dušan cár u. – V. Nazor u.). Nemcsak a fátlan utcák a lehangelők, hanem a kivágott fák helye is. Fát csak abban az esetben szabad kivenni, ha helyére másik kerül. Nézzünk szét! Hány ostorfát távolítottak el az elmúlt években? Hány helyére került másik? Nem is kerülhetett, hiszen az öreg (beteg?) fákat nem vették ki, hanem – jobbik esetben – tövön elfűrészték, tehát a gyökérzet a földben maradt.

Gyakoriak a mechanikai sérülések (kéreg, ágak, gyökerek sérülése). Az ostorfák közel vannak az úttesthez, ami a téli sózás negatív hatását fokozza, annak ellenére, hogy az ostorfa egy kimondottan sótűrő faj.

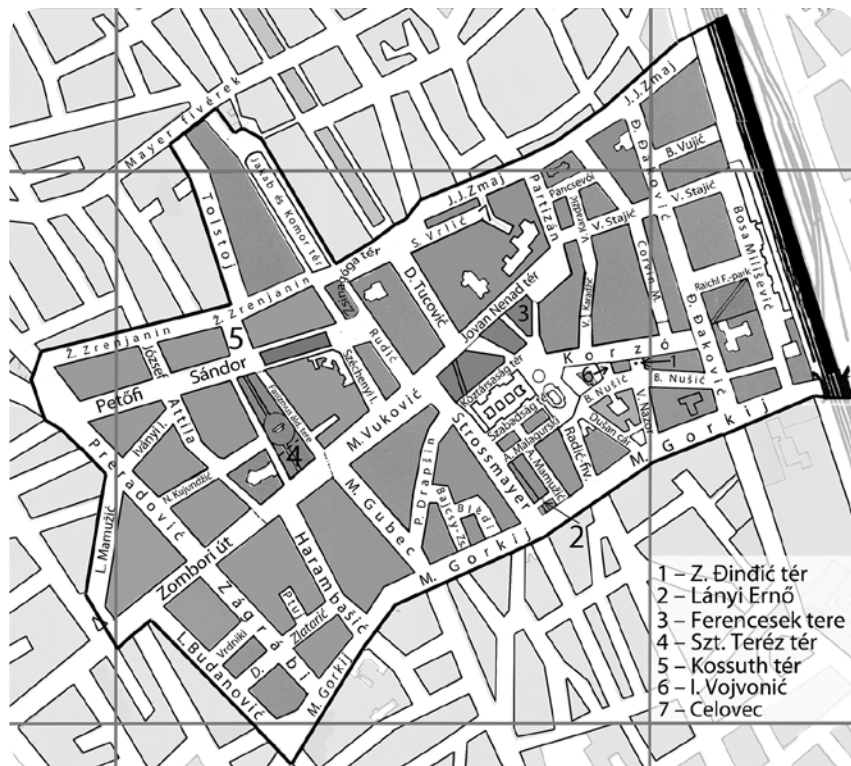
Harnos (2008) hívta fel a figyelmet arra, hogy az éghajlatváltozás nemcsak a kulturális örökséget érinti kedvezőtlenül, hanem a városi természeti értékeket is, beleértve a fákat is. A hóhullámok, illetve a változékonyabb téli időjárás nemcsak a

műemlékeket veszélyezteti, hanem a parkokat, fasorokat, szoliterfákat is.

A városközpont dendroflórája

Többéves megfigyelésünk (2012-vel bezárólag) eredményeit adjuk közre. A

közül 17 faj díszíti városunknak ezt a részét (legtöbbje örökzöld és tűlevelű). A 85 zárwatermő közül kettő egyszikű (két jukka), a többi kétszikű. Amint az várható is volt, sok növénycsaládhoz tartoznak, nevezetesen 38-hoz. Viszont a

Szabadka városközpontja

Városrendezési Intézet által központnak tekintett részt – a M. Gorkij u. – L. Budanović u. – Zombori út – L. Mamuzić u. – Preradović u. – Karadžić út – Ž. Zrenjanin u. – Tolsztoj u. – Mayer fivérek u. – Jakab és Komor tér – Zsinagóga tér – J. J. Zmaj u. és a vasút által határolt utcákat és tereket jártuk be, 47 utcát és 11 teret (a központ összterülete mintegy 70 ha). A nyílt kapubejáratok, udvarok, épületek előtti kiskertek növényzete – csakúgy, mint a növénytartó ládák növényzete – nem került be ebbe a munkába. Viszont a központot határoló utcák mindkét oldalát figyelembe vettük, nem csak a központ felé eső részét. Fontos megjegyezni azt is, hogy csak növényfajokat regisztráltunk, a faj alatti rendszertani kategóriákat nem is próbáltuk meghatározni. Tehát a különféle fajtákkal (pl. a tuják fajtáival) nem foglalkoztunk.

Összesen 102 fajt jegyeztünk fel (a vadrózsából nemesített rózsát nem vettük külön fajnak). Ezek listáját az 1. táblázatban adjuk közre. A nyitwatermők

38-ból 19 családnak csak 1-1 képviselője van, egyedül a fenyőfélék (7), a ciprusfélék (9) és a rózsafafélék (17 faj) a nagyon változatosak.

A fajok száma családok szerint

Sorszám	Családok száma	Fajok száma
1.	19	1
2.	6	2
3.	4	3
4.	4	4
5.	2	5
6.	1	7
7.	1	9
8.	1	17

Már említettük, hogy gyakoriak a fasorok. Az általunk feltérképezett utcák felében, 23-ban van fasor. Sorba ültetett fák állnak itt, melyek azonos fajúak. Ezek rendszerint ostorfák. Tervszerűen, központilag kialakított más fasorunk nincs is. A platánfák valamikori sora mára már csak egyedekre korlátozódott. Viszont a 23-ból 15 ut-

A fasorok zömét a nyugati ostorfa képezi. A Rudics utcától a székesegyházig öt sorban állnak a fák.

cában – mondhatjuk, hogy – csaknem hiánytalan (azaz a központ egyharmadában van kifogástalan fasor).

Sok helyen bizonyítják a fák élni akarásukat. Ott, ahová senki sem ültetett, ott is van élet. A természet gondoskodott arról, hogy egy-egy mag odakerüljön a járdaszélre, az üres és elhanyagolt virágtartó láda mellé. És az élet elindult! Ők a város fakoldusai. Megmaradásért könyörögnek. Némelyik felkarolható, némelyik azonban útban van. Érdekes, hogy olyan helyen nőnek, ahol a közelben nincs zöld. Ilyen értelemben az utcákat díszítik. Egy közös vonásuk, hogy ezeket a csemetéket

Az elhanyagolt, szemeteskosárként funkcionáló virágtartó tövében új élet indul (madárbirs)

senki sem törli ki.

Terepjárásunk alkalmával és az adatok rendszerezésekor is felfigyeltünk az egykefákra és -cserjékre. Ezek olyan növények, amelyekből csak egy-egy példányt találtunk. Vagy ültetették őket (pl. a bőrlevelű orbáncfű rendkívül dekoratív sárga virágokat hoz), vagy a szél, esetleg állatok hozták oda a magot (fekete nyár, füge, csíkos kecskerágó), és az emberek

megkegyelmeztek nekik. Mivel számuk miatt veszélyeztetettek, megérdemlik, hogy felsoroljuk őket:

bőrlevelű orbáncfű (Vrdniki u. 10.)
csíkos kecskerágó (L. Mamuzić u. 21.)

közönséges júdásfa (Raichle park)
közönséges füge (Pátria szálló Nušić utca felé néző oldala – fal töve)

fekete nyár (Iványi u., a Đuro Salaj Á. I. kerítésénél)

piros vadgesztenye (V. Nazor u. 9.)
ezüst juhar (József Attila u. 11.)

kolorádói jegenyefenyő (ProCredit Bank mellett)

gyepűrózsa (J. J. Zmaj u. és a Đuro Đaković utca találkozásánál, a gyermekorvosi rendelőnél)

cseregalagonya (J. J. Zmaj u. 37.)

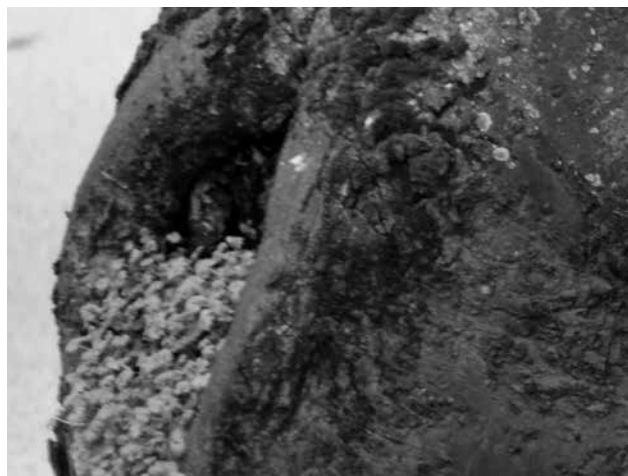
egyibés galagonya (J. J. Zmaj u. 37.)

A piros vadgesztenye (jobbról) védelem alatt áll. Egyik főágát már eltávolították, de az egész fa beteg.

Nem ritkák a fátlan utcák – Dušan cár utca

A megsemmisülés szakaszai. 1. a szabálytalan metszés következtében a sérült felületen megáll a víz, a felület nedves marad, megtelepszene a gombák, 2. a korhads oly mértékű, hogy táptalajként viselkedik (tyúkhúr nő belőle), 3. a beteg példányokat vagy derékon, vagy 4. tővön kivágják

tövies narancseperfa (J. J. Zmaj u. és a Đuro Đaković utca találkozása, az egészségház előtt)

arany ribiszke (L. Budanović püspök u. 26.)

selyemfenyő (L. Budanović püspök u. 17.) – mára betegség miatt kivágva

törzsés pálmaliliom (jukka) (L. Budanović püspök u. 7.)

Ostorfáink állapota

Fasoraink állapota látszólag jó. A fák szép zöldek, kergük általában sértetlen. De az egyes példányokról ez elmondható? Ha jobban szemügyre vesszük őket, talán már a vészharangot is megkongathat-

juk. A gondok halmozottak. Csak a leg-súlyosabbakat emeljük ki.

1. Folyamatosan tűnnek el. Tudjuk, hogy életkoruk véges, és azt is, hogy a fa veszélyes lehet, mert törzse korhadt (ami kívülről nem látható). Viszont azt is tudjuk, hogy a metszést kitűnően bírják. Ha kisebb koronát hagynának, talán nem kellene az egész fát eltávolítani. Hogy a beteg fák kivágása nem tervszerű, azt az is bizonyítja, hogy nem egyidejűleg történik, hanem hol itt, hol ott – néhány hónapos eltéréssel.

A közelmúltban vágtak félbe a Köztársaság téren is egyet. Ilyen esetre még

nem volt példa, mert általában földszint szokták elfűrészelni.

2. Arról már szóltunk, hogy a kivágott fa helyére nem kerül csemete, mert a gyökérzet a földben marad.

3. A szép fasorok szakszerűtlen kezelésének következtében elő-előfordulnak beteg fák is. A gombák megjelenése is betegségre utal. Szembetűnő, hogy a vágási felület vízszintes – minden csöpp víz megáll rajta, ezért a fa közepe rothadásnak indul. Máshol metszés után különleges, vízhatlan anyaggal kezelik a friss vágási felületeket.

4. Nemritkán már oly mértékben korhadt a fa, hogy a kisebb gyomnövé-

Rendkívül szépet mutat a bőrlevelű orbáncfű, a csíkos kecskerágó papsapka alakú piros és sárga termése és a törzse, valamint a pálmalilliom is

nyek (tyúkhér) megtelepszenek a metszett felületen.

5. A gyökérzet is lélegzik, tehát levegőre van szüksége. Az összeállt talajon megáll a víz, így a gyökér napokig, esetleg hetekig sem jut oxigénhez.

6. Nem biológiai természetű jelenség a fák felhasználása. Gyakran környezetbe nem illő funkciókkal látják el őket. Már megszokott jelenség, hogy hirdetőtáblákat tesznek rájuk. Egy-két évtizeddel ezelőtt csak elvétve lehetett látni a fatörzsre

Szabadka zöld város

erősített gyászjelentést. Ma már közönséges. Sajnos, a ragasztószalag vagy a szögek a feliratok eltávolítása után is ott csúfokodnak. Olykor pedig az ostorfa ága helyettesíti a lámpatartó oszlopot a vendéglők előtti téren.

Közös ügyünk városunk zöldfelületének megóvása, mert a következő nemzedékek majd számon kérik tőlünk, hogy miért herdáltuk el a több évtizedes just.

Irodalom

CZÉKUS Géza 2006: *A szabadkai temetők fás szárú növényeinek összehasonlító elemzése.* Bácsország 39. pp. 45-53

CZÉKUS Géza 2012: *Szabadka városközpontjának dendrolórája.* Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, Szabadka.

CEKUS Boris, CEKUS Geza 2005: *The Dendroflora in Subotica's Cemeteries.* Monografija Zaštita životne sredine gradova i prigradskih naselja I., Novi Sad. 315-3

IVÁNYI István 1892: *Szabadka szabad királyi város története.* II. rész, Szabadka.

KLADEK Ervin 1980: *Zelenilo Subotice i Palića.* Zavod za urbanizam i geodeziju, Subotica.

KLADEK Ervin 1991: *Razvoj vrtnetne umetnosti u Subotici.* Zavod za urbanizam, Subotica.

PINTÉR Noémi 2010: *Szabadka kiemelt zöldfelületein lévő fák állapotfelmérése és értékbecslése.* Szakdolgozat. Budapesti Corvinus Egyetem Kertészettudományi Kar, Budapest.

RADÓ Dezső 2001: *A növényzet szerepe a környezetvédelemben.* Zöld Érdék Alapítvány és a Levegő Munkacsoport, Budapest.

SCHMIDT Gábor, TÓTH Imre 2006: *Kertészeti dendrológia.* Mezőgazda, Budapest.

<http://levanto.gportal.hu/gindex.php?pg=17505609>

<http://novenyhataroz.info/noveny>

http://www.novenyek.ro/plant_detail

<http://ag.arizona.edu/pima/gardening/aridplants>

http://ferenczdiszserje.hfcnetwork.hu/reszletek.php?termek_id=41

<http://www.nrkerteszet.hu/?oldal=novenyeink&kategoria=5>

<http://www.profi-faiskola.com/noeveny-katalogus/vmch/diszfak/>

<http://plantnet.rbg Syd.nsw.gov.au/iopi/topihome.htm>

A cimbalom atyjának nevezték

Allaga Géza halálának 100. évfordulójára

Gál Zoltán, Baja

Száz éve nyugszik a bajai Rókus temetőben Allaga Géza gordonka- és cimbalomművész, zeneszerző, aki a cimbalom népszerűsítésével örökre beírta nevét a hangszer és a zeneirodalom történetébe. Nem Baján született, az itteniek mégis magukénak tekintették, annyi szállal kötődött a Sugovica-parti városhoz. Gyakran jelent meg különféle kiadványokban is az, hogy Baja a szülővárosa, jóllehet egy délebbi városban, a Tisza és a Ferenc-csatorna között elterülő Óbecsén született. Kimagasló érdemei vannak a magyar zene történetében. Jórészt az ő munkásságához fűződik, hogy a cimbalom az 1800-as évek közepétől-végétől meghonosodott nemcsak a magyarországi, hanem az egész európai zenei életben is. Allaga zenei működésének kezdetei pedig éppen Bajára tehetőek.

Ismerkedés a zenével

Óbecsén született 1841. március 25-én. Apja, nemes Allaga Imre jó nevű ügyvéd, esküdtbírói tisztelet töltött be, valamint Nemesmilitics közbirtokosságának is a tagja volt, anyja, nemes Fazekas Emma a Baja szülőtte nagynevű költő, Tóth Kálmán unokanővére. A család rövidesen Bajára költözött, miután itt Allaga Imrét szolgabíróvá nevezték ki. Kossuth szabadságeszméinek meggyőződéses híve lévén, 1848-ban képviselővé választották. A szabadságharcban kormánybiztosként vett részt. Ezért Haynau vérbíróvá 1850. június 26-ai ítéletében halálbüntetéssel sújtotta. Az ítélethirdetés július 5-én volt. A családi legenda szerint a feleség és a két nagyobb gyermek felutazott Budára, hogy végső búcsút vegyenek a halálra ítélt férjtől, apától. Ezzel szemben Allaga Imre előtt, mint sok más szabadsághős előtt, a szabadulás kapuja nyílt meg. Egyike lett ugyanis azoknak a hazafiaknak, akiknek Haynau – értesülve egy nappal korábbi kegyesztettségéről – megkegyelmezett. A „bresciai hiéna” melléknevet már előbb kiérdemelt Haynau cselekedetében – amint azt a történetírás megítéli – szó sem volt emberbaráti érzelmekről vagy

bármiféle jóindulatról, amikor kegyelmeben részesítette az elítélteket, és kiállította a megkegyelmezettek számára az elbocsátó határozatokat. Sokkal inkább a bosszúvágy vezérelte. Így szabadult meg Allaga Imre is. Szabadságát visszanyerte, vagyónát azonban elvesztette.

Bajára való visszatérése után a család az otthonát kisebb házra cserélte, és igyekezett a szűkösebb körülményekhez alkalmazkodni. Rövidesen azonban Allaga Imrét – ezzel is elismerve kiváló képességeit – kinevezték Baja város főjegyzőjévé.

A családban – bár tagjai sok megpróbáltatáson mentek keresztül – meleg légkör, egymás iránti szeretet és békeség uralkodott. A muzsika állandóan jelen volt az Allaga-házban. Az apa szépen játszott fuvolán, az anya zongorán, így a közös muzsikálás, kamarazenélés hozzátartozott a család mindennapjaihoz. A szülők nagy gondot fordítottak hat gyermekük képzésére, különösen a zenetanulásra és az idegen nyelvek elsajátítására helyeztek nagy súlyt.

A kis Géza Óbecsén járt elemi iskolába, majd tízévesen a Bajai Főgimnáziumba, a mai III. Béla Gimnázium elődjébe került. Szüleivel, testvéreivel gyakran muzsikált. Hegedülni, zongorázni, énekelni is tanult, de nem különösebb kedvvel és eredménnyel. Testvéröccse, Ottó feljegyzéseiből viszont azt is tudjuk, hogy gyermektársai előtt tekintélyt vívott ki testi ügyességével, ötletességével, következettségével.

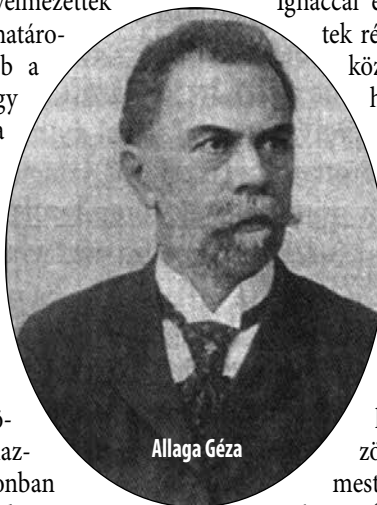
Koncert az eperfa tetején

Serdülőkorra kezdetén, 14 esztendősen ismerkedett meg „igazi” hangszerével, a gordonkával, amikor a tekintélyes bajai zenetanár, Matuschek Ignác kezdte

oktatni. Hamarosan összebarátkozott a nála kissé idősebb Matuschek fiúkkal, Ignáccal és Antallal. Együtt vettek részt a heti két zeneórán, közösen rendeztek házi hangversenyeket, melyeken a legtöbbször saját vonós hangszerekre írott szerzeményeiket adták elő, és gyakran hangszerelték át klasszikus zeneszerzők műveit is.

A hangversenyek meglehetősen szokatlan körülmények között zajlottak le. Az öreg mester udvarán állt egy óriás eperfa. A magasba, a fa ágai közé emelvényt építettek. Elővigyázatosságból még korláttal is ellátták a különös pódiumot, melyet létrán lehetett megközelíteni. A fiatalok hangszerestől is könnyedén feljutottak a magaslati koncertterembe, az öreg mester azonban csak támogatással tudott felmenni.

Allaga Géza hihetetlen szenvedéllyel és lelkesedéssel gyakorolt új hangszerén. Napi 10-12 órát gordonkázott, miközben az összhangzattani alapismereteket is elsajátította.

Az Allaga család nemesi címere

Saját műveit játszotta két nővére közreműködésével, olyan felállásban, hogy Bella énekelt, ő gondokázott, Blanka nővére pedig a zongorán kísérte őket.

Az 1850-es években gyakorta vendégszereltek Baján német színtársulatok, melyek a zenei kíséretet helybeliekkel oldották meg. Az előadásokon az öreg Matuschek mester vezényelt, a zenekart pedig két fia és Géza alkotta, néhány cigányzenéssel kiegészítve.

Amint előrelátható volt, a sok muzsikálás a középiskolai tanulmányok rovására ment. Ezért Gézát atyja az ötödik osztály elvégzése után – látva, hogy a gondokázásban milyen óriási előmenetelt tett – beíratta a bécsi konzervatóriumba. A fiú az apja Nemesmiliticsből származó barátjától kapott szállást, aki a vendégszeretete fejében azt kívánta, hogy fia tanulja meg Gézától a magyar nyelvet.

A bécsi konzervatóriumban

A következő esztendő, 1857-től 1861-ig Schlesinger Károly neves művésztanár irányításával folytatott gondokatanulással teltek. A bécsi konzervatóriumban eltöltött éveket hihetetlen szorgalom, rendszeres, naphosszat tartó gyakorlás jellemezte.

A gondokatanuláson kívül öccsével együtt a jogi tanulmányokat is elvégezte. Apja fontosnak tartotta ugyan a művészetek terén való jártasságot, hangsúlyt fektetett azonban arra, hogy gyermekeinek „rendes” foglalkozása is legyen, amiből meg lehet élni.

Az első zeneszerzői sikerek

Már a bécsi évek alatt kitüntetésben részesült egy konzervatóriumi pályázatra komponált műve, a *Szerelmi ábrándok*, majd rövidesen nyomtatásban is megjelent. Miután az öt vendégül látó család már nem tartott igényt a további szolgáltatásra, visszatért Bajára. Hangszerén itt is lelkesen gyakorolt, egyszersmind bekapcsolódott a kisváros élénk zenei életébe. Számos olyan amatőr muzsikus volt a városban, akikkel házi hangversenyeket rendezett. A jól képzett amatőrök között állandó partnere volt két nővére, Bella és Blanka, valamint a két Matuschek fivér.

A komponálással sem hagyott fel. Opus 1-gyel jelzett kompozíciója a *Bajai emlék* címet viseli, és a rokona, Tóth Kálmán szerkesztette rangos folyóirat, a *Hölgyfutár* 1860. szeptember 25-ei számának a mellékleteként jelent meg. A *Bajai emlék* lelkes fogadtatása további

művek megírására ösztönözte. Főként Tóth Kálmán verseit zenésítette meg.

Miután 1861-től a budai Népszínház gondokása lett, kísérletet tett színpadi művek szerzésére. Tóth Kálmán *Dobó Katica* és Kempelen Győző *Szép Mara* című népszínművének zenéje, majd első operettje, a *Szerelmes kántor* osztatlan elismerést aratott. Ebben hangzott fel a *Szeretlek én egyetleny virágom* kezdetű dal, mely országos hírnevet szerzett Allagának. A teljesség igénye nélkül megemlítem még *A drótos tót* c. népszínműhöz és a Népszínházban 1868-ban bemutatott *A szakállas farkas* című operetthez szerzett zenéjét, valamint Tóth Kálmán *Befűtta az utat a hó* című versére írt dalát, melyet népdalként országoszte énekeltek.

A tehetséges muzsikust 1863-tól a Nemzeti Színház szerződtette, majd amikor rövidesen kivált a társulat zenekarából, vonósnégyest alapított, és társaival Baján, Zomborban és Pécsen adott koncerteket. Hangversenyein Allaga szólistaként, a vonósnégyes gondokásaként és zeneszerzőként is szerepelt.

A szabadkai zenedében és daleyesületben

Szabadkán az akkor alakult új zenede tanárává nevezték ki, és elvállalta a jó nevű daleyesület karnagyi tisztét is.

Ehhez a városhoz fűződik életének legboldogabb állomása is. Itt ismerkedett meg Ponori Thewrewk (ejtsd: Török) Rozáliával, az egyik legrégebbi magyar nemesi család sarjával, majd 1867 júniusában házasságot kötött vele.

Házasságukból két gyermek született: 1868-ban Vilma leányuk, majd fiuk, Dezső, ő azonban kicsiny korában meghalt.

Megismerkedésük romantikus történetét Vilma leányuktól tudjuk. A társaságnak háttal ülve egy magas fiatalember játszott elmerülve a zongoránál. Egy piánissimónál a kis Rozikától a következő mondat hangzott el: „Ki nem állhatom a szakállas embereket!” A társaságban nagy nevetés támadt. Másnap a két fiatal összetalálkozott az utcán. A fiatalember – immár levágatta a szakállát – megkérdezte: „Kisasszony, így jobban tetszem?” Ilyen előzmény után rövidesen házasságot kötöttek.

Gyakorlóév a bajai képzőben

Eötvös József miniszter 1870-ben alapította a most nevét viselő főiskola elődjét,

a Bajai Tanítóképezdét. Allaga itt töltötte pedagógiai gyakorlóévet. Kinevezési okmányát a miniszter írta alá: „A bajai állami tanítóképezdéhez 300 forint évi fizetéssel és 100 forint lakbérrel Önt ének- és zenetanárnak ideiglenes minőségben kinevezem.”

Allaga élénken részt vett a mindjobban kiteljesedő bajai zenei kör tevékenységében, miközben érdeklődni kezdett a cimbalom iránt. Jól tudta, hogy Erkel Ferenc már 1861-ben alkalmazta ezt a hangszert, először a *Bánk bán*ban, majd ezután több más operájában is.

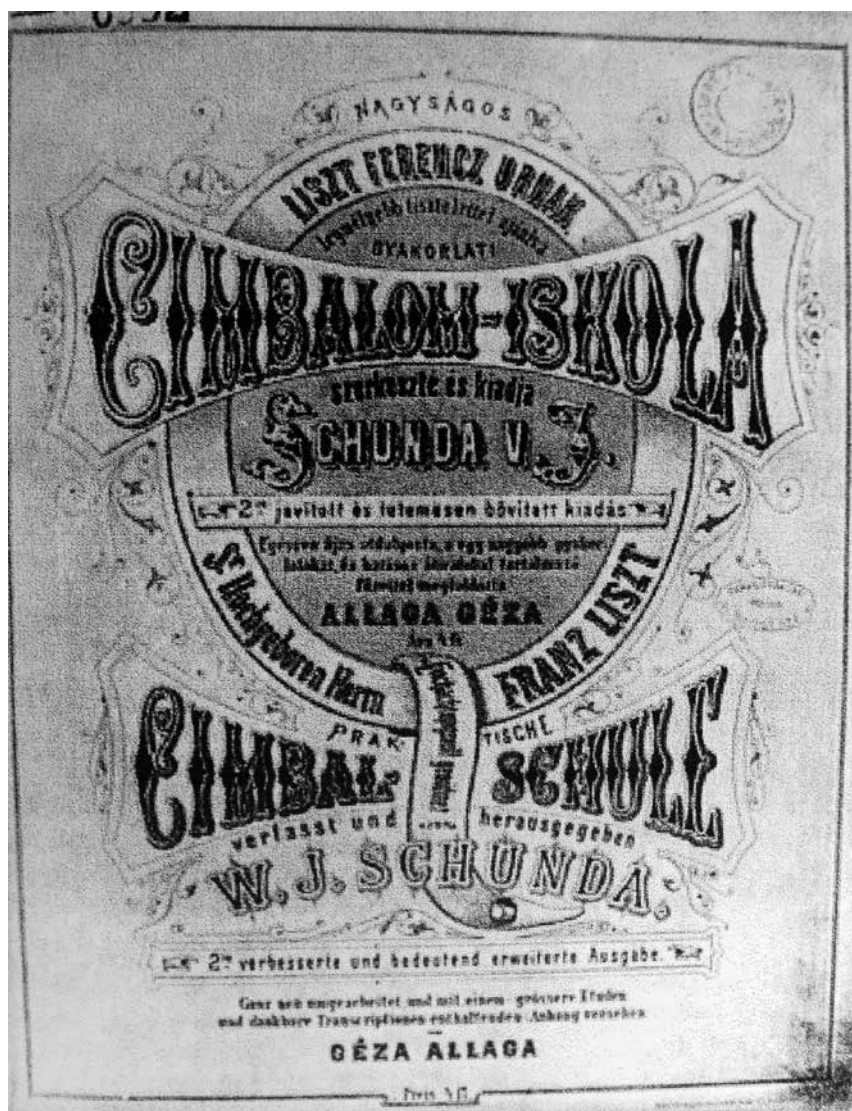
Ismét a Nemzeti Színháznál

A Bajai Tanítóképezdében való állást Allaga minden bizonnyal csak átmeneti megoldásnak tekintette. Kinevezése csak ideiglenes alkalmazásra szólt, és bármikor megszűnhetett. Jóllehet szülővárosaként szerette Baját, de hiányozhatott neki a nagyobb zenekarban való közreműködés, gondokaművészi képzettségéhez méltó feladatok teljesítése.

Eközben egyre többet foglalkozott a cimbalommal. Erősen hitt a sajátos magyar hangszer jövőjében, abban, hogy a cimbalom a koncertpódiumok kedvelt hangszerévé válhat. A hangszeren való játékot kitartó, szorgalmas gyakorlással olyan magas fokon sajátította el, hogy Liszt Ferenc is felfigyelt rá. A nagy művész egyébként is kedvelte Allagát, mert tetszett neki esztétikus, jól olvasható kottatírása, ezért sok kompozícióját vele másoltatta le. Ahhoz is hozzájárult, hogy néhány művét Allaga átírhatta cimbalomra. Ezzel kapcsolatban a *Baja* című újság 1883. február 4-ei számában a következő híradást találtam:

„Allaga Géza zeneszerzőnek Liszt Ferenc megengedte, hogy a »Magyarok Istene« zeneművet cimbalomra átírhasa. Az átírás befejezve is van, s városunk jeles fia személyesen fogja azt az ősz zongora királynak bemutatni.”

Liszt ezt a népszerű darabját eredetileg énekhangra, baritonszólóra és férfikarra írta, később azonban orgonára és zongorára is áthangszerezte. Allaga cimbalomátírásával nagyon elégedett volt. A cimbalmot mint kiváltképpen magyar hangszert a Budapesti Királyi Zeneakadémián való oktatásra ajánlotta. Erre azonban csak a nagy zeneszerző 1886-ban bekövetkezett halála után került sor. 1890-től a Nemzeti Zenedében, hét évvel később pedig a Zeneakadémián is felvet-

Allaga Liszt Ferencnek ajánlott Cimbalomiskolája

ték a rendes tárgyak közé a cimbalomtanítást.

Eközben a cimbalom – elsősorban Allaga munkásságának köszönhetően – mind nagyobb tér hódított a hangversenytermekben. Közkezen forgott *Cimbalomiskolájának* 4 kötete, melyekről a következőkben szeretnék néhány szót szólni.

Allaga cimbalomiskolái

Az iskolák Schunda Vencel József hangszergyáros, a cimbalom tökéletesítőjének a kérésére születtek meg, és ő a kiadásukat is magára vállalta.

Az első kötetben – ezt Allaga Liszt Ferencnek ajánlotta – a tanuló megismerkedhet a zenei alapelemekkel, a hangokkal, a ritmussal, és azzal, hogy miként helyezkednek el a hangok a hangszeren. A kotta rendszeréből, felépítéséből látható, hogy a szerző alaposan ismerte a hangszeret, fel tudta mér-

ni lehetőségeit, kiaknázta a cimbalom rendkívüli adottságait. Ezzel együtt – nyilvánvalóan a tanulási kedv fokozására – könnyebb előadási darabok is szerepelnek benne.

A következő három kötet az 1. kötetben elsajátított készségekre épül. Helyet kapnak benne a különféle játékmódok a hangszínek változatosságának bemutatására. Ilyen például az ujjal pengetve megszólaltatás vagy a fordított verő használata. A fokozatosan nehezebbé váló etűdök a technika fejlesztését szolgálják. Az iskolák második részében népszerű zenedarabok vannak, melyek már hangversenyen is élvezhetők a játékos és a közönség számára egyaránt.

A négy kötet értékes zenei anyaga bizonyítja, hogy a cimbalom klasszikus zeneművek előadására is alkalmas, nem csak – mint régebben hitték – egyedül a cigányzene instrumentuma (a cigányze-

nekarban nélkülözhetetlen volt a cimbalom).

A cimbalomjáték elterjedése

Allaga lelkesen tanított, növendékei rengeteget szerepeltek vizsgálóadásokon és jótékony célú hangversenyeken. A hangszer külföldön való megismertetésében oroszánrésze volt Schunda V. József hangszergyárosnak. 1878-ban a Párizsi Világkiállításon, majd egy évvel később I. Ferenc József és Erzsébet királyné ezüstlakodalma alkalmából rendezett ünnepségeken is bemutatta a hangszeret.

A Párizsi Világkiállításon ismerte meg a világ a cimbalmot, és a hangszer oly nagy sikert aratott, hogy messze tájakon, így Görög-, Spanyol- és Németországban is érdeklődést keltett. A gyárat elhalmozták megrendelésekkel.

A walesi herceg udvari muzikusának a felesége is megtanult játszani a hangszeren, és nagy sikerű koncertet adott. Hangversenyéről és a Schunda-féle cimbalomról a londoni lapok elismeréssel nyilatkoztak. A művész nő bemutatja a hangszer a hercegnek, sőt Viktória királynőnek is. Továbbá szerepelt a cimbalom a török szultán előtt is.

Allaga a cimbalom oktatásában egyre nagyobb sikereket ért el. Tudását, pedagógiai érzékét oly nagyra becsülték, hogy József nádor veje, Thurn und Taxis Albert herceg meghívta regensburgi udvarába, hogy megtanulhassa tőle a cimbalmon való játékot.

Minek köszönhető a hangszer sikere?

A cimbalomnak a klasszikus zenében való alkalmazása több okra vezethető

Allaga Géza: Cimbalomiskola

vissza. Kétségtelen, hogy meghatározó szerepet játszott Allaga működése, tanítványain kívül azonban már Allaga előtt is voltak olyanok, akik magas fokon cimbalmoztak. Mint már említettem, Erkel Ferenc is alkalmazta a cimbalmot a *Bánk bán* című operájában, és később a *Dózsa Györgyben* és a *Névtelen hősökben* is.

Nagy jelentősége volt a hangszer technikai lehetőségeinek növelése is, mely jórészt Schunda V. József érdeme. A cimbalmot lábakra állították, a fából készült és bevonatlan verő helyett kaucsuk- vagy filccel bevont verőt alkalmaztak. Mindezeknél nagyobb vívmány volt az, hogy megalkották a pedálos cimbalmot. Először a húrok alatt történt a tompítás, mivel azonban leginkább zongoristák sajátították el a cimbalomjátékot, a zongorához hasonlóan működő, a húrok fölé szerelt és a pedál lenyomására felemelkedő tompítókat alkalmaztak.

Az ezredik, majd a kétezredik Schunda-cimbalom

Az 1884. esztendőben két jeles eseménye is volt a magyar zene történetének. Ünnepeles keretek között, kiállítással és hangversennyel egybekötve átadták az 1000. cimbalmot, mely a Schundagyárból került ki, és megnyílt az Operaház.

Az ezredik cimbalom átadásának ünnepélyét a Vigadóban tartották. Allaga rendezte, és a rendezvényt a magyar zene számos jeles képviselőjén kívül Liszt Ferenc is megtisztelte jelenlétével. Ez alkalomból Schundához írt elismerő soraiiban Allaga *Cimbalomiskoláját* is dicsérettel említette.

Az év másik nagy eseménye az Operaház szeptember 24-ei megnyitása volt. Ekkor lett Allaga Géza is az Operaház zenekarának tagja, az intézmény együttesét ugyanis a Nemzeti Színház zenekarából állították össze.

A magyar nyelv használatával kapcsolatban Allaga szorgalmazni kezdte – teljes szívvel magyar ember lévén, akinek apja a szabadságharcban betöltött szerepéért kis híján a bitófára került –, hogy a német ajkú zenésztársai tanuljanak meg magyarul. Először saját maga oktatta őket, majd nyelvtanárt fogadtak, Allaga azonban továbbra is besegített a dolgozatok javításában, kollégái nyelvi korreptálásában.

Allaga rendszeresen szervezett a hangszer népszerűsítő nagy koncerteket és házi hangversenyeket. Egyre több nagyobb városban tanították a cimbalmon való játékot. Így kerülhetett sor, az ezredik után alig 4 esztendő múltán, 1888. március 12-én a kétezredik cimbalom ünnepélyes átadására.

Önálló folyóirat, tanszak a Nemzeti Zenedében

A cimbalmozás megtanulására egyre nagyobb igény mutatkozott, így Allaga tanítványai is vállaltak oktatást nemcsak Budapesten, hanem vidéken is. Szívesen tanultak, majd maguk is tanítottak a kottát addig nem ismerő cigányzenekari cimbalmosok is.

Allaga egy külön lapot szentelt a cimbalom népszerűsítésének. A *Cimbalom* című folyóirat 1899-ben jelent meg először. Még József nádor is előfizetett rá, akinek leányai, Mária Dorottya és Margit főhercegnők nagyszerűen megtanultak a hangszeren játszani. Allaga maga is szerkesztette a 14 évfolyamban megjelenő folyóirat *Cimbalom* a családi körben című mellékletét.

A hangszer tanulása iránti hatalmas igénynek köszönhetően a Nemzeti Zenede megkezdte a cimbalom oktatását. A tanszak tanárául Allaga Gézat nevezték ki, akinek a Cimbalomiskolája után több tanítványa is írt új tananyagot.

A kor kedvelt színházi műfaja a népszínmű, melynek elengedhetetlen részei voltak a magyar nóták. Cimbalomkíséretes nótákkal aratta legnagyobb sikereit Blaha Lujza, akit a „nemzet csalogánya”-ként emlegettek. Kelendők voltak azok a kották, melyekben a népszínművek magyar nótái vagy más közismert dalok cimbalomátiratai szerepeltek. Allaga is szerkesztett ezekből *Magyar Népdalábrándok* címmel egy egész sorozatot. Nagyon népszerűvé vált a Schunda V. József kiadásában megjelent *A legszebb 101 magyar népdal* c. mű, a benne szereplő dalokat Allaga írta át cimbalomra.

Nyugdíjaskorában is tevékeny maradt

Allaga Géza 57 éves korában, 1898-ban nyugdíjazását kérte. Teljes energiáját a tanításnak és a zeneszerzésnek kívánta szentelni, ezért kivált az Operaház zenekarából. Ez alkalomból búcsúünnepet tartottak, melyen az igazgató mel-

tatta érdemeit, ő pedig az együttes tagjaitól német nyelvű beszédben köszönt el. (Talán azért, hogy szavait mindenki értse.) Érdekes beszédét zenei szakkifejezésekkel színesítette, mint ad libitum, andante, moderato, piano, forte, finale stb.

Ezután töretlen lelkesedéssel tanított. Növendékei számos hangversenyen szerepeltek, sokszor Allaga szerzeményeit adták elő. Meg kell említenem közülük Sey Dezsőné, aki rendszeresen tartott önálló koncertjein nagy sikereket aratott. A *Zenelap* című folyóirat több alkalommal is megemlékezett a „cimbalomművésznő és zenetanárnő” kiemelkedő szerepléséről, melyen egyebek között Allaga műveit, koncerttűdjeit „briliáns technikával” játszotta el. Erdélyi Dezső vette át Allaga tanítványait a Nemzeti Zenedében, ebből az intézményből 1902-ben Allaga ugyancsak nyugalmába vonult.

Zeneszerzői munkásságát azonban tovább folytatta. Egyebek mellett 1910-ig, hat esztendő alatt 20 füzetet adott ki *Eredeti magyar rapszódia* címmel. Minden füzetet családja egyik tagjának ajánlotta, kivéve a húszadikat, mellyel egy elhunyt barátjáról emlékezett meg.

Kottáinak kiadását Schunda V. József és a Rozsnyai Kiadó támogatta. Schundának ehhez fontos érdeke fűződött, hiszen előadási darabokkal is el kellett látnia cimbalomvásárló vevőit. Oly nagy volt az igény a hangszer iránt, hogy 1906-ra elkészült gyárában a tízezredik cimbalom is. A gyáros egyszersmind pályázatot hirdetett cimbalomra és tárogatóra írott zeneművekre. (Schundának a tárogató fejlesztésében is elévülhetetlen érdemei vannak.)

Az utolsó állomás

Az idős mester sok elismerést és megbecsülést kapott, a sors azonban csapások sorozatával is sújtotta. Meghalt imádott édesapja és imádott felesége. Következett egy rosszul sikerült, boldogtalan házasság, majd édesanyja is eltávozott az élők sorából.

Kedélyének romlását növelték testi bajai is. Köszvény kínozta, látása megromlott, lábai egyre nehezebben hordozták, úgyhogy csak bottal tudott járni.

Öccse hívására 1909-ben Budapestről leköltözött Bajára. A két testvér nagyon szerette egymást, így Allaga Géza testvéröccsének, Ottónak a városon kívüli

Az Allaga család síremléke

szülőjében igazi menedékre lelt. Jól menő ügyvédi praxist folytató öccse naponta látogatta.

Az idős művészt újabb csapás érte, amikor 1912-ben meghalt a veje, Csapody István szemészprofesszor. Leánya, Vilma hét gyermekkel maradt férje, gyermekei pedig édesapjuk nélkül.

A következő nyáron Vilma meglátogatta apját a gyermekekkel. Hívta, hogy költözzön fel hozzájuk Budapestre. Ebben meg is egyeztek, így 1913. augusztus 18-án Vilma visszautazott a fővárosba, Allaga pedig megrendelte az őt másnap a vasútállomásra vivő kocsit.

Hogy miért történhetett, nem tudhatjuk. Találtam olyan feljegyzést, hogy tettében közrejátszhatott, hogy Bécsben anyagi okok miatt nem fejezhette be tanulmányait, és már fiatalon úgy érezhette, hogy kettétört a pályája. Mások gyógyíthatatlan betegségében keresik az okot, vagy úgy gondolják, talán nem tudta elviselni, hogy mások terhére legyen.

A tervezett utazás helyett 1913. augusztus 19-én a petői szőlőben szíven lőtte magát. Leányának megrendítően szép búcsúlevelet írt, melyben mindenről intézkedett.

Haláláról megemlékeztek az újságok is, végtisztességén megjelentek barátai és tisztelői. Nagy részvét mellett te-

A Cimbalom Világtalálkozó plakettjének előlapja

mették el a bajai Rókus temetőben levő családi sírboltban, melyben szüleivel együtt nyugosza örök álmát.

Két évforduló

Allaga Gézának az érdemei, hogy a cimbalom beilleszkedett a zenei életbe, műhatatlannak bizonyultak. Tanítják a világ minden táján, a legnagyobb szerzők, mint Kodály, Bartók, Stravinsky stb. alkalmazták műveikben.

Egy érdekes adatot találtam arról, hogyan emlékeztek meg Baján Allagára. Halálának évében, halottak napján a Bajai Daloskör – a mai Liszt Ferenc Kórus elődje – kivonult Allaga sírjához, hogy elénekelje legszebb dalait.

Születésének 100. évfordulóján, 1941-ben kezdeményezték relikviáinak gyűjtését. A mozgalom első sorban a cimbalomiskoláit illetően járt eredménnyel. Örözzük, Miskolczi Ferenc festőművész az anyagot 1983-ban e sorok írójának kívánta átadni, aki akkor a zeneiskola igazgatója lévén, az intézmény új épületében egy Liszt-Allaga-emlékszobát szeretett volna berendezni. A gyűjtemény jelenleg lappang, az emlékszoba berendezésére nem került sor.

Allaga Géza születésének 150. évfordulójára, Herencsár Viktória cimbalomművész kezdeményezésére megalakult a Cimbalom Világszövetség, és Pécsen Cimbalmos Világtalálkozót rendezett. Szintén e sorok írójának kérésére Bartos Endre bajai festőművész elkészítette a találkozót jutalomplakettjét, és I. díjként felajánlotta egy nagyméretű festményét.

Irodalom

Bajaiak szóbeli visszaemlékezései az 1941. évi Allaga-évfordulóra.

Filharmonia. *A Bajai Liszt Ferenc Kör értesítője*. Baja, 1941. XVI. évf., 5–6. szám

GÁL Zoltán 1984: *Baja város zenei nevelés- és művelődéstörténete*. Baja (Kézirat)

HERENCSÁR Viktória 2001: *Cimbalmos ösök nyomában I.* Baja (Kézirat)

MARKÓ Károly 1927: *A régi mulató Magyarországon*. Budapest.

SCHUNDA V. József 1907: *A cimbalom története*. Budapest

Lányi Ernő Szabadkán

Pekár Tibor, Szabadka*

„A ki oly szép dalokat tud írni, mint az országosan ismert *Volt nekem egy szép szeretőm, meg Fáj a szívem, teher neki az élet*, azután meg a múlt vasárnap bemutatott *Temesetek, temesetek, Elmegyek én, de nem tudom hová, és Nem jó nekem mindig a fonóba járni*, – abban a színi karnagyban megbízhatunk, hogy amennyire rajta áll, kedves magyar nép- és műdalaink jól lesznek betanítva és élvezetesen előadva” – olvashatjuk a *Szabadka* nevű helyi lap 1885. október 18-ai számában, és akiről a cikk szól, az nem más, mint Lányi Ernő, aki ebben az évben került először városunkba. Nem sokkal korábban nősült meg, és a budapesti zeneakadémián az előző évben szerzett diplomáján is épp-hogy csak megszáradt a tinta. Huszonöt éves kora ellenére országos hírű zeneszerző volt, hiszen a felsorolt műveken kívül több tucat szerzeménye már nyomtatásban is megjelent.

Az 1885/86-os évadban színházi karnagyként működött Tóth Béla színi társulatánál Szabadkán. Abban az időben elképesztően változatos volt a színházak repertoárja, így a szabadkaié is, majdnem minden este más és más darabot

játszottak, amelyeknek nagy részéhez a zene is hozzátartozott. Számtalan népszínmű és operett – Lecocq, Zeller, Offenbach, Planquette, Millöcker, Suppé, Strauss, Konti és mások darabjai – szolgálták a nagyérdemű igényeinek kielégítésére. Akkoriban a színházi zenekarok a felvonások közti szünetben is kötelesek voltak szórakoztatni a nézőket, és a mindenkori karmester a saját szerzeményeivel is előhozakodhatott ilyenkor. Így került sor arra, hogy a szabadkaiak már ebben az évben, novemberben hallhatták az új karnagy három friss szerzeményét, melyek címe: *Aranykantár*, *Hallja az ég* és *Aki engem megszeret*.¹ Ezenkívül tudjuk, hogy az 1886. január 28-án bemutatott *Aranygyűrű* című népszínmű zenéjét Lányi állította össze,² valamint hogy ő írta az 1886 februárjában színre hozott *Kőszűz* című egyfelvonásos operettnek nemcsak a zenéjét, hanem a szövegét is, még hozzá német nyelven, így le kellett fordítani magyarra. Ezt a

tűzték volna.

A féléves színházi évad április 20-án zárult. Általános vélemény szerint a kevésbé sikeresek közé tartozott. A nézők, na meg a színészek is sokat szenvedtek a hideg miatt a fűtetlen színházteremben, az igazgató pedig a már magával hozott adósságot az embelein próbálta meg behajtani, ami nem kis felháborodást váltott ki. Lányinak is valószínűleg csak egyetlen szép emléke maradt meg a Szabadkán eltöltött időről: 1886. április elsején megszületett első gyermeke, ifj. Lányi Ernő. Három héttel később sietve költöztek el Bácsország fővárosából, amit a *Szabadkában* közrebocsátott rövid értesítésből sejtünk, mely szerint „színházunk általánosan tisztelt karnagya Debrecenbe Nagy Vincze színtársulatához távozván – az idő rövidsége folytán – ehelyt mond *szíves Isten hozzádot* barátainak és ismerőseinek”.⁴

Más adatok szerint Lányi nem Debrecenbe, hanem Máramarosziget ment, ott pedig ugyancsak színházi karnagyként működött.⁵ 1888-ban azonban már Budapestre került a család, majd Székesfehérvárra, később pedig Egerbe. 1892 és 1900 között az egi főszékesegyház és a Városi Dalkör karnagya volt. A következő évtől kezdve Miskolcon élt a család, Lányi pedig megalapította a zeneiskolát, és sikeresen vezette az ottani dalkört. Mindenütt, ahol megfordult, jelentős eredményeket ért el, de mi most ezekkel a teljesítményekkel nem foglalkozunk.

Nem ugorhatjuk azonban át az 1899-es évet: Lányi ekkor újra megjelent a város-

Otthona a XX. század elején

Lányi Ernő az Iparosdalárdával 1922-ben

unkban, a szabadkai dalegyesület ugyanis hangversenyt adott kizárólag az ő műveiből, s ezen a hangversenyen Lányi Ernő aktívan részt vett mint karnagy és mint zongorista. A próbák folytán pedig mindenképpen több napot a városban kellett töltenie. A Pest Szálló nagytermében február 13-án megtartott koncert műsorán a következő művek szerepeltek:

1. Rabházának fia – férfikar
2. Erdő, mező elhullatja virágát
Elmennék én utánad
Szép vagy, angyalom – énekelték:
Jakobcsics Imréné és Lénárd Amália
3. Cigány ének
Bácskai lakodalom – zongorán előadta a szerző
4. Belenyugszom a sorsomba
Iza vize elmossa a partot – énekelté:
Lénárd Amália
5. Lemondani
A Tiszának jaj de mély a feneke
Siófokra megy a hajó – énekelté:
Milassin Andor
6. Régi nóta, híres nóta cseng fülemben
Piroslik a bokor gyenge hajtása
Nem vagyok én nagyon kényes – előadta a férfikar
7. Fülemiledal
Hogyha engem szeretnél – énekelté:
Jakobcsics Imréné
8. Vándordal – előadta a férfikar⁶

Gaál Ferenc halálával megüresedett a szabadkai zeneiskola igazgatói széke. 1907 elején megkezdődtek a tárgyalások Lányival e poszt betöltésére, végül igent mondott, és március elsején már le is

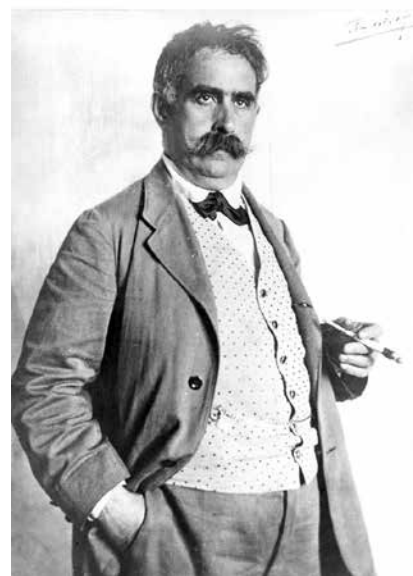
tette az esküt a városi tanács előtt. Személyében egy tapasztalt és jó szervezőképességű muzsikus kezébe került a város zenei életének irányítása.

Lányi még Miskolcon tartózkodott, amikor 1906 májusában részt vett Debrecenben a vidéki zeneiskolák igazgatóinak a tanácskozásán, és aláírta a zeneiskolák megreformálásáról szóló memorandumot.⁷ A szabadkai zeneiskolát a következő évben már ennek a dokumentumnak a szellemében igyekezett újjászervezni, aminek az a lényege, hogy a zeneiskolákban az addigi úgymond saját szórakozást szolgáló muzsikálás tanítása helyett ezentúl magasabb szintű zeneoktatásnak, kiváló káderek nevelésének kell folynia. A városi tanács a Lányi által beterjesztett zeneiskolai szabályzatot 1908. április 30-án fogadta el.⁸ Ebben a többi között az állt, hogy az oktatás az alsó tanfolyamon három, a felső tanfolyamon négy évig tart, a magánének és a fúvós tanszak pedig alsó fokon két-, felső fokon pedig hároméves. A tanítás öt tanszakra folyt: a zongora, a vonós hangszerek, a fúvós hangszerek, a magánének és az összhangzattan, illetve a zeneszerzés tanszakra. Az utóbbi tanszak három év összhangzattanból és két év zeneszerzésből állt, ezt a tantárgyat Lányi vezette be, és ő is adta elő. A szabályzat legfontosabb pontja talán az, amely megköveteli, hogy a szabadkai zeneiskola tantervét össze kell hangolni az Országos Zeneakadémiáéval.

Az új igazgató országos hírnevének köszönhetően ugrásszerűen megnőtt a lakosság érdeklődése a zenede iránt, a száz koronára megemelt évi tandíj sem

riasztotta el a jelentkezőket: korábban a beiratkozottak száma ritkán érte el a százat, néhány év múlva azonban már a háromszázat is meghaladta. A legtehetségesebb növendékek az igazgató osztályába kerültek, aki mellett mindössze négy tanár volt állandóra alkalmazva. Ne feledjük azonban, hogy abban az időben a hangszeres órákon akár hat növendék is részt vehetett egyszerre – s ez még haladásnak számított a korábbi tízhez viszonyítva.

Lányi mindent elkövetett, hogy a zeneiskolának saját kottatára legyen, és hangszerre is annyit költött, amennyit csak lehetett. S azt is kiharcolta, hogy az

A Szabadkai Filharmonia megalapítója

1868 óta fennálló intézménynek végre saját épülete legyen. 1914 tavaszán költözött be a zenede állandónak bizonyuló otthonába, az akkor Eötvös, ma Strossmayer utcába.

Lányi arra törekedett, hogy a lehető legjobb pedagógusok tanítsanak az irányítása alatt álló intézményben. Különösen a hegedűtanárokkal volt szerencséje: 1909-ben Koller Ferencet, annak távoztával 1913-ban pedig Rados Dezsőt sikerült megnyernie, és ők jó néhány évre előre megalapozták a szabadkai hegedűtanszak jó hírét. A magánének tanszaknak csak 1916-tól lesz saját énektanára – Farkasné Gábor Nelli –, az éneket addig maga az igazgató tanította, mint ahogy a kóruspróbákat is ő vezette. Lányi igyekezett jó kapcsolatot kiépíteni tanártársaival, a növendékei pedig még évtizedekkel később is rajongva emlegették a nevét. Az

ő keze alatt egyetlen tehetséges gyermek sem kallódhatott el, önzetlenül segített mindenkit, akiben a tehetség szikráját vélte felismerni.

Szabadkán 1874 óta mindig ugyanaz a személy vezette a zeneiskolát és látta el a Szent Teréz-templomban a karnagy teendőket. Lányi is egyszerre volt iskolaigazgató és *regens chori*. A keze alá beosztott siralmasan kis létszámú templomi énekkart a zeneiskolában éneket tanuló növendékekkel töltötte fel, s a zenekart is igyekezett megerősíteni. Nem tudjuk, hogy pontosan mikor költözött Lányi Szabadkára, csak azt, hogy már 1907. április elején – talán 3-án – addig soha nem látott méretű zenekari hangversenyt rendezett: csak hegedűsből 12 szorongott a színpadon! A 33 tagú zenekar Weber *Bűvös vadászá*nak nyitányát és Lányi *Kuruc indulóját* adta elő. Lányi saját szerzeményei közül a *Kertem alatt* kezdetűt a szabadkai dalárda énekelte, és az énekkar ugyancsak közreműködött a *Zách Klára* c. melodráma előadásában, természetesen a komponista vezénylete alatt. Amikor a műsor utolsó száma is elhangzott – s ezt Csáth Gézától, az est egyik részvevőjétől tudjuk – „a közönség valóságos tüntetést rendezett a szerző mellett, és újra kívánta hallatni a művet” (mármint a *Kuruc indulót*). „A közönség érezte – írja tovább Csáth –, hogy mindez valami új volt, s magunk is azt, hogy ez az előadás egy kultúrtörténeti fordulópont Szabadka társadalmi életében.”⁹

Lányi ezután hozzáfogott *A városi zenekar szervezési szabályzatának* a kidolgozásához, majd a tanács el is fogadta azt, s ezáltal rendeződött Szabadka egyetlen zenekarának státusza. A 23 tagú együttes összeállítása a következő volt: négy hegedű, két brácsa, három gordonka, két nagybőgő, egy fuvola, két oboa, két klarinét, egy fagott, két trombita, két kürt, két harsona és egy dob. Ez a zenekar a városban fellelhető összes valamire való zenésszel kiegészítve 1908. február 12-én előadta Schubert *Befejezetlen szimfóniáját*, Mozart *Jupiter szimfóniájának* I. tételét és Grieg *Peer Gynt szvitjének* két tételét – ez volt a *Szabadkai Filharmónia* első koncertje,¹⁰ majd a világháború kitöréséig még 19 követte. A filharmonikusok és karmesterük jó hírét nemsokára olyan művészek vitték magukkal, mint Vencell Béla, Szendy Árpád, Geyer Stefi, Bartók Béla, Hubay Jenő, Basilides Mária, Pablo

Casals – hogy csak néhány nevet említsünk a zenekar szólistái közül. Bachtól a kortárs magyar szerzőkig terjedt a repertoárjuk. Lányi ezeken a koncerteken nemcsak vezényelt, hanem zongorázott is, ha a szólista történetesen zongorakíséretes művet kívánt előadni. A Filharmóniai Társaság hangversenyein több mint 150 mű hangzott el ez alatt a néhány év alatt.¹¹

Lányi a kortársak előtt elsősorban zeneszerzőként volt ismert. Még 1888-ban történt, hogy *Sóhajítás* című, férfikarra írt kompozíciójával elnyerte az Országos Daláregyesület pályázatának első díját, majd számos ehhez hasonló sikert ért el, s a karvezetés terén is igen nagy tapasztalatra tett szert, mielőtt Szabadkára került. Itt pedig egy lelkes kórus, az 1889-ben megalakult *Szabadkai Dalegyesület* már nagyon várta, hogy megérkezzen. Lányi alig néhány hét alatt olyan jól felkészítette a dalosokat, hogy az 1907 májusában Újvidéken megtartott versenyen első helyezést ért el. Két évvel később a Kecskeméten megrendezett országos versenyen ugyancsak első lettek a szabadkaiak, és 1912-ben a budapesti országos megmérettetésen sem volt kétséges, hogy melyik dalárdát illeti meg az aranyérem.¹²

Sokrétű elfoglaltsága mellett Lányinak mindig maradt ideje a komponálásra: nyomtatásban megjelent szerzeményei között 36 kórusmű, több mint 100 dal, mintegy ötven zongoraszerzemény szerepel, ezenkívül zenekarra írt kompozíciók, kamaraművek stb. vannak.¹³

Budapesten egyetlen egyszer – 1912. január 23-án – rendeztek neki szerzői estet a Royal Teremben. Az előadók Magyarország legjelesebb művészei voltak. A nagyszámú közönség lelkesen éltette a Szabadkáról érkezett szerzőt, és a *Zeneközlöny* c. folyóirat is kedvező kritikát közölt róla, ebből idézünk: „Lányi művészetének legjavát dalaiban látjuk letéve [...] Zenéje nemcsak kíséri, illusztrálja a szöveget, de gyakran bevilágít rejtekeibe, öntudat alatti értelmezését adja, és olyanra rámutat legmélyebb jelentőségére, hogy nem egy dolganál úgy érezzük, ezt így kellett, csak így lehetett megcsinálni [...] Lányi nem állapodott meg egy bizonyos ponton, mint más beérkezettek, hanem együttérez a fiatalokkal és velük halad tovább [...] Művésze fontos etapja a magyar dal történetének.”¹⁴

Szabadkai szerzői estjére itt-tartózkodásának tizenegyedik évében, 1917. május 12-én került sor.

Már beszéltünk Lányiról, a tanárról és iskolaigazgatóról, Lányiról, a karnagyról és zeneszerzőről, Lányiról, a zongoraművészről – egyébként más hangszerekhez is jól értett –, de még nem szóltunk Lányiról, a népművelőről. Mert hogy ő az is volt: a felnőttek zenei nevelését is a feladatai közé sorolta, s erre jó alkalom nyílt a Szabad Lyceum felolvasóestjein. Az 1910 és 1918 között megtartott és élő zenével gazdagon illusztrált előadásain lenyűgözően mesélt a hallás művészetéről, a háborús zenéről, a magyar műdal fejlődéséről, a görög zene történetéről stb. Az ő felolvasásai mindig sok hallgatót vonzottak.¹⁵

A csak vázlatosan bemutatott életpályából is láthatjuk, hogy mennyire sokrétű munkásságot fejtett ki Lányi, pedig nem örvendett a legjobb egészségnek.

A rendszerváltás következtében 1919 őszén a zeneiskola irányítását át kellett adnia az új igazgatónak, őt pedig nyugállományba helyezték. Karnagyi állását a Szent Teréz-templomban továbbra is megtartotta, ezenkívül vezette a Munkás- és Iparosdalárdát, odahaza magánórákat adott, és fáradhatatlanul komponált. 1923. február 24-én még Heumann Rózsa énekesnőt kísérte a zentai Royal szalómban megtartott hangversenyen, március 10-én pedig örökre búcsút mondott a földi életnek. A 62 éves művész halálát az elhatalmasodott cukorbetegség okozta.

A Bajai úti temetőben álló síremléket 1928. november 4-én özvegye és két fia jelenlétében avatták fel. Az ünnepség ifj. Lányi Ernőnek erre az alkalomra komponált *Gyászdalával* kezdődött, melyet az Iparosdalárda énekelte el, majd gyászbeszéd következett, s elhangzott néhány mű a megboldogult szerzeményei közül a zeneiskola leánykarának, a Munkásdalárdának és a szerb Granicsár énekkarnak az előadásában. A koszorúk az egész sírt beborították.¹⁶

Lányi Ernő hamvai 1941. május 28-án kerültek a mostani helyükre. Az ünnepélyes beszétel után többek között Szabadka akkori polgármestere, Bárdos Lajos, a Zeneművészeti Főiskola tanára, és Dunay Jenő, a Dalosszövetség elnöke mondott beszédet. Ugyanaznap este ünnepi hangversenyt tartottak a Magyar Olvasóköri.¹⁷

DRŽAVNA MUZIČKA ŠKOLA U SUBOTICI

priređuje učenički koncert u dvorani škole
na dan 14 februara 1952 godine u 19 čas.

Izvode se kompozicije

LANJI ERNEST-A

PROGRAM:

1. HUMORESKA — izvodi na klaviru Prčić Zlata V. niži razred, klasa prof. Bordaš Lajoša
2. DRVORED NA ŪLLŌ-EVOM PŪTU — peva Bauer Atila IV. srodni razred, klasa prof. Šifliš Irme
3. PLES ROBINJE — izvodi na klaviru Gal Julije VI. niži razr., klasa prof. Krombhoic Karla
4. SLAVUJ — peva Salma Ružica IV. srednji razred, klasa prof. Šifliš Irme
5. SVADBA U BAČKOI — izvodi na klaviru Kovač Marta VI. niži razred, klasa prof. Miško Kore
6. STARA PESMA NARODNA PESMA — peva Bauer Atila IV. srednji razred, klasa prof. Šifliš Irme
7. INTERMEZZO — izvodi na klaviru Peić Josip II. srednji razr., klasa prof. Krombhoic Karla
8. U MORU LJUBAVI DALI DA TI PJEVAM — peva Salma Ružica IV. srednji razr., klasa prof. Šifliš Irme
9. OVDE ŠMO VESELI PROLECNA PESMA — izvodi ženski i dečji hor
Četiri originalne pesme — izvodi mešoviti hor

Na klaviru prati: prof. Bordaš Lajoš
Dirigent učeničkog hora: nast. Varga Petar

52 44-2

A szabadkai Zeneiskola 1952-es hangversenyének műsora

Ma már aligha él ember, aki személyesen ismerte Lányi Ernőt, épp ezért segítségül hívjuk egyik barátját, Dettre Jánost, aki ilyen leírást ad róla: „Drága, finom öreg úr volt. Precieux modora a finomkodásra hajlott, nem volt benne semmi durva, semmi közönséges. Csodálatos tájékozottsága volt, sokfelé járt, sokat olvasott, maga is írt sokat. Csak fájtak neki a dolgok nagyon, befelé fájt az élet, el nem zsonguló fájással. *Kinek, minek?* – kérdezte sokszor fáradt mozdulattal.”¹⁸ Hát igen, ezt a kérdést már előtte is, utána is nem egy itteni művész feltette magának.

Na, de ne legyünk ünneprontók. Mi most azért jöttünk össze, hogy ne hagyjuk Lányi emlékét elvészni, hiszen Sza-

Síremlékének felavatása 1942-ben

badkán ő – és itt most újra Dettrét idézem – „kultúrát teremtett a sivő homokon, s a közömbösségből kitenyészttette a lelkesedést.”¹⁹ Másként megfogalmazva: olyan nagy dolgokat vitt véghez Szabadka zenei életében, mint előtte és utána is senki más.

Elhangzott 2011. március 5-én Szabadkán az Ipartestület termében: József Attila u 32. ○

* Köszöntjük a szerzőt 70. születésnapján.

Jegyzetek

- ¹ Szabadka, 1885. XI. 22.
- ² Szabadka, 1886. I. 31.
- ³ Szabadka, 1886. II. 21.
- ⁴ Szabadka, 1886. IV. 25.
- ⁵ Kenyeres Kovács Márta: *Régi nóta, híres nóta. . . Életjel*, Szabadka, 1976, 91.
- ⁶ Szabadka és Vidéke, 1899. I. 19.
- ⁷ Kenyeres, 96.
- ⁸ Kenyeres, 105.
- ⁹ *Hangverseny a színházban*. Bácskai Hírlap, 1907. IV. 4.
- ¹⁰ *Filharmoniai hangverseny Szabadkán*. In: Budapesti Napló, 1908. II. 14.
- ¹¹ Pekár Tibor: *A Szabadkai Filharmonia 100 éve*. Grafoprodukt, Szabadka, 2009, 28–58.
- ¹² Pekár Tibor: *A szabadkai dalegyesület története*. Életjel, Szabadka, 2009, 76–91.
- ¹³ Kenyeres, 137–154.
- ¹⁴ *Lányi Ernő kompozíció-estélye*. Zeneközlöny, 1912. II. 12., 424.
- ¹⁵ Pekár Tibor: *Szabadka zenei élete 1900–1918*. Életjel, Szabadka, 2002, 119–121.
- ¹⁶ Kenyeres, 116–117.
- ¹⁷ *Lányi Ernő emlékezete*. In: Rádió Újság, 1941. VII. 4.
- ¹⁸ Dettre János: *Lányi Ernő meghalt*. In: Bácsmegyei Napló, 1923. III. 12.
- ¹⁹ Uo.

A turul szerepe a magyar történelemben

Zsoldos Ferenc, Zenta

A turul fogalma

A turul szó ótörök eredetű (togrul), jelentése vadászsólyom. Vitatott azonban, hogy a kerecsensólyomról (*Falco cherrug*) vagy az altaji havasi sólyomról (*Falco rusticolus altaicus*) van-e szó.¹ A kerecsensólyom Kínától egészen a Kárpát-medencéig megtalálható, az altaji havasi sólyom pedig Belső-Ázsiában, nevéből adódóan az Altaj hegység környékén fészkel.

A sólyomfélék pusztai madarak, fő lakhelyük a Kínától Európáig húzódó hatalmas eurázsiai sztyepp, a Kárpát-medencétől nyugatabbra viszont már nem fészkelnek. A sztyeppet lakó lovas nomád népek tisztelték és csodálták ezeket az állatokat, befogták őket, és vadásztak velük.²

Szerepe az ősmagyar mitológiában

Az eurázsiai sztyeppet lakó lovas nomád népek egyik legfontosabb totemállata épp a turul volt. A gyorsasága, kíméletlensége és a magas égben való szárnyalása folytán az egyik legfontosabb istenük is. Jelentőségét jelzi, hogy legtöbbször e nomád törzseket uraló fejedelmi nemzetségek jelképévé is vált.

Az ősmagyar mitológiában két állat játszik központi szerepet: a szarvas és a turul. Az első erdei, az utóbbi pedig pusztai állat.³ S mindkét állathoz egy-egy eredetmondánk is kötődik. Az egyik a csodaszarvasról szól, Hunor és Magor testvérpár őt üldözve jutott el az új szállásterületére, a Meótszi-tenger partjára. A csodaszarvas valójában az őskor kódébe vesző ősanját jelképezi,⁴ és a monda nagy valószínűséggel népünk történetének azt a fontos szakaszát írja le, amelyben az eredeti erdei környezetünkből a pusztára vándoroltunk.

A turul az *Emese álma* címet viselő mondanokban szerepel, mely Anonymus krónikájában és a Képes krónikában is megtalálható. Anonymus így írta le: „Az Úr megtestesülésének 819. évében Ügyek volt Szkítia legjelesebb vezére... Önedbelia fejedelmének Emese nevű leányát vette nőül Dentümgyerben, s tőle

Szabadka

Tiszakálmánfalva

született meg Álmosnak nevezett fia. Az Álmos nevet azonban isteni közbelépés eredményeként nyerte, mivel várandós anyjának álmában égi látomás jelent meg turulmadár képében. Az reászállván mintegy teherbe ejtette és tudomására hozta, hogy méhéből forrás fakad s hogy ágyékából dicsőséges királyok származnak majd, akik azonban nem saját földjükön fognak sokasodni.⁵

A fenti monda valójában az Álmostól eredeztethető Árpád-ház isteni eredetét igazolja, Emesét ugyanis maga a fejedelmi nemzetség totemállata, a turul ejtette teherbe. Ráadásul kettős isteni eredet is valószínűsít, hiszen Emese szarvasünőt, vagyis ősanját jelent. Szélesebb értelemben jelképezi az erdei eredetű magyar nép és önmagát a hun Attilától származtató Álmos nemzetség közötti egyesülést is.⁶

A magyar fejedelmi nemzetséget ugyanis Turul nemzetségnek is hívták,⁷ és Attilától egészen Géza fejedelemig a fejedelmi címereken a turul volt látható⁸ (ami a kereszténység felvételével kiszorult, hiszen a turul a magyar ősvallás egyik legfontosabb jelképe is volt). Történeteszközökben az még egyelőre vitatott, hogy az Árpád-ház genetikailag Attilától eredeztethető-e, vagy pedig a turul átvétele csak a pusztai lovas népek szokásos fejedelmi nemzetségjeleként volt használatos.

A turul a későbbi évszázadokban

A kereszténység felvételével a turul hivatalos használata szinte kiveszett, bár a középkori krónikáink az Emese álma

Bácskossuthfalva

monda lejegyzésével még fenntartják a hagyományt, ami azt mutatja, hogy az Árpád-házi királyaink még őrizni kívánták.

Az erős keresztény egyházi hatásra a valamikori szent állat pogány jelképpé vált, a népmesék és népművészeti tárgyak zárt világába szorult vissza,⁹ és már a használóik sem értették az ősmagyar vallásban betöltött fontos szerepét.

Az újra felfedezett jelkép

A feledés homályából a 19. századi nemzeti ébredés emelte vissza ismét közéleti szintre, hiszen a frissen létrejövő magyar nemzetnek (mint Európa összes többi nemzetének is) szüksége volt az egységét megjelenítő jelképekre. A magyar nép esetében a jelképeket kézenfekvő volt a dicső ősmagyar és középkori történelemből kiválasztani, így került ismét előtérbe a turulmadár is mint a legfontosabb nemzeti jelkép (elősegítette e folyamatot az is, hogy az ekkor kialakuló történettudomány ez időben találta meg középkori krónikáinkat).¹⁰ Ekkor vált a turul nemzetünk „szent madará”-vá.

Különösen fontos szerepet játszott az 1896-os millenniumi ünnepeken, amikor a magyar kormány támogatásával összesen hét hatalmas emlékművet emeltek az ország legfontosabb pontjain, ezzel is hirdetve az ezeréves ország erejét és jövőbe vetett hitét. Ezek közül három turulmadár is volt, és az egyetlen délvidékin, a zimonyi ún. Hunyadi-torony is.¹¹ Bár a torony a mai napig áll, a turul 1918-ban a bevonuló szerb csapatok eltávolították róla.

Gombos

Helyi kezdeményezésekre ezeken az emlékműveken még nagyon sok kisebb szobor is keletkezett. A Délvidéken már 1896-ban egyedülként Bácskossuthfalván, a református templomkertben állítottak fel turulszobrot, amely mind a mai napig meg is maradt.¹² Gomboson is emeltek turulszobrot, a II. világháború vége felé azonban a helybeliek elásták a katolikus templom kertjében, hogy megmentse a megsemmisítéstől. Több évtized után, 2013. augusztus 20-án szeretnék ismét felállítani.¹³ A törökbecsei turulos emlékoszlopot 1903-ban az 1848-as forradalom és szabadságharc emlékére emelték, az 1918-ban bevonuló szerb csapatok pedig ezt is ledöntötték.

Az emlékművek állításán kívül a köz- és magánépületeken is megjelent a turulmotívum. Délvidéken a belcsényi

Tóthfalu

(beocsini) Spitzer-kastély homlokzatán, a Szabadkai Városi Könyvtár bejárata felett, illetve a szabadkai városháza lépcsőfordulójában mind a mai napig látható.¹⁴

A „beszennyezett” jelkép

Az I. világháborúban a vesztes államokhoz hasonlóan Magyarországon is forradalmi hullám söpört végig, és a békés évtizedek uralkodó osztályaitól megcsömörlött tömegek a szélsőséges bal- és jobboldali irányzatok felé orientálódtak. Tovább fokozta a helyzetet a trianoni katasztrófa és országvesztés, mely sokkolta az egész nemzetet. Válaszreakcióként óhatatlanul is megerősödtek a szélsőjobboldali politikai irányzatok, amelyek ismételten az ősmagyar jelképhez, a turulhoz nyúltak.

Belcsény

A Turul Szövetség 1919-ben jött létre, gyorsan a legtömegesebb felsőoktatási diákszervezeté nőtte ki magát, és nyíltan antiszemita volt.¹⁵ A nemzeti tragédiára választ kereső szélsőjobboldali tömeg ugyanis a zsidóságban vélte felfedezni a katasztrófa okozóját, az ő számlájára írta a bűnösnek tekintett liberális és kommunista ideológia térhódítását. E mozgalomban a turul lett az új jelkép, mely egyéb ősmagyar jelképekkel együtt a „tisztá” magyarokat választotta el a többiekől.

Turulmadarunk igazi „mélyrepülése” akkor történt, amikor a II. világháború alatt a nyíltan fasiszta nyilasmozgalom jelképévé tették meg (a párt zászlórúdjának csúcán egy fémből készült, a nyilaskeresztet tartó turulmadár volt elhelyezve).¹⁶ S „szárnyai alatt” több százezer ember halálát okozták, népiirtást hajtottak végre a „nevében”.

Ezenkívül a turulnak kialakult a hivatalos katonai jelképként való használata is. A magyarországi szoborállításhoz hasonlóan a visszacsatolt Bácska területén az I. világháborúban elesett katonák emlékére Tiszakálmánfalván 1941-ben turulos emlékművet emeltek, a partizánok azonban 1946-ban lerombolták.¹⁷ A falu vezetősége 2011-ben kezdeményezte az emlékmű újbóli felállítását.¹⁸ Újvidéken a Futaki úti temetőben felállított másik emlékmű eredetileg az I. világháborúban elesettek katonatemetőjének központi emlékműve volt, ez mind a mai napig áll, sérülése folytán csonka turulszobornak nevezik, és az 1990-es évek eleje óta az 1944–45-ös áldozatokról emlékeznek meg itt.¹⁹

A turul napjainkban

A kommunizmus éveiben tiltott jelkép volt, majd az 1989-es rendszerváltás után

Újvidék

Zimony

Magyarországon ismét megjelent. Ezúttal használata különféle célzatú: elsősorban a 19. században megfogalmazott nemzeti jelképként jelenik meg, szűkebb szélsőjobboldali csoportok viszont a 20. században kialakult jelentését is értik alatta.

Nemzeti jelképként reneszánszát éli a turulszobrok állítása, s ez a folyamat a Délvidékre is kiterjedt. A korábban emelt, de ledöntött turulszobrok újraállításán kívül új szobrok is készültek. Ezek közé tartozik a szabadkai „Törött szárnyú turulmadár” az 1944–45-ös vérengzések emlékére (Zentai úti temető), a tóthfalusi turulszobor az 1848–49-es szabadságharc emlékére (2005), illetve a kispiai turulos kopjafa az 1990-es évek délszláv polgárháborúban elesettek emlékére (2005).²⁰

Nekünk, magyaroknak, továbbra is szükségünk van e jelképre, mely évszázadokon át vezetett bennünket a pusztán, majd az új otthonhoz mutatott utat nekünk. Tisztelnünk kell, de annak eredeti, ősi, tiszta formájában. ○

Jegyzetek

¹ Kiszely István: *A magyarok eredete és ősi kultúrája II.*, bővített kiadás. Püski, Budapest, 2000. 886–888.

² Uo. 882–884.

³ László Gyula: *Múltunkról utódainknak I. A magyar föld és a magyar nép őstörténet.* Püski, Budapest, 1999. 145

⁴ Kiszely István: *A magyarok eredete és ősi kultúrája II.*, bővített kiadás. Püski, Budapest, 2000. 831.; László Gyula: *Múltunkról utódainknak I. A magyar föld és a magyar nép őstörténet.* Püski, Budapest, 1999. 584–601.

⁵ Anonymus: *A magyarok cselekedetei.* Osiris, Budapest, 2004. 12.

⁶ László Gyula: *Múltunkról utódainknak II. Magyarok honfoglalása – Árpád népe.* Püski, Budapest, 1999. 601–604.

⁷ Kézai Simon: *A magyarok cselekedetei.* Osiris, Budapest, 2004. 103.

⁸ Uo. 96.

⁹ Kiszely István: *A magyarok eredete és ősi kultúrája II.*, bővített kiadás. Püski, Budapest, 2000. 890.

¹⁰ A Turulmadár nyomán – 1.3. A turul név. <http://turul.info/turul/nev>

¹¹ A Turulmadár nyomán – 1.12. A turul kalandos sorsa. <http://turul.info/turul/sorsa>

¹² A Turulmadár nyomán – Délvidék. <http://turul.info/turul/delvidek>

¹³ A Nyugat-bácskai Gombos község Turul-emlékműve. In: Gombos-Portál <http://www.gombosportal.de/modules.php?name=AvantGo&op=ReadStory&sid=1741>

¹⁴ A Turulmadár nyomán – Délvidék. <http://turul.info/turul/delvidek>

¹⁵ Kerepeszki Róbert: *A Turul, a diáktüntetések és a sajtó* (Források). In: Rubiconline, 2009., 1–2., http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/a-turul_a_diaktuntetesek_es_a_sajto_forrasok/; Volt egyszer egy Turulszövetség. http://www.szentkoronaradio.com/kultura/2010_04_26_volt-egyszer-egy-turul-szovetseg

¹⁶ Karsai László: *A nyilas zászlók története.* Hetek, 2010. 10. 08. http://hetek.hu/hit_es_ertekek/201010/a_nyilas_zaszlok_tortenete

¹⁷ Első világháború emlékmű maradványai. Határeset – műemlékem.hu <http://www.muemlekiem.hu/hatareset?id=1993>

¹⁸ Visszakerül a helyére a Turul-szobor Budiszaván. Pannon RTV, 2013. 03. 21. <http://pannonrtv.com/web/?p=52193>

¹⁹ Papp Ferenc: Merjünk kicsik lenni!? Keskenyúton – Délvidéki tragédiáink 1944–1945. <http://keskenyut.hu/page/234/art/597/akt/1/html/merjunk-kicsik-lenni.html>

²⁰ A Turulmadár nyomán – Délvidék. <http://turul.info/turul/delvidek>

Kispiaç – kopjafa

Egy alig ismert Pozzo-metszet kultusztörténeti jelentősége*

A tanítvány és barát: Csepregi János festőművész 50. születésnapjának köszöntése

Szilárdfy Zoltán, Budapest

Az újszövetségi Szentírásban az antiochiai orvos és történész evangélista, Szent Lukács az ősegyház történetét is szinte naplószerűen vezeti az Apostolok cselekedetei könyvében, melyet a Szentlélek evangéliumának is neveznek, tudósít a jeruzsálemi zsidó vezetőség által kirobantott első keresztényüldözéstől kezdve mindazokról a feszültségekről, súlyos ellentétekről, amelyek az első keresztények életében fordultak elő a további regnáló zsidósággal szemben. Szent Pál tekintélye áll a hanyatló ószövetségi kultusz kapcsán a Zsidókhoz írt levél mögött, és a többi ránk maradt páli levélben is ugyancsak számos esetben találkozunk a zavartkeltő júdeai és galileai zsidókkal, pedig a Gamáliel kitűnő iskolájában tanult, nagy műveltségű farizeus akkor már a nemezetek apostolává hívatott meg. Mégis, az első század végén – Szent János apostol evangéliuma kísérőlevelével együtt – a leginkább áll szemben a zsidósággal. (SZILÁRDFY 2010: 3.) Itt két évezred után napjaink súlyos problémáját látjuk viszont. A kisebbségek erőszakos elnyomásának idejétmúlt,

rövidlátó politikájában, amely különösen még mindig a Kárpát-medencét körülvevő országokat jellemzi.

Az idős korában Magyarországon is működő, sokoldalú, kiváló jezsuita művész, Andrea Pozzo (1642–1709) kisebb munkája található az egykor hazánkhoz tartozó Pozsarevácon.

A trentói Museo Nazionale (Castello del Buonconsiglio) a tematikája szerint egy különleges, szignált rézmetszetű lapot őriz, amely Tridenti Szent Simon ikonográfiájában egészen egyedinek számít. (POZZO 2006: 341., kép: 343.) A metszet alatti hat sorban tudósít a művész az ábrázolás témájáról. Eszerint az ártatlan vértanú gyermek koporsója előtt számos csoda történt. A kompozíción látható három édesanya kicsiny gyermekével nyilván azért ad hálát, hogy a kis mártír közbenjárására meddségük megszűnt, s a teremtő Isten gyermekkel ajándékozta meg őket. Tridentben ugyanis 1475. március 23-án megtalálták egy csatornában a mintegy háromszendős Gerber Simonka holttestét, melyen a keresztre feszítés és körülmetélés nyomai voltak. Pozzo metszetén a szent gyermek jobbában levő zászlón az erre vonatkozó jelképeket látni. Hét zsidót tartóztattak le, akik külön-külön tettek teljesen egyező vallomást. XIII. Gergely pápa 1584-ben vette fel a gyermeket a Római Martyrologiumba, melyben ő egyedül március 24-ei dátummal szerepel. V. Sixtus pápa június 8-án kelt, Regni coelorum kezdetű bullájában a tridenti egyházmegye részére külön mise- és zsolozsmaszöveget engedélyezett, megindokolván: „Emlékét ülvén Boldog Simon tridenti vértanú fiúcska kegyetlen halálának, aki az őseik istentelenségét Megváltónknak Krisztusnak tagjaiban utánozni akaró zsidóktól az éj csendjében zsinagógájukba vitetett Urunk kinszenvedésének kigúnyolására, s aki a Keresztrefeszítettnek módjára felemeltetve, miután testét csipővással szétmarcangolták, és sűrű tűszúrásokkal szurkálták, vérént ontva szeplőtelen lelkét kiadta.” Teste a helyi Szent Péter-templomban van eltemetve,

ahol az ügyben szereplő sakterkés mint corpus delicti látható. Nyilvános tisztelete okán a 15. századtól kezdve a 18. századig bezárólag mindenféle műfajban gazdag ikonográfiával rendelkezik. Egyik első grafikai ábrázolása (a számunkra Buda legkorábbi látkepe folytán is jelentős) Hartmann Schedel Világkrónikájában jelent meg 1493-ban. (SZILÁRDFY 2010: 22–30. és a képek)

Igen kifejező a Johann Wolfgang Baumgartner jeles augsburgi festő kompozíciója után, az ifjabb Jakob Wagner rokokó rézmetszete, amely érzékletesen mutatja be a vértanúságot. Az égi szférában a keresztfán megsebesített, megdicsőült Krisztus fogadja mártír gyermeke lelkét. (GIULINIS 1754)

A számos gyermek vértanú között Hieronymus Wierix rézkarcán a keresztre feszítettek sorában az angliai Lincolnban tisztelt Boldog Hugó, aki III. Henrik korában, 1255 nyarán tűnt el. Holttestét anyja találta meg egy Joppin nevű zsidó kútjának udvarában. (SZILÁRDFY 2010: 20.) Joeffry Chaucer *Canterbury mesék* című könyve hosszú versezetben, drámai hangon örökíti meg a hozzá kapcsolódó legendát. (CHAUCER 1987: 422–428.)

III. Ince pápa 1199-ben kiadott Constitutio Judaeorum rendeletében megtiltotta a zsidók erőszakos megkeresztelését, bántalmazását, megölését, ünnepeik megzavarását, s végül elrendelte, hogy temetőiket tartsák tiszteltben. Mindezekre a keresztes hadjáratok kalandor lovagai adtak okot. III. Pál pápa 1540. május 12-én kelt bullájában felhívja Magyarországot, Csehországot és Lengyelországot püspökeiket, hogy a világi hatóságokkal karöltve oltalmazzák meg a zsidókat az igazságtalan üldözés ellen.

Itt az ideje mindkét oldalról a történelmi tények és legendák megismerésének, a tabuk lerombolásának, a szentírás szavai szerint: AZ IGAZSÁG MEGSZABADÍT TITEKET! (Jn 8, 32) (SZILÁRDFY 2010: 42.) ○

* Az értékes lapot Csongor Dénes műértőnek, műgyűjtőnek köszönöm, aki nagylelkűen gyűjteményemnek ajándékozta.

Andrea Pozzo: Hálaadás Tridenti Szent Simonnak

Irodalom

CHAUCER Joeffry 1987: *Canterbury mesék*. Kézdy Gábor fordítása. Európa Könyvkiadó, Budapest

GIULINIS Joseph 1754: *Tägliche Erbauung eines wahren Christen*. Augsburg

POZZO Andrea 2006: *A cura di Alberta Battisti*. Milano-Trento, Luni Editrice,

SZILÁRDFY Zoltán 2010: *Zsidó áldozatok. Kultusztörténet – ikonográfia*. Budapest

Aki tisztelte a másságot, és hitt a mindenkori igazságban

Kiállítással egybekötött megemlékezés Szekeres Lászlóról,
a Bácsország első főszerkesztőjéről

Ricz Péter, Szabadka

Az ember

„A Szabadkai Városi Múzeum életében a múlt század ötvenes évei fordulópontot jelentettek, ugyanis ekkor három képzett muzeológus került az intézménybe, akik nagy lendülettel hozzáláttak a tetemes anyag számbavételéhez és tudományos feldolgozásához. Köztük volt Szekeres László is. Hamarosan kiderült, hogy szerteágazó figyelmét a régészeti gyűjtemény mellett – melyen előtte még nem munkálkodott hivatásos szakember – felkeltették a város hely- és kultúrtörténetéhez kapcsolódó egyéb források. Belső indítatásból fakadó mély meggyőződése, hogy múltunk kutatása és a hiteles adatokra épülő tudás megkerülhetetlen kiindulópontot jelent jelenünk megértéséhez és nagyban hozzájárulhat tisztánlátásunkhoz, mindennapi boldogulásunkhoz.” (Részlet Hulló István, a szabadkai Városi Múzeum igazgatójának előszavából az *Emlékezés Szekeres Lászlóra* c. katalógusban)

Ki volt ez az ember, kinek neve halatán immár másfél évtized távlatában, szinte ösztönszerűen a távoli kifürkészhetetlen múlt, ugyanakkor egy ma már a történelem súlyos csapásai nyomán igencsak megnyomorított, számbelileg megfélemlített népcsoport, a vajdasági magyarság léte és azon belül közeli és távolabbi jövőjének sorsa villan fel az őt közelről vagy csak távolról ismerők fejében?

Első helyen talán azt a nagyon ritkának nevezhető képességét illik kiemelni, melynek köszönhetően bárkivel, bármikor, szokatlanul nagy türelemmel volt képes kommunikálni. Meghallgatni mindenkit, akinek szívét nagy, megalapozott bánat nyomta, illetve azokat is, akik sokszor csak ürügyet kerestek arra, hogy valakinek elpanaszolhassák a lelkükben felgyülemlett vélt vagy valós igazságtalanságokat, és így mintegy szakrális feloldozásban részesüljenek. Szekeres László

Dr. Bálint Csanád, a Magyar Tudományos Akadémia munkatársa a kiállítás megnyitóján

kész volt vigaszt nyújtani a hozzá fordulóknak, ebben nagy segítséget jelentett számára a veleszületett nyelvérzéke. Kicsit anekdotaszerűnek tűnhet az a furcsa társalgás, amely közte és a rendkívüli érzékeny, nagy tudású egykori levéltáros, Ulmer Gáspár között többször is lefolyt. A sváb származású, igazi úriember az ajtón belépve kötelezően „Szervusz(tok) Laci (és Péter)!” mondattal köszönt, amire a mindenkori válasz ékes német Hochdeutsch kiejtéssel érkezett „Isten hozott kedves barátunk” volt, majd a beszélgetés vegyesen magyar–német nyelven folytatódott.

Ennél sokkal bizarrabb helyzeteket teremtett az a szokása, hogy a terepjárás alkalmával (ami a régész szakma egyik elengedhetetlen követelménye) az idősebb falusi vagy éppen tanyasi (akkor még álltak tanyák) embereket *urambátyámnak* szólította. Szerencsétlen földművesek (főleg a tanyasiak) amúgy is rettegték tőlünk, a mérnök uraktól – nagyon jól tudjuk, miért –, akik nem sok jót hozhatnak nekik, és ezzel az archaikus megszólítással sehogy sem tudtak megbarátkoz-

ni. Mert, ne feledjük, hol volt a hetvenes években már az a bizonyos „tavalyi hó”. Ki mert egyáltalán az egyszerű kétkezi munkások közül az urakban gondolkodni? Hát bizony, ők nem. Néhányszor ezt szóvá is tették, amire az esetek többségében egy nagyon kimért, nyugodt választ kaptak félig kérdés formájában: Miért félnek maguk „urak” lenni becsülettel dolgozó emberek lévén? Hát nem szégyen a múltunk!

A műhely

Amikor a hatvanas évek végén a Városi Múzeumot a Raichle-palotából átköltöztették a városházára, kinevezve azt Kultúrotthonná (ezt Laci soha nem tudta lenyelni, és mennyire igaza volt neki), a Régészeti Osztály a félemeleten az egykori menza három termében kapott helyet, további két (fotó- és laboratórium) helyiséggel egyetemben. A három közül a legbelső (északi fronti) terem volt a legnagyobb, és itt volt az a sarok, vagy mondhatnánk „kuckó”, amely egy klubasztalkából és egy elnyűtt, „békebeli”

börgarnitúra ülőalkalmatosságából állt. Állítólag ezek Bíró Károly (Szabadka szabad királyi város egykori – lehet, a leghíresebb – polgármestere) irodai bútorzatának a darabjai voltak. A kilencvenes évek elején valami csoda folytán az ülőgarnitúrát rendbe tették, és innentől kezdve a beavatottak ezt a helyet maguk közt csak műhelyként nevezték. Akkoriban sokan ellátogattak a Régészeti Osztályra. Az egyik legszorgalmasabbnak közülük kétségkívül Magyar László levéltáros bizonyult, aki óriási energiával kutatta Szabadka középkori történetét, és közben intenzív levelezést folytatott neves emberekkel. Akkoriban ez a levelezés nagy divat volt, mintha egyesek már tudták volna, csak pár év, és beköszönt az e-mail korszaka, megszüntetve így az intim, írásos kommunikációt. Mindkét Laci szorgalmas levélíró volt, és mélysegesen sajnálhatjuk, hogy a páratlan és maguk nemében bizonyára felbecsülhetetlen leveleket az örökösök eddig nem publikálták.

Ebben a műhelysarokban nagy dolgok történtek. Kimerítő beszélgetések, viták, melyek néha baráti sértődésekbe torkolltak, de hihetetlenül hasznosak voltak. Kettőt mindenféleképp meg kell említeni. A ma már történelmi VMDK-nak nevezett pártalapítás Szabadkára vonatkozó eseményei itt játszódtak le. Siflis Zoltán hozta a híreket, Szekeres Laci pedig konspirált, miközben senki sem tudhatta, mit hoz a holnap. Ettől talán még izgalmasabban alakult a Bácsország – Vajdasági honismereti szemle megalapítása, illetve újbóli megjelentetése. 1994/95 telén Magyar Laci feldúlt állapotban, a szó szoros értelmében berontott az osztályra, és közölte velünk, hogy rábukkant egy 90 évvel ezelőtti, Szabadkán

kiadott folyóiratra, melynek Bácsország a neve. Igaz, akkortájt mindössze néhány évet élt meg, a hatályban levő törvények értelmében azonban újra lehetett indítani a kiadását. Elmondta, hogy már talált is hozzá megfelelő munkatársakat, akár másnap újra megjelenhet az egykor irodalmi-politikai arculatú lap, igazi délvidéki honismereti folyóiratként. Egy labilis országban (akkor már csak országrészen), végtelenül kielezített politikai és gazdasági helyzetben (még javában tartott az embargó), nem lehetett csak úgy simán döntést hozni. Kemény, hosszan tartó viták után mégis megszületett az elhatározás: induljon a Bácsország! A Hét Nap hetilap mellékleteként, Szekeres László főszerkesztő irányításával.

A rend kedvéért el kell mondani, hogy Szekeres László szenvedélyesen tudott vitázni. Nem volt könnyű vitapartner – a saját vélt, valós igazát foggal-körömmel védte, de becsületére váljék, ha meggyőzték, maradéktalanul elfogadta vitapartnerre érveit. Ez tette őt igazán naggyá. Persze egyesek lehetetlen, csökönyös, duzzogó embernek tartották, és irracionálisnak is, hiszen valamikor az 1980-as évek elején, amikor az első nagyobb keleti blokkbeli gazdasági krízis volt, mely Tito Jugoszláviáját sem kerülte el, kerek perccel kijelentette: Meglátjátok, még néhány év, és a Szovjetunió darabjaira fog széthullani. Mit mondhattunk akkor, és ma? Hát ez bizony bekövetkezett, pedig „senki sem” hitte.

Az életpálya

A viszonylagosan rövid, de annál változatosabb és tartalmasabb pályafutásából ki kell emelni a sokoldalúságát. Önma-

gát elsősorban régész-muzeológusnak tartotta, otthonosan mozgott azonban a történelem, művészet, kultúrtörténet, nyelvészet, kartográfia és földrajz világában is. Szívesen vette kezébe a kalapácsot és más apró szerszámokat, nem beszélve az ásóról és a feltárásoknál használatos hamisítatlan kubikos lapátról. Élsportholóként tagja volt a szabadkai Partizan szövetségi szintű tornászcsapatának. Gimnazista korában Dr. Schulman Imre, a Szabadkai Városi Múzeum első igazgatója mellett szerette meg a régészetet, pontosabban a muzeológiát. Ljubljánban végezte el az egyetemet, majd visszatért Szabadkára. Sokoldalú szakember volt, már fiatalon sikeres karriert futott be, elsősorban kitűnő szervezőképessége és nagyszerű nyelvérzékének köszönhetően. Néhány évig tiszteletdíjasként dolgozott a Szabadkai Városi Múzeumban, majd 1960-ban kinevezték az intézmény igazgatójának. A munkakörrel együtt járt, hogy a városi tanácsnok lett, valamint több újvidéki székhelyű szakmai bizottság tagjának is megválasztották. Nevéhez fűződik több gyümölcsöző nemzetközi együttműködés megszervezése, mint pl. a szegedi Móra Ferenc Múzeummal vagy a washingtoni Smithsonian Institutionnal való közös munkák. 1968-ban megválasztották az alakuló Szerb Régészeti Társaság alelnökének. Ekkor érte az első a nagy szakmai csalódás, a városházát kultúrpalotává alakították át. Lemondott a múzeum igazgatásáról, ezután minden idejét csak a régészetnek, illetve a helyismereti kutatásoknak szentelte volna szentelni.

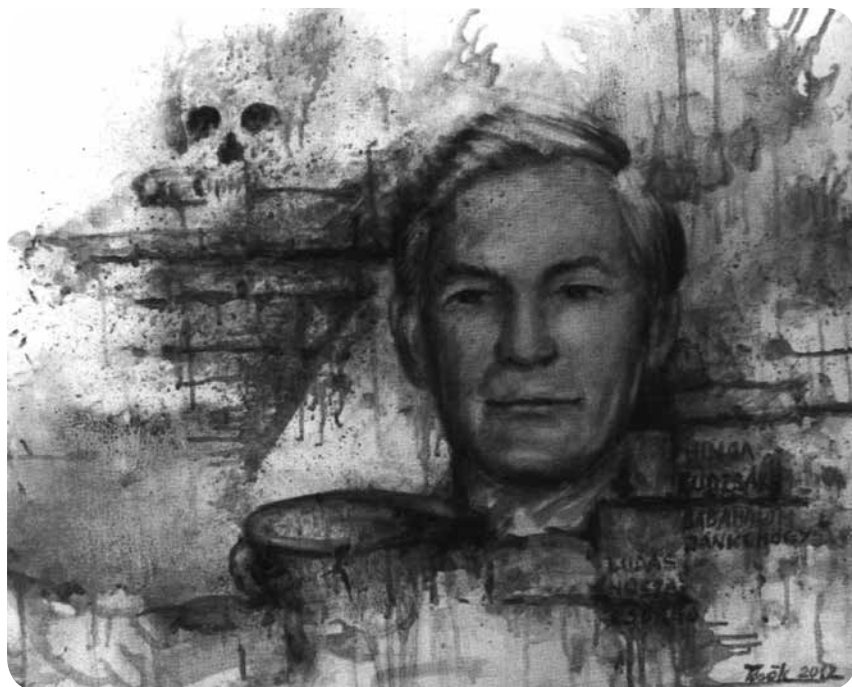
Jól döntött, mivel a hetvenes években egymás után kerültek elő régészeti lelőhelyek Észak-Bácskában, így az archeológusoknak egyre több tennivalójuk akadt. A szervezés és a szakmai irányítás jobbra Szekeres Lászlóra hárult. Néhány jelentős ásatás ebből az időből: Kis-Horgos, Templomdomb (középkor, 1964); Tavankút, Szent Anna-templomrom (középkor 1967, 1976); Hajdújárás, Ludas – Budzsák (neolitikum, 1967); Kishegyes – téglagyár (avar kor, 1968); Kanizsa, Velebit (bronz- és szarmata kor, 1970); Topolya, Bánkert – vágóhíd (szarmata és avar kor, 1973/74); Zenta, Mákos-part (neolitikum, vas-, szarmata, középkor és török kor, 1975); Zentagunaras, téglagyár (szarmata kor, 1975); Topolya, Pusztatemplom (középkor, 1976); Bajsa, Kecskés-part (középkor, 1977); Verusics, Naumovićevo – Nitrogénművek (szarmata és középkor, 1979–1982); Hajdújárás, Kővágó – Varga-tanya (középkor, 1971).

Szekeres László munka közben Verusicson, a Nitrogénművek-ásatáson 1979-ben

Sok régészeti feltáráson dolgozott itthon és külföldön, a többi között Németországban és Magyarországon is. Számtalan tanulmányt jelentetett meg: szak tanulmányt, népszerű-tudományos és ismeretterjesztő írást ugyancsak, élete utolsó éveiben pedig politikai vitacikket is írt.

Szakmai szempontból legjelentősebb munkája a Szabadka történeti rég múltját ismertető régészeti olvasókönyv volt, melyet közösen írtunk, sajnos az már csak posztumusz kiadványként jelenhetett meg 1998-ban. Ezenkívül behatóan foglalkozott a hunok és nagykirályuk, Attila életével, Északkelet-Bácska középkori településtörténetével, Szabadka városának helyeivel, továbbá Vajdaság történetének földalatti (régészeti) és földfeletti (építészeti romjai) emlékeinek bemutatásával.

Török István alkotása Szekeres Lászlóról

A megemlékezés

Halálának 15 éves évfordulója alkalmából a Szekeres László Alapítvány és a Szabadkai Városi Múzeum közös szervezésében 2013. február 14-én egy rendhagyó kiállítás keretében emlékeztek rá munkatársai, barátai. A tárlat egyrészt szakmai kiállításból állt, mely Szekeres László munkásságára emlékezett: fotók (illusztrációk), dokumentumok, kiadványok, valamint néhány tárgy kíséretében, másrészt egy képzőművészeti tárlatból, a Bucka Gányó Művésztelep szervezésében megtartott „búcsúztató” művésztalálkozón készült alkotásokból. (A találkozó tavaly szeptemberben a Ludasi-tó partján levő Rókanyán került megrendezésre.) A 2012.

szeptemberi műhelyt a Bucka Gányó alapítója és vezetője, Gál József hirdette meg a művésztelep utolsó találkozójaként, itt készültek azok a képzőművészeti alkotások, amelyekkel Szekeres László emlékének adóznak, a számos alkotáson kívül Török István nagyméretű festménye is. A megemlékező kiállításon bemutatták Siflis Zoltán dokumentumfilmjének egy részletét is, így maga Szekeres László is „jelen lehetett” a megnyitón. A filmrészletnek köszönhetően hallható volt a fiatalabb generáció által Laci bácsiként tisztelt *polihisztor* világlátása, és érzékelhető az a szellemiség, amely őt a mindenkori Délvidék egyik legsokoldalúbb, ugyanakkor

küldetésstudatát tekintve messze kiemelkedő értelmiségévé tette.

Végezetül, álljon itt Józsa Lászlónak, a Szekeres László Alapítvány elnökének néhány megemlékező gondolata: „Múltba néző régész volt ő, roppant ambiciózus muzeológus, aki a legnehezebb, legveszélyesebb években, helyzetekben is hitt abban, hogy minden nehézség elhárítható. Szemlélt és figyelt. A múlt tapasztalataiból táplálkozó bölcsességgel vizsgálta, hogyan fordul át a múlt lassan egy másik múltba. Tevékenyen élte meg a változó jelent, s megpróbálta saját útját is, valamint szeretett városa és környezetünk jövőjét is buzgó, igazi hittel építtetni.” ○

KÖNYVAJÁNLÓ

**Bogdán József: A Kosztolányi család közelében.
Második javított kiadás.
Grafoprodukt, VMMI, Szabadka, 2012**

1972–1976 között Kosztolányi szülővárosában, Szabadkán jártam gimnáziumba és ott került a kezembe Kosztolányi Dezső Tengerszem című könyve. A sok szép történet közül leginkább a Fánika című maradt emlékezetemben: „A templom pitvarában, ahová három süppedt, a hívők lépteitől, csókjaitól kivölglyelt vörösmárvány lépcső vezet, koldusok kuporognak, őskori elhagyatottságban, szakadt ködmönben, viharverten. Köztük egy asszony is – úgy ötven és hatvan között –, fekete kendőben. Az én dajkám, aki most koldul.”

Ifjúságom temploma volt a Szent Teréz-templom és valahányszor Szabadkán járok mindig szemügyre veszem a „kivölglyelt” márványlépcsőket és képzeletemben megjelenik a kolduló csantavéri asszony, aki a kis Desiré dajkája volt. 2002 augusztusában Budapesten töltöttem egy hónapot a budai Szent Gellért-plébánián, mint ahogy ezt már nyolc éve teszem, és egy vasárnap, pontosan augusztus huszadikán, az ünnepi szentmise után felhívtak a Szent László Kórházból, hogy papot kérnek egy súlyos beteg nénihez. Magamhoz véve a betegek szentségét, gyorsan elindultam a kórház felé, ahol Nagy Ildikó, a beteg néni unokahúga fogadott és elmondta, hogy a beteg nem más, mint a Kosztolányi család hagyatékának jogutódja, Mostbacher Ödönné Szalai Rózsa. Izgatottan mentem be a betegszobába és egy feltűnően nagyszemű, széparcú, öszszetöpörödött asszonyt láttam a kórházi ágyon. Föléje hajoltam és halkán azt mondtam neki, hogy én plébános vagyok a Vajdaságból, Törökkanizsáról, majd megkérdeztem, szeretne-e meggyónni. Csak egy pillanatra nyitotta ki a szemét és utána már, ahogy erről később az unokahúga beszámolt, nem nyitotta ki soha többé. Látogatásom után néhány napra átadta lelkét az Úrnak. ○

(Részlet a szerző előszavából)

Adalékok az egyház identitás megtartó szerepéhez a Bácskában

A Koronakerület gondnoka. 100 éve született Gyetvai Péter kanonok, egyháztörténész.
Szerkesztette: Kinka Erzsébet – Mák Ferenc – Pastyik László, Óbecse–Péterréve, 2012

Nagyillés Anikó, Mindszent

A kötet a bácskai magyarság település- és migrációtörténetének alap-kutatásait elvégző Gyetvai Péterre emlékezik. Gyetvai Péter munkássága a bácskai magyar családok genealógiai tudatában ma gyakran támpillérként jelenik meg. Eredményei visszatérő hivatkozási alapot képeznek. 1912. május 26-án született Péterréven. 1938-ban szentelték pappá. 1950-ben az érseki hivatal vezetője. 1956-tól az egyházmegye történetének, a Tiszai Koronakerület kutatásának szentelte életét. Kanonok, egyháztörténész és a kalocsai főegyházmegye levéltárosa volt. Legjelentősebb munkája az 1991. szeptember elsején – Kalocsán – három kötetben megjelent *A Tiszai korona-kerület településtörténete* című monográfiája. A kalocsai érsekség a „koronakerület gondnoká”-vá avatta. 1988. július 15-én halt meg, így a kötetek megjelenését már nem érte meg.

Az egyháznak – különösen a többnemzetiségű területeken – fontos társadalmi szerepe is volt, hiszen a vallási közösséghez való tartozás ebben az esetben egy adott etnikai közösséghez való tartozást is jelentett. 1945 után ugyanis a katolikusok döntő többségben magyarok voltak, az ortodox valláshoz pedig döntően szerbek tartoztak. Ezenkívül a különféle felekezetek már több emberöltőn át aktívan szerepet vállaltak az ifjúság nevelésében is, hiszen iskolákat, kulturális egyesületeket tartottak fent. Vallási, társadalmi tevékenységük révén hitet és értékrendet közvetítettek a közösség tagjainak.

A titói rendszer a régi polgári társadalomban fontos szerepet játszó felekezeti/egyházi intézményekkel összeütközésbe került. Az egyházi személyek közül az impériumváltás után sokan az újonnan kiépülő hatalom áldozatává váltak. Sorsuk sokáig tabutéma volt a helyi társadalomban. A kötet több tanulmánya ezzel a kérdéssel foglalkozik. A napjainkban elindult történeti megbékélés keretében ismét időszzerű témává vált annak a társadalmi közegnek a vizsgálata, amelyben Gyetvai is élt és szolgált.

Gyetvai Péter – tudós pap lévén az adott történelmi helyzetben – nem a „gyakorlati” egyházi tevékenysége, hanem a

háromkötetes opusa révén vált meghatározóvá a számunkra. Igaz, munkájával hasonló feladatot látott el, mint a közösség lelki gondozását végző társai. Helytörténeti munkássága ugyanis elősegíti a bácskai közösségek múltjának, gyökereinek bemutatását, és ezáltal erősíti az összetartástudatukat.

Háromkötetes műve a bácskai magyar parasztság 18. század második felében, illetve a 19. században történt migrációit mutatja be. A címben szereplő „településtörténet” kifejezést jelen esetben a szerző népeségmozgásként értette, hiszen a tényleges telepítés csak a 19. század második felében, illetve a 20. században következett be. Az első rész tanulmánykötet, mely a Tiszai Koronakerület történetét és a népesség eredetét ismerteti. A második kötet adattár, a kerület magyar lakosainak betűrendes névjegyzékét tartalmazza. A harmadik pedig függelék, mely egy magyar parasztcsalád példáján a 18-19. századi parasztcsaládok vándorlását, kapcsolathálóját mutatja be.

A mű hiánypótló és rendkívül sokoldalú, hiszen egyszerre településtörténet, népesedéstörténet, migráció- és családfakutatás. Ezáltal segítséget nyújthat a Kerület múltjának megismerésében, amelynek fontos szerepe lehet egy-egy közösség identitásának kialakításában és megerősítésében. A publikált 18-19. századi személynevek pedig segíthetnek a ma élő utódoknak a családtörténetük rekonstruálásában, illetve összeköthetik őket a családjuk származási helyével.

A Koronakerület a történelmi Magyarország egyik újkori szabadalmas jogállású közigazgatási egysége volt, 1751-ben Mária Terézia szervezte meg. A kerület létrejöttének célja egyrészt a terület polgárosítása (anélkül, hogy visszakerülne a vármegyerendszerbe), másrészt az egykori határőrök helyben tartása volt, akik nemigen akarták feladni a szabados katonaeletüket a jobbáglét kedvéért. Így született meg ez a kiváltságos kerület, amely tíz helységből állt: Martonos, Ókanizsa, Zenta, Ada, Mohol, Péterréve, Óbecse, Földvár, Turja

és Szenttamás. A kerület székhelye Óbecse volt. A kiváltságos levél a kerület számára örökös koronabirtokot, szabad halászatot, viszonylagos szabad bíraskodást, kedvezményes adózást, vallásszabadságot, illetve Óbecse, Zenta és Ókanizsa számára vásártartási jogot adott. Továbbá a kerület lakói szabadon eldönthették, hogy ki települhet le a kerületben, és ki nem. A kiváltságok dacára sok határőr mégis az Ukrajnába való elvándorlás és a határőr életforma ot-tani folytatása mellett döntött. Ezért a második (1774. augusztus 1.), illetve a harmadik (1800. március 14.) kiváltságlevélben ezeket a jogokat a katolikus, főként magyar lakosságra is kiterjesztették.

Gyetvai Péter eleven emlékéről tanúskodik, és a fent ismertetett munka előtt tiszteleg az a 2012-ben Péterréven megjelent tanulmánykötet, amely a 2012. május 31-e és június 2-a között ugyanott megtartott tudományos tanácskozás előadása-it tartalmazza. A 10 tanulmány különféle szemszögből (néprajz, irodalomtörténet, egyháztörténet, történelem) vizsgálja Gyetvai Péter életét, munkásságát és korát. A tanulmányok közül csupán három kötődik szorosan a kanonok életéhez és munkásságához. Ezekből azonban megismerhetjük a háromkötetes népesedéstörténeti könyv megjelenésének hátterét és szerzőjének egyéniségét is.

Gyetvai Péter követendő példaként szolgálhat az utókor számára mind Magyarországon, mind a Délvidéken. Tudásának, eredményeinek megismerése és továbbadása az utókor feladata. A török utáni magyarság migrációjának vizsgálata és megismerése összekapcsolja az egyes területeket, segít a történelmi múlt megismerésében, illetve megértésében és egyúttal a volt Kerület identitásának megőrzésében.

A jubileumi kötet tudományos, mégis közérthető, ezáltal tanulságos és élvezetes olvasmányt jelenthet bárki számára, aki a téma iránt érdeklődik. A tanulmánykötet a Gyetvai Péter születésének 100. évfordulója alkalmából megtartott konferencia előadásából készült – az Óbecsei Népkönyvtár kiadásában. ○

Amelyből minden ember tanulhat

A Vajdasági Magyar Művelődési Intézet Emlékezet sorozatáról

Hicsik Dóra, Szabadka

A Vajdasági Magyar Művelődési Intézet *Emlékezet* címmel sorozatot indított, amelyben vajdasági paraszti/félpaszti önéletírások jelennek meg. Vannak közöttük olyanok, amelyeket már az elmúlt évtizedekben kiadtak – a 80-as években a Híd publikált paraszti életrajzokat –, és olyanok is, amelyek most kerülnek először az olvasóközönség elé.

Ezek az önéletrajzok nem irodalmi értékük, nyelvük, szerkezetük miatt fontosak és érdekesek. A szerzők közül sokan csak az elemi iskolát végezték el. A művek szerkezetén látszik, hogy az írók sokszor nem következetesek, többször visszatérnek egy-egy témához, vannak események, amelyeket csak megemlítenek, pedig érdemes lenne kifejteni, s vannak olyan történések is, amelyekről oldalakat írnak, pedig nem is kapcsolódik szorosan a gondolatmenethez.

Amiért mégis felbecsülhetetlen értékűek ezek az írások, vallomások, az éppen az írók személye. Olyan asszonyok és férfiak tárták fel múltjukat, családjuk történetét, akik bármelyikünk rokonai, szomszédjai lehetnének. Ezek a művek szorosan kapcsolódnak a múltunkhoz. Mivel szubjektív szemszögből ábrázolják a 20. század elejét, a két világháború közötti időszakot és az '50-es '60-as éveket, pótolhatják a történelemkönyvekből megszerzett információinkat.

A sorozatban megjelent kötetek:

1. Idősb Bálint József: *Imádkozzál és dolgozzál!* Ez egy földművesnek az életrajza, amelyből minden ember tanulhatna – 2010
2. Kovačevná Fehér Ilona: *Csoda és csoroszlya* – 2010
3. Zabosné Geleta Piroška: *Így zajlott az életem* – 2010
4. Szabó Eszter: *A barázdák mellől a katedrára. Élet-vallomás* – 2010
5. Müller Teréz: *Igaz történet. Önéletírás* – 2011
6. Horváth Ilona: *Fílléres emlékeim. Életem alakulása a huszadik században* – 2012

Szerzőink

Az önéletrajzok írói beleszülettek a paraszti életformába/közegbe, de – Idősb Bálint József kivételével – életük során tudatosan eltávolodtak attól. Szávai János ezzel kapcsolatban két csoportra osztja a szerzőket (Szávai János: *Az önéletírás*. Gondolat, Budapest, 1978, 208.). Az első csoportba a naiv írók tartoznak, akik paraszti életformát folytatnak, és közben írni kezdenek. A második kategória a nem hivatalos írók kategóriája, akik más hivatástól jutottak el a szépirodalomig. A mi szerzőink naiv írók, akik életük egy pillanatában – külső vagy belső készítésre – vállalják, hogy kitárulkoznak, s megírják élettörténetüket, sorsukat. Nem titkolt szándékuk az, hogy példát mutassanak, id. Bálint József könyvének alcíme is erre utal: „Ez egy földművesnek az életrajza, amelyből minden ember tanulhatna.” Müller Teréz unokája, Aleksandar Tišma írja, hogy nagyanyja azért vetette papírra történetét, hogy „elüsse az időt”, Kovačevná Fehér Ilona pedig unokáinak szánta a művét.

Az életutak

Mindenki mást tart fontosnak leírni, elmesélni. Az, amiben hasonlítanak egymásra a művek, hogy a vallomások nagyobb része a gyermekkorról és a fiatalságról szól, az utóbbi évek eseményei pedig csak pár oldalon kapnak helyet. A gyermekkor a legszebb, legtisztább kor, íróink szeretettel emlékeznek vissza rá, pedig azokban az években voltak a legszegényebbek.

A paraszti életformába beleszületett szerzők tanulással igyekeztek kitörni. Kovačevná Fehér Ilona azt írja, hogy édesapja sem szeretete már a földet, kényszerből művelte, mert nem merete visszaadni az államnak a neki kiutalt területet, megélni azonban nem tudtak belőle. A föld csak elvett tőlük. Elvette a gyermekkorukat, mert amíg a többiek játszhattak, neki dolgoznia kellett, elvette az ingyenes nyaralás lehetőségét, mivel ő nem volt

jogosult rá, hiszen volt földjük. Egyedül Bálint József ragaszkodott élete végéig a földhöz, szinte görcsösen dolgozott, gyűjtögetett, pedig az '50-es években ő is megszenvedte a beszolgáltatás időszakát.

A vallomások segítségével szinte minden régióról képet kapunk az 1870-es évektől a közelmúltig. Vándorlások, mesterségek, telepítések, háborúk Észak-Bánáttól Dél-Bácskáig.

A gyermekkor után a felnőtté válás leírása, a munkahely és az azzal járó események, valamint a családi élet taglalása következik.

Szívesen beszélnek szórakozásairól, hobbijukról, arról a tevékenységről, amelyben kibontakozhattak a hétköznapiakban. Zabosné Geleta Piroška Horgos művelődési életét írja le ennek kapcsán, Bálint József a falu egyházi életét.

A vallomástevők kirakatba teszik életüket, vállalják a kíváncsi tekinteteket, őszinték és bátrak. Vannak dolgok, amelyeket csak megemlítenek, a fájdalom vagy szegénység miatt nem beszélnek róluk, de nem is titkolják őket.

Az írások nemcsak élettörténetek, hanem helytörténetek is, a szülőfalu, illetve a választott helység történetei is: a falu nevesebb lakóinak sorsa, nevezetesebb események, történések elevenednek meg előttünk. Aki helyismerettel foglalkozik, bátran nyúlhat ezekhez az életrajzokhoz.

Mint általában az önéletrajzhoz, ezekhez is kapcsolódnak illusztrációk, régi családi képek, melyekről valaha élt vajdasági emberek néznek vissza – akik akár mi is lehetnénk.

A művek

Idősb Bálint József: *Imádkozzál és dolgozzál!* Ez egy földművesnek az életrajza, amelyből minden ember tanulhatna

A mű erkölcsi példázat, a szerző 1979 és 1990 között írta. Nem titkolt szándéka – az alcím is az –, hogy életéből mások tanuljanak.

Egész élete Bácsgyulafalvához, Telecskához kötődik, a könyv elején

azonban szépen leírta, miként kerültek a szülei a bácskai faluba, milyen szegénység és sorscsapások után telepedtek le ott. 1899-ben született, s már érett ésszel élte meg az I. világháborút, az elcsatolást, az új rendet. Érdekes, hogy ő volt az egyetlen, aki megmaradt földművesnek, dolgozott, gyarapította vagyonát, és nem hagyta volna el a szülőföldjét. Sőt, nem értette meg fiát sem, aki szeretett volna kitörni ebből a közegből.

Bálint József életrajza igazi kordokumentum. Feljegyezte a legapróbb dolgokat is, amelyek fontos részei a huszadik századnak. Papírra vetette, mi mennyibe került, milyen törvények vonatkoztak a parasztra, hogyan történt a beszolgáltatás, hogyan tudtak gyarapodni, ki hogyan örökölt. A földművelésen kívül dohánytermesztéssel is foglalkoztak, ennek is minden csínját-bínját leírta. Voltak alkalmak, amikor őt kérték fel vőfélykedésre és temetésre, ezért vallomásában az ezekhez kapcsolódó énekek is megtalálhatók.

Családjáról keveset szól, ami számottevő, az azoknak az embereknek a leírása, akik gyermekkorában vették körül. Felelőségéről annyit ír, hogy szórakozni szeretett volna, de ő hajthatatlan volt, az asszonynak is dolgoznia kellett, hálás lehet azonban a nő, mert ő mindenre megtanította. Három fiáról is keveset szól, megemlíti a fontosabb családi eseményeket – házasság, unoka –, de a fájó pontokat elrejtí, mint amilyen a válás vagy az eltűnés.

Bálint József 1998-ban halt meg. Egyike volt azoknak a földműveseknek, akik még gyarapították vagyonukat, akik végigjárták a földművelés iskoláját, s úgy jutottak el a lóval való szántástól a traktorig, akik szigorúan éltek, és betartották a környezet iratlan szabályait.

Kovačevné Fehér Ilona: Csoda és csoroszlya

Kovačevné Fehér Ilona unokáinak ajánlja az önéletrajzát. Ez egy színes olvasmány, tele érdekes sorsokkal és történetekkel, amelyek mindenki számára érdekesek lehetnek. A mű egy legendával kezdődik, dédanya legendájával, akinek történetét szájhagyomány őrizte meg.

Fehér Ilona zentai születésű, apja földet kapott a II. világháború után, melyet nem volt mersze visszaadni, s ez meghatározta egész családjának az életét: dolgozniuk kellett, mindenkinek, mindig, mindenhol. A szerző gimnáziumba indult, később átiratkozott az egészségügyi iskolába, s Szabadkára került. Neki így sikerült kitörnie, váltania. A mű két részből áll: Örke, mi a csoroszlya? és Vannak még csodák, ugye? Az első a gyermekkor és

Zenta, a második pedig az önálló élet és Szabadka. Amint elmegy szülővárosából, és elhagyja a jól ismert vidéket, megváltozik az élete, kilép a sorsból, kitarul előtte a világ. Szépen körüljárja a motívumokat, amelyek egy-egy eseményhez, ünnephez, emberhez kapcsolódnak.

Fehér Ilona élete sok vajdasági magyar asszony története lehetne: vegyes házasság, munka több műszakban, idős szülők ápolása, gyermekek taníttatása, tipikus sors a múlt század második feléből. Kendőzetlenül vall a vegyes házasság problémájáról, a gyerekek gondjairól.

Ami élvezetessé teszi az önéletrajzot, azok a rövid fejezetek, egy-egy történet leírása, egy-egy helyzet bemutatása. Városi szemmel is érthető mű, nemcsak szavakkal írja le a földművelést, dohánytermesztést, hanem látatja is, magyarázza is. A munkájából kifolyólag – nővérként dolgozott a kórház gyermekosztályán – sok érdekes történetet mesél el a kis betegekről, családjaikról. Ezekből nyomon követhető az egyes családok sorsának alakulása – vendégmunkások, nagyszülők, árvák története.

Zabosné Geleta Piroška: Így zajlott az életem

Az önéletrajzot először a Forum jelentette meg 1983-ban. A szerző 1910-ben született Horgoson, gyermekfejjel élte át az I. világháborút, és azt követő időket, és nagyon szépen leírja, hogyan élte át egy asszonyokból álló társadalom a háborút, a férfiak nélküli éveket. Ismerteti Horgos történetét, az apja által alapított mozit, a kivándorlásokat, a paraszti élet alakulását. Gyermekkor meghatározó személye volt Szüle, nagyanyja, aki összetartotta a családot: „Halk szavú, kevés beszédű volt, de minden hivalkodás nélkül ő volt az uralkodó, vagyis ő irányította a kis gazdaságot.”

Az önéletrajzból az is pontosan követhető, hogyan került házasságok révén Horgosra a híres szegedi paprika, s hogyan kellett természetni, nevelgetni. Ezenkívül szőlőműveléssel, földműveléssel is foglalkozott a család, s ennek is nagyon szép leírásait találhatjuk. Szeretettel mesél a nehéz munkáról, nem akar menekülni előle.

Férjhezmenetele után családjáról ír, lányairól, majd fontos szerepet kap életében a kultúra, a színjátszás.

Gondolatmenete nem mindig követi az időrendet, néha-néha eszébe jut egy-egy dologról valami vagy valaki, és leírja, mert nem szeretné, ha feledésbe merülne. Olyan ez a könyv, mint egy mesélő nagyanya, szeretettel teli, jó kedélyű, kedves.

Szabó Eszter: A barázdák mellől a katedrara. Élet-vallomás és

Horváth Ilona: Filléres emlékeim. Életem alakulása a huszadik században

A zentai és a verbászi tanárnő önéletrajza nagyon hasonlít egymásra: parasztlányból lett értelmiségiek története. Tudatosan hagyták el a szülői házat, hogy továbbtanuljanak. A vallomásokban a gyermekkor leírása a legszebb: karácsonyok, testvérek, szülők, iskolák, tanítók.

A művek nagyobb részei viszont már a felnőttkor, és a tanítás történeteihez kapcsolódnak. Látszik a szerzőkön, hogy a hivatásuk volt a legfontosabb az életükben.

Horváth Ilona a II. világháború idején volt diák Zomborban és Szabadkán. Az 1944/45-ös telet otthon töltötte, és szemtanúja volt a fosztogatásnak, rablásnak. Ez is belekerül az életrajzba, hiszen hozzá tartozik, emlékei ezek is.

Szabó Eszter Adahatártól eljut Zentáig, Horváth Ilona pedig kissé nagyobb utat tesz meg: Szenttamás – Szabadka – Lendva – Verbász életének főbb állomásai.

Müller Teréz: Igaz történet. Önéletrajz

Müller Teréz élete igazi vándorlás. Vándorlásnak lehetne nevezni akkor is, ha nem tette volna ki a lábát a szülőfalujából, Horgosról. Átvándorol a 19. századból a 20. századba, a Monarchiából a királyi Jugoszláviába, majd Magyarországra, majd ismét Jugoszláviába. De szerzőnk vándorolt is, szűkebb páttriáját elhagyva Újvidék lett az otthona.

Vallomásának első részében, amikor még Horgoson laktak, részletesen leírja a kereskedelmet, a házak adását, vételét, néha olyan a vallomás, mint egy háztartási füzet.

Emlékirata történelem, a bácskai zsidóság története. A Monarchiában kereskedelemmel foglalkozó, majd új országba és rendbe kényszerült, megpecsételt sorsú, elpusztított zsidóság története. Tárnyilagosan ír a második világháború borzalmairól, az újvidéki hideg napokról, amelynek szörnyűségétől öt méter választotta el.

A háború után a családjának élő Müller Teréz kilencvenéves korában kezdte el megírni az életrajzát, „hogy elüsse vele az időt”.

Alakja nem csak önéletrajzában él tovább, unokája, Aleksandar Tišma művében is megjelenik.

Ezek az életrajzok történelmünk, sorsunk szószólói, életben tartanak egy olyan világot, amely már eltűnt, az őseink életét azonban meghatározta. ○

A Vajdaság a háborús viharok elülte után

A. Sajti Enikő – Juhász József – Molnár Tibor: A titói rendszer megszilárdulása a Tisza mentén (1945–1955). Konsolidacija Titovog režima na Potisju (1945–1955). Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára – Vajdasági Magyar Művelődési Intézet – Zentai Történelmi Levéltár, Szeged–Zenta, 2013

Mészáros Zoltán, Szabadka

A Zentai Történelmi Levéltár és a Csongrád Megyei Levéltár sikeres vállalkozása *A titói Jugoszlávia levéltári forrásai* címen futó könyvsorozat, melynek harmadik és negyedik kötete egyszerre jelent meg, és egymás után mutatták be őket 2013 áprilisában Zentán és Magyarokán. Az eddig megjelent kötetek jó példát mutatnak arra, hogy milyen eredményeket produkálhat a nemzetközi együttműködés, ha az gondos szervezéssel, szorgalmas munkával és jeles tudósok bevonásával történik. Az első, „nulladik”-nak nevezhető kötet még 2010-ben jelent meg *Impériumváltás a Vajdaságban* (1944) címen,¹ és a 2009. október 15-ei előadások írott változatait tartalmazza, ez a munka a *Dél-Alföldi Évszázadok* könyvsorozat 28. kötete volt. Ezután *A zentai Városparancsnokság válogatott iratai 1944–1945* címen² látott napvilágot egy dokumentumválogatás, mely a sorozat első kötete. A második az 1944-es kutatásokat segítő könyv *Fondjegyzék a Bánát, Bácska és Baranya katonai közigazgatása tanulmányozásához*³ címmel. A harmadik kötet a *Tragikus emberi sorsok 1944-ből a partizániratok tükrében*.⁴

Ezzel a könyvvel egyidejűleg jelent meg *A titói rendszer megszilárdulása a Tisza mentén (1945–1955)* c. mű, így ez a sorozat már négykötetes.

A kötet három szerző munkája. Az elejére Juhász József írt tartalmas bevezetőt. A kötet végén A. Sajti Enikő tette közzé a témára vonatkozó kutatásainak eredményeit. (A szerző munkája során a Magyar Országos Levéltárban található iratokra támaszkodott.)

Juhász József a titói korszak elejét mint „nemzeti sztálinizmus”-t jellemzi, a II. világháború végén kialakuló helyzetből indul ki, és leírja a JKP hatalmának a kialakulását. Bemutatja a Kominformmal történő összecsapást is, majd annak túl-

haladását, mely a titóizmus később ismert formájának kialakulásához vezetett.

A könyv jelentős része Molnár Tibornak, az elmúlt időszak legtöbbet publikáló levéltárosának a munkája: 12 fejezetben foglalta össze a Tisza mente történetét. A szerző a helytörténeti adatokat az országos történekek kontextusába helyezi, azok pontos leírását nyújtja, és ismerteti törvényi hátterüket. Tulajdonképpen ezzel az akkori történekek logikáját is visszaadja, hiszen egy erősen központosított államszervezetről volt szó, amelynél a helyi történekeknek tökéletesen kellett igazodniuk a központi szervek elvárásaihoz. A győzelem utáni események mozgatórugója a választások kiírása volt, melyet úgy szerveztek meg, hogy a választásokat a Népfront mögé bújtt Kommunista Párt nyerje meg. Ennek az egyik szegmense a választójog korlátozása volt, ennek a törvényes hátterét (1945. aug. 10.) is ismerteti a szerző. A zentai helyi hatalomnak is gyorsan kellett reagálnia, és kizárnia a választói névjegyzékből az ellenségesnek nyilvánított szervezetek tagjait. A szerző egy-egy személy esetét is felidéz, hogy illusztrálja: a hatalom azoktól vontta meg a szavazati jogot, akik feltételezhetően ellene szavaztak volna.

A következő megrázkódtatás a tulajdonviszonyok átrendeződése volt (valaképpen a vagyonelkobzás is ide tartozik, erről azonban egy későbbi fejezetben esik szó). Ezt a kérdést többszörösen törvény szabályozta, és a szerző nagy érdeme, hogy egy teljes körű felsorolását nyújt azokról a törvényekről, amelyeknek hatása volt erre. Ezek után az agrárreformot ismerteti, miután egy rövid leírását adja az agrárhelyzetnek. Fontos értéke a munkának, hogy pontosan és kimerítően felsorolja, hogy milyen jogalapon fosztottak meg embereket a birtokuktól. Ezenkívül adatokat közöl a földalap létrehozásáról, és azokról az elképzelésekről, amelyek a

kormány részéről felmerültek, valamint a sajtóban megjelent cikkek alapján is részletezi a folyamatot, és árnyalja a képet róla.

A következő fejezetben a bírósági hálózat kialakítását ismerteti, annak törvényi és szervezeti hátterét. Részletesebben foglalkozik a Zentai Járásbírósággal, melynek az iratai kiemelkedően fontosak Zenta helytörténetének tanulmányozásában. A helytörténet érdekes vonulatára is kitér, részletesen bemutatja a rendszerellenes megnyilvánulásokat. A vagyonelkobzással kapcsolatban utal a pontos listákra, és ismerteti a vagyonelkobzás jogi hátterét.

A bíróságok tevékenységének rendkívül fontos szerepe van a korszak helytörténetének rekonstruálásában, a holtta nyilvánítási eljárásokból pedig nagyrészt – noha nem teljesen – rekonstruálhatók az 1944–45-ben történt események viktimológiai vonatkozásai is. Közli az 1941 és 1944 közötti magyar és zsidó áldozatokra vonatkozó adatokat is. A holtta nyilvánításoknak egy külön fejezetet szentelt. A szerző megállapítja, hogy valamennyi zsidó áldozatot holtta nyilvánítottak, ez nem csak a zentai áldozatokra volt jellemző. A magyar áldozatok holtta nyilvánítása hosszan tartó folyamatként zajlott le. A szerző néhány érdekesebb esetet is ismertet.

Az új délszláv állam ellenségeként tartották számon az egyházakat. Ezeket országos szinten is érdekütközés volt, azaz a központi szervek igyekeztek az egyházakat visszaszorítani. Vagyonuk legnagyobb részét elkobozták. Ez ellen kelt ki a katolikus egyház a híres „Pásztorlevél”-ben, ennek messzemenő következménye nem lett, az állam azonban bizonyíthatóan túlerejét az egyházzal szemben. Később a Stepinac-ügyben már börtönbüntetést is kiszabtak, majd megszakadt a kapcsolat az állam és a Vatikán

között. Ezután az egyházak működését olyan keretekbe szorították, amelyet a kommunista államvezetőség a megfelelőnek tartott.

A szovjet–jugoszláv konfliktusról is szól egy fejezetben, a helytörténeti iratok vonatkozásait is feltárja Molnár Tibor: a „bűnösök” megnevezésekor visszatérnek azok 1941 és 1944 közötti „viselkedésére”.

A tizenegyedik fejezet a gazdasági fejlődést mutatja be. Sajnos ez a rész nincs elég jól strukturálva, és a helytörténeti vonatkozások is szegényesek. A gazdaságtörténet meglehetősen specifikus, ezért nehéz a források ilyen szempontból történő vallowatása. A mezőgazdaság és az iparosítás kérdéseinek a helyi vonatkozásai fontosak, ezért kellett volna ezekről hosszabban szólni.

A. Sajti Enikő tanulmányával zárul a kötet. A szerző az 1945 körüli vagyoni jogi változásokkal foglalkozik (kisajátítás, államosítás). Magyarországon akkoriban a minisztériumban történt erről összegzés, és a szerző erre támaszkodva, valamint számos egyéb kiadvány alapján adott összegző értékelést a nálunk is lezajlott folyamatról.

A kötet érdekes és jó, nemcsak a szakembereknek szól, nem kell hozzá nagyobb történelmi előtűdás, hogy követhessük az eseményeket. A szerzők közérthetően írnak, és világosan fogalmaznak. Molnár Tibor pedig immár igazi történetírói erényeket mutat fel. Egy koncepcióbéli hibája azonban van a könyvnek. Mint az eddigi publikációk is, javarészt ez is az 1945 körüli eseményekre koncentrál, így az 1944 utáni történelem összefoglalása. Meggyőződésem, hogy fontos, különösen ma jogos ezekkel az eseményekkel foglalkozni, és minden oldalról megvilágítani őket. Ám az olvasó joggal várná el, hogy a későbbi történelekről is több szó essék, tekintve, hogy a kötet címében az 1955-ös év is szerepel. A tanulmánykötet a későbbi eseményeket csak felületesen ismerteti. Az 1944–1945 utáni történelem már nem olyan tragikus (mint a háború utolsó, illetve a béke első éve), többnyire intézményszervezési, gazdaságtörténeti és társadalomtörténeti események zajlottak le. Mégis a jelenünk megértéséhez szükség van arra is, hogy részletesen megismerjük az 1944–45-ös tragédiák utáni történelemet, ebből a kötetből azonban ez nem lehetséges. A ké-

sőbbi idők párttörténeti forrásokból, az intézménytörténeti adatokból, a sajtóból és az oral history módszerrel rekonstruálhatók, és újabb, más módszereket, valamint más forrásokat alkalmazó kutatásokkal deríthetők ki. Molnár Tibor munkásságát figyelemmel kísérve sejtethető, hogy lesznek még a kései negyvenes és a korai ötvenes éveket bemutató munkái is. Ez a munkája viszont elsősorban az 1945 körüli eseményekre fókuszált, ennek van itt az ideje. ○

Jegyzetek

¹ Lényegében véve, ez a sorozat nulladik kötete. Biernacki Karol – Fodor István szerk.: *Impériumváltás a Vajdaságban (1944) = Promena imperije u Vojvodini 1944 godine*. Szeged–Zenta, 2010

² Molnár Tibor: *A zentai Városparancsnokság válogatott iratai 1944–1945 = Odabrani spisi Komande grada Senta 1944–1945*. (A titói Jugoszlávia levéltári források 1.) Szeged–Zenta, 2011

³ Fodor István szerk.: *Fondjegyvek a Bánát, Bácska és Baranya katonai közigazgatása tanulmányozásához = Spisak fondova za proučavanje Vojne uprave za Banat, Bačku i Baranju*. (A titói Jugoszlávia levéltári források 2.) Zenta–Szeged, 2012

⁴ Forró Lajos – Molnár Tibor: *Tragikus emberi sorok 1944-ből a partizániratok tükrében*. (A titói Jugoszlávia levéltári források 3.) Szeged–Zenta, 2013

Az Alföldbe kiáltó szó

Viktorija Aladžić: *Subotica koja nestaje*
Hrvatska riječ, Szabadka, 2012

Negyela László Márk, Szabadka

Az evangéliumok tanúsága szerint Keresztelő János a pusztába kiáltó szó volt. Valahogy így van ez a mi szabadkai városvédőnkkel is. Viktorija Aladžić nem restell nagykosztűmöt magára öltetni és romantika korbéli épületekről beszélni. Az idepottyant Velencéről vagy csak annak emlékére. Viktorija Aladžić az Alföldbe kiáltó szó. Noha a Save Subotica csoportosulást vezet, talán jobban illik hozzá a Save As Subotica (Mentés másként Szabadka) vagy a Save All (mind mentése). Lehet, hogy ez utóbbi ellen lenne kifogása, mert az új, négyemeleteseket nem szereti. Lehet azért, mert tudja, hogy mi állt ott előtte. Ő tudhatja is, hiszen Gordana Prčić Vujnovićyal és Mirko Grlicával megszerkesztették a felejthetetlen *Városteremtők I-II*. köteteket. Aki azokat a kezébe vette, olvasta, az várta a folytatást.

Most a Hrvatska riječ gondozásában horvát nyelven jelent meg egy ezekhez hasonló, mégis nagyon más kiadvány. Hasonló, mert palotákat vesz sorra, azok történetét és az egykori lakókat próbálja felidézni. Más, mert nem több-

nyelvű, és csak egy színben nyomtatták. A Tejpiac melletti kopott, megfakult, romos épületekhez méltón illeszkedik a barna színben nyomtatott kiadvány. Ez már nem a fűtca, itt még elvétve sincs nyoma a régi pompának. A Széchenyi teret és a hozzá kapcsolódó sétányt a városi piac váltotta fel, és egyszer csak a paloták szalonjai elcsendesültek. De az egykori téren a piaci kofák ricsaja elnyomta ezt a csendet. Ma már sem Halbrohr János, sem pedig Mezei Izsó nem hiányzik onnan, mert zöldségért és gombáért jön az ember erre – a nagy, zöld műanyag tető alatt vásárolni vagy gyorsan áthaladni –, nem pedig sétálni.

A Hrvatska riječ adta ki. Vagy azért, mert Viktorija írásai itt letek publicitásra, vagy azért, mert már csak a horvát közösségnek fontosak az egykori szabadkai épületeink. A magyar közösség és végeredményben a szabadkai lokálpatrióták arcpirító szégyene ez a mulasztás. De ez teszi Viktorija Aladžićot nagygyá. Ő az egyedüli városvédőnk. Lehet szeretni vagy elkerülni, sétálni vele, vagy akár kritikusan figyelni, hogy mit mond. Egyre azonban ügyelni kell: ha nem vigyáz az ember, azon kapja magát, hogy Viktorija már a zsinagóga padlására mászik, vagy az Ön szalonjában nézi a ház eredeti térelosztását. Még az is előfordulhat, hogy az általunk sohasem ismert, csak lakott épület történetét írja meg. Mert – állítása szerint – mindenkinek ismernie kell a saját háza történetét.

A pusztá elnyeli a kiáltó szavát. A kérdés az, hogy az Alföldbe kiáltó mondanivalója visszhangzik-e? ○

Miről vallanak a földrajzi nevek?

Rajslji Ilona: *Vajdaság helységeinek földrajzi nevei 15. Bánáti földrajzi nevek.*
Bölcsészettudományi Kar, Újvidék, 2011

Jenei D. Tamara, Szabadka

Hosszas várakozás után 2011-ben megjelent a *Vajdaság helységeinek földrajzi nevei 15.* kötete, mely a *Bánáti földrajzi nevek* címet viseli. A 60-as évektől kezdődően folyik a földrajzi nevek gyűjtése vidékünkön. Ez a kötet azonban némileg rendhagyó módon született meg: több különféle forrásból és eltérő időbeli metszet nyomán készült el a 27 települést felölelő névanyag. A korpusz jelentős része dr. Penavin Olga hagyatékából származik, melyet Túri Gabriella diplomadolgozata, valamint egyéb pótgyűjtések egészítettek ki. A kötet hasznos kiindulópontot nyújthat névtani, nyelvjárási, helytörténeti és gazdaságtani kutatásoknak.

Hogyan is születik egy földrajzi név? A tulajdonnevek is köznevekből származnak. Az pedig tudvalevő, hogy a köznevek jelentéssel rendelkeznek. Egyszerű logikai következtetés tehát, hogy a tulajdonneveknek is van jelentésük. Az évszázadok során azonban sokszor értelmüket veszítik. A földrajzi nevek gyűjtése részben ezeknek a magyarázatát, értelmezését hivatott átmenteni a következő korokba.

Az elnevezés módja az elnevező és a táj egymáshoz való viszonyától függ: lélektani alapját, nyelvi megjelenési formáját tekintve az elnevezőre, tartalmát tekintve pedig a tájra jellemző.¹

Lélektani eredetű, tudatos névadás például a névmegfeleltetés (Pl. *Glogonyi* – Galagonyás) vagy a csúföldöző névalakítás (Pl.: *Kikinda* – *Tökinda*).

Nyelvi jellegűek a többi között a szabálytalan hangalakítással, önkényes torzítással létrejött tulajdonnevek (pl. *Űrményháza* – *Örményháza*, *Örmiháza*), a formai névadások pedig akár hosszan is kifejtendő történetet foglalhatnak magukban (Pl.: *Muzslya* nevének eredete: *A szerb Muzara (fejőtelepről) kapta a nevét, mert sok tehén volt a környéken.*)

A tartalmi névadások talán a legizgalmasabbak. Magyarittabé nevének keletkezéséről: *szájhagyomány alapján az a legenda járja, mely szerint a telepések betűkkel jelölték a kiszemelt területeket. A B betűvel jelölt területet sokáig nem találták. Mikor egy ember rátalált, elkiáltotta magát, hogy: „Itt a B!”, s mivel később ezen a területen alakult ki a falu, erről nevezték el Ittabének. Vagy: *Míglakac* – jelentése: 'még itt is lakhatsz'. Ez az utolsó északi utca, ahova még építhettek a letelepülők (Magyarittabé).²*

A kötet a könnyebb áttekinthetőség végett a nevek közlését sorokra tagolta. A címszó a helynév köznyelvi formája, valamint mellette az egyéb népi alak szerepel. A név ejtése és esetleg a szerb alakja is fel van tüntetve. A név ragozott alakját (*hol? honnan? hová?*), egyes esetekben magyarázatát is megtaláljuk a névcikkben.

Például a már említett *Muzslyát* feldolgozó részben található a *Farkas-tó* címszó.

Farkas-tó – Farkas-tó

Farkas-tóná, Farkas-tótú, Farkas-tóra;

Tó volt, amely köré beszorították a farkasokat, hogy végezni tudjanak velük. Ezt az aradáciakkal együtt tették. Nádas.

Szinte minden földrajzi név mellett megtalálhatjuk nyelvjárási változatát is. A magyar nyelvjárást beszélők száma rohamosan csökken. Főként az idősek őrzik még mindennapi szóhasználatukban, egyre többen sajátítják el azonban a köznyelvet. Bánátban három nagy nyelvjárási területet különböztetünk meg:

1. a **déli nyelvjáráshoz tartozó, szegedi kirajzás ö-zői:** Szaján, Csóka, Jázova, Padé, Törökkanizsa, Törökbecse, Egyházaskér, Torda, Muzslya, Kisorosz, Tóba, Szentmihály, Torontálvásárhely, Lukácsfalva, Magyarcsernye, Majdán, Rábé, Nezsény, Űrményháza.

2. a **békési ë-ző, í-ző nyelvet beszélők** – Magyarittabé

3. a **csiki székely nyelvjárást magukkal hozott bukovinai székelyek** – Hertelendyfalva, Székelykeve, Sándoregyháza.³

A nyelvjárás tetten érhető például az alábbi nevekben: a csókai *Anyagfeldolgozó Anyakfeldolgozó, Anyakföldőzőként él. Magyarittabén az ë-zés, í-zés tükröződik például a *Körtési-bolt* – *Körtísi-bolt* vagy az *Aranypendel-kocsma* – *Aranypëndel-kocsma* ejtésében.*

A kötet 295 oldalas adattárát pár sorba összefoglalni lehetetlen vállalkozás. Minden névcikke mesél, megelevenít előttünk egy történetet, egy település hangulatát, az ott élők humorába, mindennapjaiba nyújt betekintést. Műfajától idegen ugyan ez a jelző, mégis azt kell mondanom, hogy lebilincselő olvasmány. ○

Jegyzetek

¹ MATJEVICS Lajos: *Vizeknek szarváról*; Fórum Könyvkiadó, Újvidék, 1982

² TURI (Tóvízi) Gabriella: *Bánáti helynevek népies elnevezései* (diplomadolgozat); Újvidék, 2009.

^{3, 4} PENAVIN Olga: *A jugoszláviai Bánát magyar nyelvjárási atlasza*; Cnesa Kiadó, Oktatási és Művelődési Intézmény, Kanizsa, 1995

Egy évezred magyar pénzei

Péter (1038–1041, 1044–1046)

Gerlovics Szilveszter, Szabadka

Miután az I. István és Gizella házasságából született mindkét fiú – Ottó még fiatalon, Imre herceg pedig 1031-ben egy vadászbalesetben – meghalt, I. István, szakítva a fiági öröklés rendjével, unokaöccsét, Pétert nevezte ki trónja örökösévé, mert benne látta törekvéseinek és életművének méltó folytatóját. Az államalapító király 1038. augusztus 15-én bekövetkezett halála után Péter lépett a magyar trónra.

Péter 1011-ben született Velencében, III. Orseolo Ottó velencei dózse és I. István nővérének fiaként. Apját a velenceiek 1026-ban megfosztották a hatalmától, ezért Konstantinápolyba menekült, Péter pedig anyjával és húgával együtt Magyarországon talált menedéket. Imre tragikus halála után I. István fiául fogadta, rábízta a királyi sereg parancsnokságát, ezzel egyértelművé téve, hogy őt szánja a trónra. Az e szándékával szemben fellázadó, a trónra jogot formáló Mihály nagybátyjának fiai közül a bizánci ritusú keresztény Vazult megvakíttatta, fiait – Leventét, Andrást és Bélát – száműzette.

Orseolo Péter (miniatura a Képes krónikából)

Péter első uralkodásának megkezdését követően folytatta az állam- és egyházszervezést, intézkedései során elkövetett hibái azonban – püspököket váltott

le, az egyházat megadóztatta, az özvegy királynét, Gizellát megfosztotta javaitól, a köznépet súlyos adókkal terhelte meg, a magyar főurakat kizárta a kormányzásból, és helyettük a döntéshozatalban idegen, német és olasz híveire támaszkodott, német és olasz katonákat állomásoztatott a várakban – kiváltották az előkelők elégedetlenségét. A püspöki kar – Gellért vezetésével –, a mellőzött főurak és Gizella együtt léptek fel ellene: 1041 szeptemberében meggyilkolták befolyásos tanácsadóját, a gyűlölt német Budót, és a zarnoknak tartott Pétert menekülésre kényszerítették, helyére a királyi tanácsból kitiltott kabar származású Aba Sámuel, I. István sógorát ültették.

Péter a sógorához, Adalbert osztrák örgrófhhoz menekült, rövidesen megnyerte III. Henrik német-római császár támogatását, majd hároméves háborúskodás kezdődött a magyarok és németek között. Az 1044. július 5-ei ménfői csatában Aba Sámuel vereséget szenvedett, és menekülés közben meggyilkolták. Ezután III. Henrik személyesen ültette trónra Pétert Székesfehérváron. Péter második uralkodása egyben az ország függetlenségének a feladását is eredményezte. Az istváni utat elhagyva bevezette a német jogot, a legfőbb tisztségekbe újra idegeneket helyezett. 1045-ben

Péter hűbérül adja III. Henrik német-római császárnak Magyarországot (miniatura a Képes krónikából)

átadta III. Henriknek a felségjelvényként az országot jelképező aranyozott lándzsát, ezzel Magyarországot a Német-római Császárság hűbéresévé tette. Személye ellen összeesküvések szövődtek, hatalmát azonban végül a pogányság visszaállítását követelő, régóta érlelődő lázadás söpörte el, melyet Vata vezetett. Vazul fiai, András és Levente, akik Gellért csanádi püspök hívására tértek vissza Magyarországra, maguk mellé állították a pogány csapatokat. András a menekülni készülő Pétert 1046 októberében tárgyalni hívta, elfogatta és megvakíttatta. Péter egyes források szerint röviddel megvakíttatása után meghalt, mások szerint pedig még évekig élt, összeházasodott Bretisláv cseh fejedelem özvegyével, Judittal, és csak 1059-ben halt meg. A pécsi székesegyházban temették el.

Péter egy pénztípust veretett, amelynek éremképe lényegileg megegyezik I. István pénzével, az eltérés csupán az, hogy a kereszt szárai nem nyúlnak túl a belső körön. Ez az apró módosítás a nyugati dénárak éremképéhez való visszatérést jelenti. Dénárjának előlapján PETRUS REX, viszont hátlapján a Regia Civitas helyett PANNONIA körirat szerepel. A Pannonia ez esetben szintén az általa uralt országrészre, országra, Magyarországra utal. A Péter uralkodásának első és második szakaszában vert pénzek között nem lehet különbséget tenni. A verőtövek poncolásos technikával készültek. A betűk vésetében is típusváltozás észlelhető: I. István dénárjainak rovásírásra utaló elemei

Péter dénárja (a szerző gyűjteményéből)

helyett Péter dénárjainak vésnöke talpas betűket alkalmazott. Ez az igényesebb vésnöki munka arra enged következtetni, hogy Péter

Péter dénárja, eltérő vésetű hátlapi körirattal: fordított N betű (a szerző gyűjteményéből)

Péter dénárja, betűhibás, ritka előlapi köriratváltozattal: PETUS (PTN 34. árverés, 8. tétel)

idegen földről hozott tapasztalt pénzverő mestereket. Péter dénárjainak súlya 0,47 és 0,88 g között ingadozik, az ezüstfinomsága 85,0–89,0%, tehát mindkét szempontból tekintve silányabbak I. István dénárjainál. Az egyes darabok súlyeltérése abból adódik, hogy Péter idejében is meghatározott pénzláb szerint, *al marco* – magyarul márkánként – folyt a pénzverés. Ez azt jelentette, hogy egy bizonyos pénzverési alapsúlyként szolgáló egységből és bizonyos finomságú

I. István és Péter dénárjai betűtípusának összehasonlítása: a rovásírás jellegűeket telt, talpas betűk váltják fel

nemesféműből meghatározott darab érmét kellett verni – nem követelték meg azt, hogy azok súlya pontosan megegyezzen. Péter idejében a 408 g súlyú, úgynevezett karoling font volt a súlyegység, ebből 570 db dénárt vertek, 60-nal többet, mint I. István idejében. Uralkodása idején 2 hadi ló = 3 rabszolga = 2160 dénár, az arany-ezüst értékarány 1 : 9 volt. Egy szabad ember 24 g ezüsttel adózott urának, különben szolgaságba esett. A kincstár haszna is 1 font ezüstből 5,88%-ról 15,80%-ra emelkedett. A pénzeket az ország egyetlen pénzverdéjében, Esztergomban verték.

Aba Sámuel (1041–1044)

Aba Sámuel a honfoglaló magyarokhoz csatlakozva a Mátra tágabb körzetében letelepedett kabar törzsek részét alkotó kálizok vezetője volt. Feltehetően 990 és 1000

között született. Egykorú német kútfők Aba néven említik, a Sámuel nevet valószínűleg a keresztségben kapta. I. István, hogy hatalmát megszilárdíthassa, hűgát hozzáadva, a szövetségesevé tette, sőt, miután Aba Sámuel a házasságával a keresztség hitre is áttért, az ország nádorává nevezte ki. I. István azonban nem bízott eléggé Aba Sámuel keresztség hithez való kötődésében, ezért unokaöccsét, az Árpádok vérből származó Pétert jelölte ki utódjául. A sértett nádor köré tömörült elégedetlen és mellőzött magyar előkelők elűzték Pétert, és őt ültették 1041-ben a megüresedett királyi székbe. Trónra lépését követően Péter embereit félreállította, törvényeit visszavonta. Igyekezett visszaállítani az I. István előtti törzsi társadalmi rendet és a szabad parasztok jogait, meg kívánta adóztatni a nemességet és a papságot. A Képes krónika szerint: *Megvetette... az ország nemeseit és mindig a parasztokkal meg nemtelenekkel tartott.* A Gellért-legenda szerint Gellért püspök 1042 húsvétján nem akarta megkoronázni őt, mert az évben a nemesi ellenzék 50 tagját megölette Csanádon. Tény, hogy csak 1044. április 22-én koronázták meg. A békét III. Henrikkel csak nagy összegű hadisarc fizetésével tudta fenntartani, ennek fedezetére az egyháznak tett adományait visszavonta, és megadóztatta a püspököket. Uralma egyre könyörtelenebbé vált. 1044. július 5-én Ménfőnél megütközött – a királyságával elégedetlen nemesség és egyházi vezetők kérésére, túlerővel érkező – III. Henrik seregével, és vereséget szenvedett. Az ország belseje felé,

a Tisza felé menekülve, Füzesabonynál érték utol magyar ellenségei, és megölték. Az általa alapított abasári monostorban temették el.

Péterhez hasonlóan, csak egy pénztípust veretett, amely formájában és díszítésében hűen követi Péter pénzeit. Az előlapon, két gyöngyör között, elődei pénzeitől eltérően a királyi titulust a név elé hozva, REX SAMUHEL, a hátlapon *Pannonia* helyett PANONEIA körirat szerepel. Azt, hogy e pénz Aba Sámuelnek tulajdonítható, Anonymusnak köszönhetjük, mivel egyedül ő említi meg, hogy az Aba és a Sámuel név azonos személyt rejt. E Sá-

Aba Sámuel dénárja (a szerző gyűjteményéből)

muel névnek egyedüli tárgyi bizonyítékai a *Rex Samuhel* feliratú dénárok. Az érme átmérője 17,0–18,5 mm, átlagsúlya 0,68 g, ezüstjének finomsága 87,6%. A 408 g-os 1 karoling font ezüstből 605 darabot vertek, 35-tel többet, mint Péter dénárjából. ○

Irodalom

PALLOS Lajos – TORBÁGYI Melinda – TÓTH Csaba 2012: *A magyar pénz története*. Kossuth Kiadó, Budapest, 176.
 KINCSES Gyula 2003: *Az Árpád-házi uralkodók pénzverése és királysága*. A szerző magánkiadása, Debrecen, 160.
 GLATZ Ferenc (szerk.) 2000: *A magyarok krónikája*. Magyar Könyvklub Kiadó, Budapest, 840.
 GYÖRFFY György 1977: *István király és műve*. Gondolat, Budapest, 668.
hu.wikipedia.org/wiki/Péter_magyar_király
hu.wikipedia.org/wiki/Aba_Sámuel_magyar_király

A ménfői ütközet. Balra egy katona szíven szúrja Aba Sámuel (Képes krónika)

Kulturális örökségünk

Magyarszentmihályi fúvószenekar

Bodor Anikó – Németh István

Magyarszentmihály magyar nagyközség a nagybecskereki járásban. Az 1700-as évek elején a térkép lakatlan területnek jelöli. Az 1830-as évektől népes pusztá, 828 magyar lakossal, akik dohánykertészettel foglalkoztak. Ekkor Kiss Ernő (aradi vértanú) eleméri uradalmához tartozott. Az 1900-as évek elején lett nagyközség. A 2002-es statisztika szerint Szentmihály 1004 lakosából 944 magyar. Katolikusok, és zömmel földműveléssel foglalkoznak, kis százalékuk él munkaviszonyból. Tájnyelvük ma is töretlen, az ő-ző nyelvjárásba tartozik. Az 1960-as években Király Ernő, az Újvidéki Rádió magyar népzenei osztályának vezetője járt náluk, és sok értékes adatot gyűjtött gazdag zenefolklórjukból, a többi között tamburásokat is rögzített egy lakodalomban.

A szentmihályi rezések alapították a tűzoltózenekart az 1960-as években. Meglett férfiak voltak már, mikor a 12 km-re levő Nagybecskerekre hetente kétszer bejártak, legtöbbször gyalog. „Fővöttük a kottát, egy hónap múva má indulókat játszottunk.” Az iskolázás mindössze három hónapig tartott. Valamikor többen voltak, ma már csak nyolcan. Zömmel szentmihályi származásúak. A rezések a falu egész zenei életében részt vesznek a lakodalomtól a temetésig.

A szentmihályi rezések vásár- és ünnepnapokon a ministránsokkal együtt vonulnak be a misére. A megbeszélte miseénekeket előbb elfűjják, majd hangszeres kíséret nélkül eléneklik. Részt vesznek a templomi körmenetekben is (feltámadáskor és úrnappor). A névnapköszöntőkön, az ünnepeltet hajnalban „serkentik” az ablak alatt. A köszöntő után egy jó csárdást is elfűjnek, majd behívják őket a házba kínálásra. A zenekar összetétele: szaxofon, 2 dzsessztrombita, Esz trombita, szárnykürt, basszustuba, dob és cintányér. Amíg teljes volt a zenekar, nyolc tagból állt:

Gulyás István (sz. 1945) szaxofonos, biztonsági őr. Klarinéton és harsonán is játszik.

Nagy Lajos (sz. 1943) dzsessztrombitás (**B** trombita), munkás.

Szarapka Mihály (sz. 1948) dzsessztrombitás (**B** trombita), földműves, nagybecskereki. Harsonán és mély szárnykürtön is játszik.

Pálincás Ferenc (sz. 1934) Esz trombitás, nyugdíjas munkás, Begaszentgyörgyről származik.

Miller József (sz. 1935) szárnykürtös („fligorni”), földműves. B kontrán is játszik és dobol.

Madarász Ferenc (sz. 1936) mély szárnykürtös („bass-fligorni”), földműves. Dzsessztrombitán is játszik.

Tóth Nándor (sz. 1942) basszustubás, azaz bombardonos („B basszus-heligon”), földműves.

Fejes Zoltán (sz. 1958) dob- és cintányéros, telefonszerelő a postán, Becskereken, és földműves. Tamburabőgőn is játszik.

2010-ben a budapesti Fonóban készítettek velük felvételt az Új Pátria sorozat számára, az akkori felvételek, mintegy fele-fele arányban képviselték a törzshagyományt és az idegent. Az idegen réteg java része a tangó, keringő, fox stb. divattáncok dallamaiból ered. A törzshagyomány itt is főként általánosan elterjedt új stílusú dallamokon szól (mint a katonadalok és a lírai dalok, de itt szól legegységibben. Szentmihályon sok a helyi változat, a repertoár helyi színezetű. A zenészek szentmihályi nótáikat gyűjtéssel szerezték: szerettek kérdezgetni az öregektől. A szöveget leírták, a dallam inkább csak a fülükben rögzült, esetleg írásban is, nagyon vázlatos ritmusban. Egyéni változat, pl. a „Gyenge a nád, lehajlik a földre” kezdetű, de helyi dallameltérésekkel vagy ritmusokkal szól az „Olvad a hó, csárdás kisangyalom”, „Két nyárfa közt besütött a holdvilág” stb., hogy a számtalan szövegváltozatot ne is említsük. Itt hallunk egy rubatodalt is, melynek sorai az előadásban töretlenül, egységesen ívelnek, nem szaggatják őket szét metrikai egységekre. A „Csütörtökön virradóra” és az „Új a csizmam, debreceni fajta” kezdetű dallamok nem visszatérő szerkezetűek. Az egyik „csizma-verős” tánc alá szól. A zenészek – különösen a nyolcadoló dallamokról – nem tudják megmondani, milyen táncokhoz tartoznak. „Gyors csárdásnak nem elég gyors. Édestestvére a foxnak, de hát az nem csárdás. Sose táncotunk rá” – mondja egyikük.

A rezesbanda jelenleg az egyedüli együttes Szentmihályon. Azelőtt tamburazenekarok muzsikáltak hegedűvel vagy anélkül. Két bandájuk is volt. A tamburások már kiöregedtek. A lakodalmat a rezesbanda sem vállalja többé, mivel az az ő korukban már nagyon fárasztó. Lakodalmakon más települések zenekarai szolgáltatnak zenét.

2010-ben jelent meg lemezük az Új Pátria sorozatában – *Hangszeres magyar népzene a Vajdaságban* címen. A főnti szöveget Bodor Anikó és Németh István ajánlásából állítottuk össze, mely a lemez borítóján olvasható. ○

A MAGYARSZENTMIHÁLYI FÚVÓSZENEKAR RÖVID TÖRTÉNETE

A szentmihályi fúvószenekar megalakítása 1960-ban kezdődött. Egyik fő megalapítója Miller József, aki ma is tagja a zenekarnak. 1961-ben a nyolctagú zenekar (Miller József, Gulyás József, Madarász Ferenc, Juhász János, Tóth Nándor, Selymes Ferenc, Nagy Ádám, Nagy Lajos) a nagybecskereki zeneiskolában tanult muzsikálni. Három hónapig tartott a képzés Feketics Ferenc zenetanárnál. A fúvósok nagy szeretettel tanultak, és sokat gyakoroltak. Már a kezdettől fogva a tűzoltó- és a kultúregyesület tagjai is voltak. Rövid időn belül már lakodalmakban is zenéltek. Már a karrierjük elején részt vettek sok jelentős eseményen, mint pl. a Gyöngyösbokrétára és Durindó. Az utóbbi években sokat muzsikáltak Magyarországon is, Budapesten a Fonóban, Szegedszentmihályon, Kecskeméten, Gyulán. Macedóniában is felléptek. Rendszeresen szerepelnek az aratóünnepségeknek, részt vesznek az egyházi ünnepségeken, farsangkergetésen és egyéb rendezvényeken, melyeken a szentmihályi művelődési életet képviselik.

1975-ben a Gyöngyösbokrétán már tizenhárom tagja volt a zenekarnak, az évek elteltével azonban a tagok száma csökkent. Pillanatnyilag már csak hat fúvós (Gulyás István, Szarapka Mihály, Madarász Ferenc, Miller József, Tóth Nándor, Varga Mihály) van a zenekarban.

Kulturális örökségünk

A temerini tájház

Beszédes Valéria, Szabadka

Az ezredfordulón, a szerbiai rendszerváltás, a délszláv polgárháború idején falvainkban a művelődési egyesületek újrarendezték soraikat. Egy-egy után újjátották meg tevékenységüket, valamint új szervezetek is alakultak. Akadt olyan település is, ahol három- négy öntevékeny csoport is működött egyszerre. A legnépszerűbbek a népdalkörök, a kézimunkacsoportok voltak, újabban pedig a színjátszó körök. A Vajdasági Magyar Művelődési Szövetség, a Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, a Vajdasági Magyar Folklórközpont és újabban a Magyar Nemzeti Tanács is különféle képzéseket szervezett/szervez számukra, ezeken néphagyományokkal ismerkedtek/ismerkednek a résztvevők magyarországi és helyi aktivisták segítségével. Ekkoriban több tájházat is alapítottak. A legújabb helyi gyűjteményt Gomboson avatták fel az idei Gyöngyösbokrétá keretében.

Jó, hogy globalizálódó világunkban legalább ezeken a kis szigeteken foglalkoznak múltunk értékeivel, és tájházainkban összegyűjtik a hagyományos életmód tárgyait. Jobb híján folklorizmusnak is nevezhetjük ezt a jelenséget, amelyhez minden bizonnyal az is hozzájárult, hogy a kilencvenes években, részben a politikai események hatására, a nyugat-európai bolhapiacokra már nehezen lehetett eljuttatni a paraszti kultúra tárgyait. Csökkent irántuk az érdeklődés, mivel inkább az retró stílus (az ötvenes-hatvanas évek divatja) került előtérbe. Ezzel párhuzamosan, többnyire a többségében magyarok lakta településeken – Adán, Bácskertesén, Bajsán, Doroslón, Dobrodolban, Egyházaskéren, Gomboson, Felsőhegyen, Kisoroszon, Ludason, Oromon, Szajánban, Székelykén, Temerinben, Tordán, Torontálsárhelyen, Tótfaluban – kisebb-nagyobb gyűjtemények jöttek létre. Az alapítóik úgy vélték, a tájházak által kifejezésre jut a vajdasági magyar identitás. Ezeknek a kis, helytörténeti gyűjteményeknek többnyire a helyi

A elsőház

kézimunkacsoportok, illetve népdalkörök a gazdái.

A szaktudomány azokat az épületeket tekinti tájházaknak, amelyek leginkább magukon viselik a népi építészet értékeit, azaz az adott tájegység tipikus építészeti gyakorlatát tükrözik: az udvarukban megtalálhatók mindazok a gazdasági épületek, melyek nélkülözhetetlenek voltak a tradicionális paraszti gazdaságokban. Falvainkban, mezővárosainkban többnyire a szalagtelek volt a jellemző, arra sorba építették fel a vert falú, nyeregvetős, kakasülős, nádtetős lakó-, illetve a gazdasági épületeket: a kamrát, istállót, fészert és az épület legvégén a szénapajtát. A hosszú udvar utcai elején volt a virágoskert, ezt követte a gazdasági udvar, a szérű, ahova a szalmát, kukoricaszárakat rakták, a telek végén a végszomszéd kertjénél pedig a veteményeskert. Településeinken még napjainkban is a lakóházak nagyobbik hányada az alföldi lakóház típuscsaládjába sorolható, ezért valószínű a tájházak kezelői nemigen értik azt a megállapításunkat, hogy az épületek kiválasztása többnyire esetleges, mert az éppen üresen álló társadalmi tulajdonban levő házakat alakítják át helytörténeti gyűjteménnyé, azok pedig ritkán tesznek eleget az örökségvédők szigorú szempontjainak. Az alapítók

szakmai szempontból azt a jó gyakorlatot követik, hogy a vajdasági magyar tájházak nemcsak helytörténeti kiállítások, hanem azokban odaillő programokat is szerveznek, így voltaképpen egész évben kulturális élet folyik az épületben.

A tájházaink közül a doroslói, a székelykevei, a topolyai, illetve a temerini épületegyüttes az, amelyik a műemlékvédelem és a korszerű muzeológia szempontjainak is többnyire eleget tesz – közülük csak a topolyai védett műemlék. Ez viszont nem jelenti azt, hogy csak ezeket tekintjük a vajdasági magyarság kiemelten fontos kulturális örökségének, mivel valamennyi gyűjteményben értékes tárgyegyüttesek találhatóak.

A temerini tájházat 2003-ban nyitották meg Csorba Béla néprajzkutató szakmai irányításával. A hagyomány szerint a ház már 1850 előtt is állt, biztos adatot a létezésről az 1892. évi kataszteri térképről kapunk, melyen már berajzolták az épületet. 1927-ben vásárolta meg az utolsó tulajdonosa, Matuska Mátyás. Ebben az évben végezték el az épületen az első nagyobb átalakításokat: ekkor bontották le a konyhában a szabadkéményt, valószínű ekkor nagyobbították, szélesítették meg az istállót, ekkor készült el a betonjászol, és cserép került az istálló nyeregterejére. A lakóépületen ekkor nem végeztek lé-

A hátsóház

nyeges átalakításokat. A következő nagy renoválás a negyvenes évek elején történt: az utcai homlokzatot rendezték, lecserélték a kiskaput, megnagyobbították az ablakokat, és a tornác téglaborítására a tisztavari részén a kor divatja szerint színes, mintás cementlapokat helyeztek le. 1934-ben a tisztaszobát leburkolták deszkapadlóval, a kemence helyére kályha került, az épület nádtetejét viszont továbbra is meghagyták. A következő nagyjavítást 1954-ben végezték, a nádat lecserélték cserépre, az épület napsugaras deszkafüfuralát viszont megőrizték.

A sokgyermekes Matuska család vagyoni helyzetét tekintve kisparasztnak számított, de a szorgalmas gazda tizenhárom gyermekével (közülük kilenc érte meg a felnőttkort) negyven-ötven láncnyi földet is művelt, gazdaságilag felverekedte magát a középparaszti kategóriába. A mélyen vallásos család életmódját a konzervativizmus jellemezte, tagjai büszkék voltak magyarságukra. A családfeje 1979-ig, haláláig élt otthonában.

A nyolcvanas évek elején itt talált menedéket feleségével a fiatalon elhunyt költőnk, Sziveri János (1954–1990), amikor leváltották az Új Symposium éléről, és a kommunista hatalom ellehetetlenítette életét, művészi kiteljesedését. Sziveri János Temerinből előbb Szabadkára, majd Budapestre költözött. Ezután a Matuska-házban albérlők laktak, addig, amíg 2003-ban a helyi művelődési egyesületek a Vajdasági Magyar Demokrata Párt hat-

hatós támogatásával hozzá nem láttak a tájház helyreállításához és berendezéséhez.

Csorba Bélára, a tájház szakmai irányítójára hárult az a nem könnyű feladat, hogy a kiállítás összeállításával egyrészt visszaadja azt a környezetet, amelyben a két világháború közötti időszakban, Matuska Mátyás és családja élhetett: a család mély vallásosságát, a középparasztság konzervativizmusát. Szakmailag az is elfogadható, hogy az épület restaurálásakor a negyvenes években végzett átalakításokat őrizték meg. Ezért került vissza a lakóépületre a 2012-es restaurálásakor a nádtető, nem készítették el azonban a szabadkémény rekonstrukcióját a konyhában,

meghagyták a köveket a tornácon, a tisztaszobában a padlót. A Matuska familia eszköztárából a 2003-as tájház berendezésekor már nem sok maradt meg. Így a tisztaszobát, konyhát, lakószobát és az egyéb gazdasági épületeket többnyire azokkal a bútorokkal, edényekkel, gazdasági szerszámokkal, textíliákkal rendezték be, amelyeket a falu lakossága ajándékozott oda a tájháznak. A kiállítás rendezője jó érzéssel válogatta ki azokat a tárgyakat, amelyek a húszas-harmincas évekre voltak jellemzőek. Természetesen helyet találtak a XIX. század közepi menyasszonyi ládának, az 1859-es mángorlónak és az 1896-os szövőszéknek is. Azt is érzékelhetjük, hogy a két világháború közötti időszakban Matuskaékhoz jártak cédulát cserélni a Rózsafüzér Társulat tagjai, a ház előtt álló szép pléh-krisztusos feszület és a szép Mária-láda is erre utal. Temerinben nagy tisztelettel emlékeztek a 1848-as hagyományokra: ezt a félig vetett ágy fölött elhelyezett, az aradi vértanúkat ábrázoló színes nyomattal és egy, az Osztrák–Magyar Monarchia korában kiadott, izlésesen keretezett, színes katonai szolgálati emléklappal jelezte a tájház kurátora. ○

Irodalom

BESZÉDES Valéria 2011: Műemlékvédelem, muzeológia és folklorizmus. Tájházak a Vajdaságban. *Hol volt...* Zenta, 149–159.

CSORBA Béla (szerk) 2005: *A temerini tájház.* Temerin

LEGEZA Márta 2009: Tájházak kutatása vajdaságban. *Bácsország*, 50. szám, 137–141.

A borászat eszközei